

**VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA MANAGEMENTU
JINDŘICHŮV HRADEC**

**Vybrané společensko-vědní aspekty
environmentálního managementu**
Sborník materiálů

Katedra společenských věd

Jindřichův Hradec 2004

Foto na titulní straně: Část linky na výrobu lososích konserv na ostrově Kodiak, Aljaška, USA. Na sezónní výrobě celkem zbytné lahůdky z ryb, jež jsou již nyní velmi ohroženým přírodním zdrojem Aljašky, se v drsných podmínkách severu podílejí toulaví studenti z Evropy, ale také celé rodiny ze střední a jižní Ameriky i Asie, které zde nacházejí základy své existence. Složitost jemných vazeb mezi ekologickými, sociálními a ekonomickými hledisky programu trvale udržitelného rozvoje je zde více než zjevná...

Zdroj: archiv Syrovátka

Název projektu:

Vybrané společensko-vědní aspekty environmentálního managementu

Číslo zakázky:

IGA 35/03

Vedoucí řešitelského týmu:

Doc. Dr. JUDr. Jan Hejda

Řešitelský tým:

Bc. Petra Bendová

PhDr. Miloslava Hiršová

Ing. Pavel Král

Bc. Petra Mikolandová

Věra Pilousová

RNDr. Oldřich Syrovátka

Kateřina Vášková

Ing. Libor Votava

Mgr. Richard Zika

Oponentské posudky:

Ing. Jan Zeman, CSc. Analytické oddělení CEÚ MŽP – Jan.Zeman@ceu.cz

Ing. Jan Nový, Katedra managementu veřejného sektoru FM VŠE – Novy@fm.vse.cz

OBSAH

Úvod	7
<i>Cesta k paradigmatu trvale udržitelného rozvoje</i>	9
<i>Oldřich Syrovátka</i>	
Některá environmentální hlediska kvality života	18
Udržitelnost a kvalita života	19
Základní prostředí pro život - krajina	21
Jak krajinu vnímáme?	22
Osobnost a krajina	23
Význam fylogeneze člověka pro vnímání krajiny	23
Člověk, podvědomí a společnost - některé otázky	25
Člověk a evropská krajina	27
Životní prostředí venkova - stav na přelomu tisíciletí	30
Závěr	31
Literatura	36
<i>Některé právní aspekty environmentálního managementu</i>	40
<i>Jan Hejda</i>	
Trvale udržitelný rozvoj	40
Stimulace podnikatelských subjektů k provádění environmentálního managementu	42
Porušování právních norem na úseku environmentálního managementu	44
Environmentální management a vstup do Evropské unie	45
Závěr	46
Použitá literatura a jiné prameny	46
<i>Možnosti uplatnění psychologie v environmentálním managementu</i>	48
<i>Miloslava Hiršová</i>	
Environmentální psychologie	49
Psychologie a environmentální management	53
Závěr	59
Použitá literatura a jiné prameny	62
<i>Úloha sportu v environmentálním managementu</i>	64
<i>Pavel Král</i>	
Legislativní podpora sportu v Evropské unii	65
Legislativní podpora sportu v prostředí České republiky	68

Finanční podpora v Evropské Unii	70
Závěr.....	71
Použitá literatura a jiné prameny	71
<i>Některé ekonomické aspekty environmentálního managementu</i>	<i>74</i>
<i>Libor Votava</i>	
Vymezení pojmu externalita a členění externalit.....	74
Teoretická řešení problematiky externalit a jejich úskalí aplikace v praxi	75
Politika životního prostředí - její rostoucí význam ve vyspělých ekonomikách.....	76
Fiskální politika jako nástroj ochrany životního prostředí	78
Některá úskalí při provádění účinné environmentální fiskální reformy	79
Závěr.....	80
Použitá literatura.....	81
<i>Závěr.....</i>	<i>82</i>
<i>PŘÍLOHY</i>	<i>86</i>
Možnosti vzdělávání v environmentální problematice	87
Seznam environmentálních a ekologických institucí, organizací a agentur.....	88
Instituce – nabídky kurzů	91
Vybrané právní normy platné na úseku environmentálního managementu v České republice	92
Trestné činy na úseku environmentálního managementu	98

Úvod

Environmentální management bývá obvykle definován jako manažerský proces, který se opírá o hodnoty trvale udržitelného rozvoje a počítá s nimi jako s nedílnou součástí firemních cílů či mise organizací veřejného sektoru [Enric Pol]. Měl by tedy představovat integrovaný systém plánování, organizování, řešení problémů, rozhodování, řízení a kontroly, který při dosahování svých cílů bere do úvahy nejen potřeby současných generací, ale snaží se zohlednit i možnost uspokojení potřeb generací budoucích, usiluje o zlepšení kvality lidského života, aniž by byla ohrožena únosnost kapacity ekosystémů, na nichž je závislý.

Manažerské procesy probíhají vždy v konkrétním vztahovém rámci, který je obecně určen fyzickým prostředím a sociálním prostředím a představují sled intervencí, jež přímo či nepřímo navozují změny ve fyzikálních strukturách místa i v sociální struktuře či sociální interakci skupiny (skupin) obyvatel. Určujícím prvkem tohoto vztahového rámce jsou právní normy, které současně představují jeden z hlavních nástrojů environmentálního managementu. Mezi tyto nástroje se dále řadí systémy environmentálního managementu (EMS), tj. posuzování environmentálních dopadů, environmentální audit, posuzování životního cyklu a místní Agenda 21. Přestože tyto nástroje disponují celou řadou pomůcek k systematickému vytváření a hodnocení postupů využívaných na ochranu životního prostředí, jejich zaměření je orientováno především na fyzické prostředí a technologické aspekty, zatímco sociální vlivy a dopady jsou brány do úvahy pouze ojedinele a v minimální míře. Významný krok vpřed v této oblasti učinil americký Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for Social Impact Assessment vytvořením směrnic pro definování klíčových aspektů, jež by měly být brány do úvahy při provádění studií sociálního dopadu (SIS). Tyto směrnice zahrnují nejen problematiku využívání zdrojů dostupných konkrétní komunitě a rozložení nákladů a zisků, nýbrž kladou mimo jiné důraz i na sociální vztahy, kvalitu života a dokonce i na subjektivní význam přiřkládaný určitému místu.

Situace v České republice odráží výše uvedený nepoměr v rozložení zájmu mezi fyzické a sociální aspekty prostředí, je však o to horší, že je zatížena historicky podmíněným antagonismem mezi zneužíváním a ochranou životního prostředí, kde na jedné straně převažuje tendence k drancování a znečišťování prostředí, bagatelizování environmentálních problémů či účelovému zkreslování informací ve prospěch osobních zájmů jedinců či určitých

skupin, na straně druhé se setkáváme s až fanatickou obranou životního prostředí se snahou pohlížet na člověka jako na největšího škůdce a za zachovalé životní prostředí považovat pouze ty oblasti, kam noha člověka nevkročila a jeho činnost nezasáhla. Přitom celá řada objektivních informací je obvykle nedostupná nebo jejich získání představuje pro průměrného občana téměř nepřekonatelné obtíže. Obecná nevědomost a téměř nemožnost zorientovat se v této složité problematice pak u většiny obyvatel vede ke sklonu k lhostejnosti či rezignaci. V odborných kruzích je přetrvávajícím problémem nedostatek interdisciplinární spolupráce.

Cílem práce našeho projektového týmu je pokusit se tyto problémy překlenout a vytvořit základ pro rozvíjení spolupráce jednotlivých společenskovedních oborů v oblasti environmentálního managementu.

Cesta k paradigmatu trvale udržitelného rozvoje

Oldřich Syrovátka

"Současná krize lidstva vedla k tomu, že se člověk vzdává nadějí a idejí osvícenství, pod jehož patronací započal náš filosofický a ekonomický pokrok. Sama myšlenka pokroku se dokonce označuje za dětinskou iluzi, místo toho se káže "realismus", což je jen jiným výrazem pro nedostatek jakékoliv víry v člověka. Myšlenka důstojnosti a moci člověka, která mu dala sílu a odvahu při dosahování obrovských vymožeností posledních staletí, byla postavena v pochybnost domněnkou, že je třeba se smířit s krajní bezmocností a bezvýznamností člověka. Tato myšlenka hrozí narušit samy kořeny, z kterých vyrostla naše kultura."

(Erich Fromm, 1947)

Stejně jako překvapivá inteligence tak i nedostatek moudrosti by zaujal vnějšího pozorovatele, kdyby takový existoval a sledoval lidstvo. Po tisíce let generace za generací pohlíží na svět jako na cosi neměnného - a přece se každá zaslouhuje o stále rychlejší stárnutí planety. Zjevná ekologická krize, přinášející ekonomické ztráty, konečně přiměla současné lidstvo k historickému kroku - k úvahám o "trvale udržitelném rozvoji". A přece to samé lidstvo dál vede zničující války, v zájmu ekonomického růstu dál likviduje tropické pralesy a krajiny všech kontinentů, přihlíží vymírání tisíců druhů rostlin i živočichů a devastuje ekosystémy souší i oceánů, zbrojí a obchoduje se zbraněmi a přes zemědělskou nadvýrobu v jiných oblastech jako samozřejmost strpí nebetyčnou bídu. Jací jsme, když neumíme pohlédnout zpět ke svým kořenům a zamyslet se nad smyslem prostého bytí? A jaká je kvalita našeho života? Mějme při hledání odpovědí na tyto otázky před sebou neustále důvěřivé oči malých dětí, jimž jednou nemůžeme předat jiný svět, než právě tenhle...

Základem metodologických přístupů této studie jsou především výsledky více než desetileté práce týmu, jehož členem byl i autor. Níže popsany výzkumný projekt revitalizace krajiny podhorské pramenné oblasti Senotín přinesl nečekané široce zobecnitelné výsledky, rozvíjející výsledky práce jiných vědeckých týmů v oblasti krajinné ekologie. Poznání významu několika ekologických funkcí krajiny, od neolitické zemědělské revoluce zásadně přetvářené, přivedl k zásadní myšlence - výzvě k "velkému úklidu". Jím by mělo být především napravení závažných ekologických škod, prokazatelně vedoucích ke změnám klimatu a stále rostoucímu výskytu katastrofálních povětrnostních jevů. Po několika letech

bezvýsledné publikační i popularizační činnosti a marných pokusů uplatnit výsledky v praxi (včetně připomínkování tzv. vodního zákona či v rámci rozpracování programu SAPARD pro Českou republiku) dospěl autor k otázce, koho vlastně chce přesvědčovat. Psychologická, sociální, ekonomická, kulturní a další hlediska společnosti i každého jednotlivce tak náhle překryla dříve pádné ekologické argumenty, nevyužitelné bez přihlídnutí k samotné podstatě člověka.

Teorie i praxe tak zvaného trvale udržitelného rozvoje dosud nenašly rovnováhu mezi ekonomickými, sociálními a ekologickými potřebami lidstva a kvalitou života, jeden z nejvýznamnějších cílů programu a zároveň jeho indikátorů, dosud není uspokojivě definována. Autor se domnívá, že právě a jen hledání a postupné nacházení odpovědí na otázku kvality života usnadní postupné vytváření ideových základů skutečně udržitelného rozvoje. Domnívá se také, že podmínkou úspěchu je široce mezioborový přístup, analyzující a integrující již dosažené výsledky badatelské práce a umožňující i stanovení nových otázek, jejichž řešení je neodkladné. Kvalitu života a tedy i teoretické základy trvale udržitelného rozvoje považuje za v klasickém slova smyslu široce filosofický problém a vychází z předpokladu, že přístup, chápající člověka za jediného strůjce, aktéra a zároveň příjemce tohoto programu, je praktičtější a logičtější, než snaha o oddělené a neprovázané řešení jednotlivých problémových oblastí. Za hypotetické východisko k hledání ideových základů trvale udržitelného rozvoje (paradigmatu) považuje usilování o pochopení příčin dosavadního vývoje a jeho širokých dopadů na člověka i okolní svět, hledání kořenů lidské existence a skutečné kvality života, již zřejmě již prokazatelně právě v období mladšího neolitu z různých důvodů ve své většině lidstvo ztratilo.

(Dosud neznáme všechny příčiny překvapivě rychlého vývoje našeho druhu, který byl náhle odstartován v mladším neolitu zemědělskou revolucí. K „vyhnání z ráje“, v němž předkové našich předků žili údajně dosti kvalitně po statisíce let, došlo nedávno, tak asi před šesti či sedmi milénii. Rozvoj soukromého vlastnictví však byl rozhodujícím faktorem přechodu od pravěku k civilizačnímu kvašení a impulsem akcelerace dějin (Neustupný, 1995; 1996). Po několika tisících let růstu a zániku obdivuhodných kultur, ale i sociálních třenic, bojů o majetek a moc, střetů ideologií, revolucí a válek a devastace celých kontinentů dosud „tápající“ a jako by se zavázanýma očima vpřed se ženoucí lidstvo stačilo coby neomezený geologický činitel dovést globální ekosystém i svoji vlastní existenci na okraj kolapsu...)

Úkolem této etapy práce není jednoznačně odpovědět na otázku, co skutečně je kvalita života, ani vyřešit problém možností jejího "měření". Jde nyní především o dílčí shromáždění základních informací a o pokus o nastolení základních otázek. Z toho důvodu zde nejsou podrobně uváděny a diskutovány dosud používané indikátory kvality života, ani předkládány návrhy indikátorů nových - to by mělo být věcí další práce.

Pro úvahy o problematice kvality života je nutná základní orientace v oblasti nesmírně široké a pro laika těžko uchopitelné teorie trvale udržitelného rozvoje. Pojem "trvale udržitelný rozvoj" byl vymezen Valným shromážděním OSN již v roce 1987 na základě definice G. H. Brundtlandové. Podle ní jde o takový vývojový proces, který "zajistí naplnění lidských potřeb, aniž by snížil potenciál naplnění potřeb příštích generací, potřeb jiných společností a snížil bohatství přírody". Jiná verze zní: udržitelný rozvoj je "takový rozvoj, který uspokojuje potřeby současnosti bez ohrožování možností budoucích generací uspokojovat své potřeby". Společné hlavní prvky těchto i řady dalších definic pojmu "trvale udržitelný rozvoj", jichž je nesmírně mnoho (včetně zák. č. 17/1992 Sb., O životním prostředí), jsou: udržitelný rozvoj je cílený program změn v chování lidské společnosti, je zaměřen na zajišťování nejvyšší udržitelné kvality života, má zajišťovat spravedlivost v uspokojování potřeb současných i příštích generací, podporovat harmonii mezi lidstvem a přírodou a má udržet život v mezích schopností seberegenerace biosféry. Některé definice jsou podrobnější a definují i zásadní cíle, např. sociální pokrok rozlišující potřeby pro každého; účinná ochrana životního a přírodního prostředí; přísně kontrolované využití přírodních zdrojů; udržení vysoké a stabilní úrovně ekonomického růstu a zaměstnanosti.

Po pádu železné opony v Evropě měla zásadní význam pro akceleraci šíření základních myšlenek udržitelného rozvoje ve světě Konference OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiro v roce 1992 (UNCED; tzv. Summit Země). Agenda 21, rozsáhlý dokument mapující zásady a problémové oblasti trvale udržitelného rozvoje, byl přijat v podstatě všemi státy světa.

Nemá význam na tomto místě jednotlivé definice porovnávat a rozebírat - jde vždy o pokus o popis jakéhosi ideálního stavu, z hlediska života současné společnosti ovšem značně diskutabilního. Definice udržitelného rozvoje v sobě totiž skrývají řadu rozporů - a mají také mnoho kritiků. Např. Zeman (2002) ve své práci upozorňuje, že "rozvoj svou podstatou nemůže být trvale udržitelný, neboť předpokládá neustálé kvalitativní změny a neustálý

ekonomický růst". Požadavek udržení vysoké a stabilní úrovně ekonomického růstu, vyslovený i na posledním Světovém summitu o udržitelném rozvoji (Johannesburg 2002) lze zjevně považovat za jeden z omylů řady projektantů současné koncepce udržitelného rozvoje...

Z řady definic se u nás zásadně vymyká pojetí Vavrouškovo (1993), odvolávající se nepřímou na zjevně základní podmínku udržitelnosti, změnu hodnotové orientace společnosti - zdánlivě nereálnou, ale přece jen, na rozdíl od ostatních vágních charakteristik, poněkud uchopitelnější; podle tohoto myslitele, jehož předčasný odchod ze světa je dosud nenahraditelnou ztrátou, je trvale udržitelný způsob života takový způsob života, který se přibližuje ideálům humanismu a harmonie vztahů mezi člověkem a přírodou, a to v časově neomezeném horizontu; je založen na vědomí odpovědnosti vůči dnešním i budoucím generacím a na úctě k živé i neživé přírodě.

Hlavní zásady zabezpečení strategie udržitelného rozvoje shrnuje např. Zeman (2002): racionální (šetrné) využívání přírodních zdrojů, odstranění ekologicky závadných technologií a výrobků včetně plýtvání ve sféře výroby a oběhu, zamezení plýtvání v oblasti společenské i soukromé, zabezpečení zachování druhové a ekosystémové rozmanitosti a stabilizace počtu obyvatel na přijatelné úrovni...

Jedním z dokladů skutečnosti, že vytváření teoretických základů udržitelného rozvoje je v samých počátcích a jeho cíle jsou dosud spíše hypotetické, je problém „kvality života“. Tento pojem je velmi frekventovaně využíván v mnoha souvislostech ve vztahu k rozvoji v širším i užším slova smyslu (ve vztahu k rozvoji udržitelnému, ale např. i v různých strategických dokumentech politických stran, obcí, regionů i států). Třebaže byl dosud definován jen velmi obecně a jeho výklad je vždy zatížen subjektivními postoji hodnotitele, zajištění „co nejvyšší dosažitelné kvality života“ pro současnou generaci je jedním z cílů i Strategie udržitelného rozvoje ČR (<http://wtd.vlada.cz/vrk/vrk.htm>); zmíněný materiál dokonce zahrnuje i další cíl - vytvoření předpokladů pro kvalitní život generací budoucích, přičemž si autoři zřejmě ani nepřipustili myšlenku, že představy budoucích generací o kvalitě života mohou být oproti našim odlišné... Zjevný rozpor tak tkví ve snaze dosáhnout čehosi, co nedokážeme ani dobře popsat, ani „změřit“. Řešení otázky kvality života ve vztahu k procesu vytváření podmínek udržitelného rozvoje je proto zásadním problémem a důkladná

analýza a poznání tohoto ukazatele klíčovým faktorem a nezbytným základem pro další směřování lidstva k udržitelnosti jeho existence.

Jedním ze základních problémů, poněkud komplikujících nalezení metodologických přístupů k řešení problematiky kvality života, je samotná definice životního prostředí. Potíže jistě dlouho bude činit otázka vztahů prostředí a) přírodního, b) prostředí umělého (vytvořeného samozřejmě člověkem) a c) vztahů mezi lidmi. Zahrnutí všech tří oblastí je podle Zemana (2002) používáno hlavně v marxistické literatuře a v rozvojových zemích a vede k pojmání procesů zlepšování životního prostředí jako procesů překonávání bídy; jeho synonymem je sousloví "ekologie člověka". Zeman se domnívá, že "máme-li účinně řešit ekologické problémy a zabránit diskreditaci ekologické politiky protlačováním četných neekologických akcí do investic na ochranu životního prostředí, je nutné životní prostředí pojímat jako přírodu, tj. jako ekologické problémy, a problémy ochrany životního prostředí vymezovat problémy poškozování přírody, přírodního prostředí, základních přírodních složek životního prostředí." Proti tomuto přístupu lze však vznést námitku; člověk jako velevýznamný geologický činitel se již stal nedílnou součástí životního prostředí a jakákoli změna v utváření lidské společnosti a jejích funkcí má přímé či nepřímé dopady na veškeré okolní prostředí (přírodní i umělé) - a zpětně opět na společnost. Proto se požadavek zahrnutí života společnosti do řešení problematiky životního prostředí (environmentalistiky) nejeví jako nesmyslný, byť se tím vše samozřejmě komplikuje. Ostatně, právě bída lidských společností v rozsáhlých oblastech zejména tzv. třetího světa (ale i v některých oblastech Evropy) plyne právě z drastického narušení jejich ekologické stability; a naopak, budoucí prosperitu a další rozvoj lze již nyní stavět i v nejvyspělejších oblastech světa jen na postupné obnově ekologických funkcí krajiny, komplexně poškozených minulým vývojem od počátků zemědělské revoluce v neolitu - což rovněž není možné bez zásadních změn ve společnosti. Člověk se již stal dominantním faktorem globálního ekosystému, který bezprostředně ovlivňuje a na němž samozřejmě existenčně závisí. Proto je asi nutné, byť nesmírně komplikující, zahrnout řešení i sociálních, ekonomických, kulturních a jiných otázek nejen do procesu vytváření teoretických základů udržitelného rozvoje, ale i do řešení environmentálních otázek. Život lidské společnosti a procesy globálního ekosystému již zřejmě nelze oddělit - odtud zřejmě vyplývá i komplikovanost stanovení odpovědi na otázky, jak by měl vypadat udržitelný rozvoj a co je kvalita života...

Indikátory udržitelného rozvoje

Úkolem indikátorů (ukazatelů) udržitelného rozvoje je informovat o stavu jednotlivých oblastí života společnosti a životního prostředí, v delších časových řadách pak také o trendech vývoje v jednotlivých oblastech.

Nesmírné množství proměnných stanovení a výběr vhodných indikátorů i interpretaci naměřených hodnot komplikuje. V současných přístupech k vytváření (a také hodnocení) indikátorů se uplatňují dva hlavní směry, zaměřené na vývoj klíčových (titulkových, „headline“) indikátorů a agregovaných indikátorů. Zatímco u souborů klíčových indikátorů jde především o správný výběr indikátorů, které jsou „atraktivní“ pro politiky i veřejnost a jsou dostatečně reprezentativní, agregované indikátory musí mít jednak „správný“ výběr proměnných, jednak musí být založeny na správném agregačním algoritmu (pro sloučení dílčích dat či indikátorů). Agregované indikátory promítají do jediného údaje řadu skutečností s cílem poskytnout celkový obraz. Příkladem je v ekonomické oblasti „Hrubý domácí produkt“, v environmentální oblasti „Index environmentální udržitelnosti“. (Poznámka: V souvislosti se stoupajícím tlakem na životní prostředí se dostává do popředí otázka rozdvojení křivek zátěže životního prostředí a ekonomického výkonu, tzv. decoupling. Cílem decouplingu je dosáhnout toho, aby zátěž životního prostředí vyjádřená prostřednictvím vybraného „environmentálního zla“ klesala a ekonomická výkonnost vyjádřená pomocí vybraného „ekonomického dobra“ stoupala. Environmentálním zlem může být velikost spotřeby surovin a energie, vypouštění emisí, produkce odpadů, objemy automobilové dopravy apod., obecně environmentální indikátor vyjadřující zátěž životního prostředí, ekonomickým dobrem bývá nejčastěji indikátor hrubý domácí produkt - HDP).

OECD člení indexy do několika skupin. Indexy založené na přírodních (exaktních) vědách využívají přímou agregaci parametrů na základě vědecky poznanych vztahů. Indexy účinnosti/výkonnosti přijatých politik a opatření jsou spojeny se standardy, limity nebo stanovenými cíly. (Používají se pro popisování kvality ovzduší, vody atd. Příkladem mohou být index kvality ovzduší, index znečištění vody - např. British Columbia Water Pollution Index, německý „Environmental Barometer“.) Indexy založené na účetnictví agregují hodnoty monetární společně s hodnotami nemonetárními (ve fyzických jednotkách). Jedná se o indexy jako např. Ekologická stopa. Synoptické indexy informují o velmi komplexních skutečnostech

- např. Index lidského rozvoje (HDI), Index environmentální zátěže (EPI), Index environmentální udržitelnosti (ESI) atd.

Pro stanovení úrovně kvality života se v současné době používá jednak řada jednoduchých nepřímých ukazatelů, vypovídajících o jednotlivých oblastech (přírodní, ekologické, sociální a ekonomické podmínky), jednak některé více či méně vhodné agregované ukazatele. Znáмым příkladem indikátoru, který je široce využíván, avšak z hlediska udržitelného rozvoje a hodnocení kvality života oprávněně kritizován (a nazýván falešným indikátorem), je hrubý domácí produkt (HDP). Hlavní argumenty kritiky tkví ve faktu, že HDP odráží jen takovou ekonomickou aktivitu, která je spojena s finančními toky a nezachycuje tedy převážnou část práce v rodinách a v obcích; nerozlišuje se mezi aktivitami z různých hledisek kladnými nebo zápornými (např. z hlediska přínosu nebo škody na životním prostředí). Na růstu HDP se tak podílí i odstraňování následků ropných havárií apod.; HDP započítává stejným způsobem výsledky “nemoci” i její “léčby” (HDP je zvyšován jak prodejem cigaret, tak i léčbou závislosti na nikotinu, protože obojí stojí peníze); cena přírodních zdrojů neodráží jejich skutečnou hodnotu; HDP nezapočítává nic z toho, čeho si lidé cení, pokud to není spojeno s finančními toky (volný čas, pohoda atd.).

V souladu s Agendou 21 narůstají snahy o vytvoření indikátorů, které by lépe postihovaly skutečnou kvalitu lidského života a nepodřizovaly vše pouze hospodářskému růstu jako HDP. Takovým indikátorem se snaží být Index lidského rozvoje (Human Development Index - HDI), uveřejňovaný od roku 1990 ve statistické publikaci „Zpráva o lidském rozvoji“ (Human Development Report), která je každoročně vydávána pod záštitou UNDP (United Nations Development Programme).

HDI je vypočítáván na základě tří kategorií faktorů: lidské zdraví, úroveň vzdělanosti a hmotná životní úroveň. Vlastní konstrukce HDI prošla v minulých deseti letech určitým vývojem, jeho tři základní složky však zůstaly nezměněny. Lidské zdraví je v současnosti vyjádřeno jako průměrná očekávaná délka života při narození, protože tento demografický ukazatel v sobě nejlépe zahrnuje všechny negativní i pozitivní vlivy, které lidské zdraví ovlivňují. Úroveň vzdělanosti se stanovuje jako podíl gramotného obyvatelstva a jako kombinovaný podíl populace z příslušné věkové skupiny navštěvující školy prvního, druhého a třetího stupně. Hmotná životní úroveň je vyjádřena jako hrubý domácí produkt na osobu v

USD, který je přepočítáván na paritu kupní síly (Máca, 2002). Jako jediný indikátor kvality života používá HDI i Strategie udržitelného rozvoje ČR.

Kromě HDI se o popis skutečného stavu kvality lidského života (human well-being) pokouší řada dalších indikátorů. Zajímavým příkladem je tzv. Index udržitelného ekonomického blahobytu (The Index of Sustainable Economic Welfare - ISEW). Jeho podstata spočívá v tom, že upravuje (snižuje) standardně měřený důchod o vliv nerovností v rozdělování příjmů, práci v domácnosti, poškození přírodního kapitálu, sociální a environmentální výdaje apod., a představuje tak monetárně vyjádřený ukazatel, který zahrnuje environmentální a ekonomické ocenění z hlediska trvalé udržitelnosti. Dalším příkladem agregovaného indikátoru položky udržitelného rozvoje, který bere kvalitu života také výrazně v potaz, je Index environmentální udržitelnosti (Environmental Sustainability Index - ESI), vypracovaný z iniciativy skupiny Global Leaders for Tomorrow Environment Task Force při Světovém ekonomickém fóru v Davosu v roce 2000. Tento index se pokouší naznačit prostřednictvím agregace 22 indikátorů (kde každý je opět kombinací 2-6 proměnných), jak dalece ta která země postoupila na cestě k udržitelnému rozvoji.

Postupy modelování různých agregovaných indikátorů jsou shrnuty například v článku Agregované indikátory publikovaného na webových stránkách Centra pro otázky životního prostředí UK, kde se rovněž uvádí: „I když v lehké sdělitelnosti spočívá hlavní výhoda agregovaných indikátorů a indexů, jejich vhodnost a použitelnost pro další účely významně závisí jak od zvolených složek, tak postupu jejich agregace. Největším problémem jakékoliv agregace je volba proměnných a stanovení vah těchto proměnných. Protože expertní odhady nebo výzkumy týkající se preferencí společnosti jsou značně nákladné, volba vah bývá často založena pouze na hodnotových soudech autora daného indexu.“

Za jednu z hlavních slabín agregovaných indikátorů se považuje nebezpečí zjednodušování reality do všezahrnujícího ukazatele, jehož výpočet však není všeobecně jasný a je tudíž podezřelý. Rozporuplnost agregovaných modelů roste v případě, kdy nedokáží spolehlivě vysvětlit a kvantifikovat jednotlivé vztahy. Snahy o vytvoření vysoce agregovaného indikátoru, který by co nejvěrněji popisoval kvalitu lidského života, však ve světě ani u nás neustávají.

(Environmentálním indikátorům a indikátorům udržitelného rozvoje (IUR) se u nás na vysoké úrovni věnuje zejména Centrum pro otázky životního prostředí UK; z jeho internetových stránek byly čerpány i předchozí informace. Jednou z prvních významných aktivit Centra byl v této oblasti projekt Indikátory udržitelného rozvoje mezinárodní organizace SCOPE (Scientific Committee on Problems of the Environment) navržený Českým výborem SCOPE z iniciativy Centra a zahájený v roce 1994. Cílem bylo zhodnotit a stimulovat výzkum a vývoj IUR, tedy zaměřit se na vědeckou stránku problému. V devadesátých letech se vývojem indikátorů začala zabývat řada institucí. V globálním měřítku se prací ujala Komise OSN pro udržitelný rozvoj. Výsledkem jejího pracovního programu je soubor přibližně 60 indikátorů, na jejichž tvorbě a testování se aktivně podílela i Česká republika reprezentovaná Centrem. Česká republika se účastnila tohoto testování jako jediná ze zemí Střední a Východní Evropy. V lednu 1998 Centrum ve spolupráci s Ministerstvem životního prostředí ČR uspořádalo v Průhonicích 4. pracovní schůzku zástupců všech zemí účastnících se testování. Centrum také uspořádalo národní seminář „Testování indikátorů udržitelného rozvoje v České republice“ (AV ČR 1999) kterého se zúčastnilo přes 60 odborníků na jednotlivé oblasti udržitelného rozvoje. Výsledkem semináře byla národní zpráva pro Komisi OSN o výsledcích testování v ČR, která identifikovala doporučený soubor indikátorů jako základnu pro další práci. Spolupráce na výše uvedených výzkumných aktivitách byla podkladem pro soubor 63 IUR, který byl vypracován jako součást návrhu Národní strategie udržitelného rozvoje České republiky (prosinec 2001). V rámci projektu byly zpracovány další studie z oblasti indikátorů (indikátor trvale udržitelného ekonomického blahobytu jako alternativa k používanému měřítku ekonomické úspěšnosti, jímž je HDP; indikátory pro analýzu krajinného krytu, na jejichž základě byla provedena retrospektivní analýza hlavních změn krajinné pokrývky za období posledních 20 let). Centrum dlouhodobě spolupracuje na koncepci pravidelné ročenky o životním prostředí v Praze, jako konzultant se podílelo na návrhu indikátorů udržitelného rozvoje v Krkonoších. V rámci projektu MŽP (2000-2001) zpracovaného firmou Geomedia byla s přispěním Centra vyvinuta metodika, která umožní objektivizovat nové záměry lidské činnosti ve vztahu k současné zatíženosti území. Výstupem je agregovaný (geo)indikátor zranitelnosti životního prostředí.

V roce 2000 připravilo Centrum na základě zadání MŽP ČR publikaci „The Czech Republic 2000: Environment and Quality of Life after Ten Years of Transition.“ Její cílem bylo prezentovat společenský vývoj v České republice v posledním období pomocí klíčových ukazatelů. Centrum se podílí také na tvorbě Systému pro grafickou prezentaci indikátorů

životního prostředí. Cílem je vytvořit a naplnit soubor indikátorů environmentálního pilíře udržitelnosti a prezentovat jej na internetu. Jako vhodná prezentace indikátorů byla zvolena názorná forma grafů s doprovodnými a interpretačními texty. Až dosud nejrozsáhlejším výzkumem indikátorového projektu Centra byl projekt „Analýza materiálových toků“ (MŽP, 2000-2001). Analýza materiálových toků poskytuje důležitou datovou základnu pro odvození řady environmentálních indikátorů. Na mezinárodní úrovni se Centrum účastní několika projektů z oblasti indikátorů, jmenovitě jde o projekt výzkumu materiálových toků (MFAStorm, SCOPE) a práce na indikátorech Komise pro udržitelný rozvoj OSN. Centrum se také významně podílí na koordinaci a pracích v souvislosti iniciativou OECD k udržitelnému rozvoji. V České republice pracuje zvláštní pracovní skupina složená ze zástupců klíčových ministerstev a Českého statistického úřadu. (<http://www.czp.cuni.cz>)

Některá environmentální hlediska kvality života

Jistě nebude snadné velmi rozmanité oblasti lidského života jednoduše změřit a sešňerovat je čísly, jež by skutečně objektivně a srovnatelně vyjadřovala kvalitu života často velmi rozdílných lidských komunit. Dokonce lze předpokládat, že řešení této problematiky, jež je zřejmě klíčovým problémem teoretických základů udržitelného života, bude vyžadovat hledání zcela nových metodologických přístupů.

Potůčkova definice kvality života ("vzájemné spolupůsobení kvality hlavních složek existence člověka, které se podílejí na uspokojování jeho základních potřeb - vědomých i nevědomých, materiálních i duchovních") se jeví jako zcela dostatečná a bylo by ztrátou času porovnávat ji s definicemi jinými podobnými. Problém ovšem vyvstane, chceme-li do této definice dosadit konkrétní hodnoty. Již zde však vyvstává zásadní problém - jaké vlastně jsou potřeby současného člověka? Jaký je člověk, o kterého nám jde; jak se ony potřeby liší u jednotlivých sociálních skupin či mezi jednotlivými geografickými oblastmi, jaké faktory je ovlivňují (druh a záběr vzdělání; kontinuita vývoje populace či významné demografické zvraty; politické, ekonomické a další vlivy atd.) a jak lze dopady jejich působení snadno změřit, vyhodnotit a především interpretovat? Jde o komplikovaný střet lidských potřeb, o nichž Keller (1993) hovoří jako o potřebách lidských a o potřebách trhu, Fromm (1991), Mishan (1994) a další jako o pravých a nepravých potřebách.

Zcela pragmatický přístup, využívající zejména snadnou dostupnost některých dat a všeobecně dostupné jednoduché funkce výpočetní techniky, samozřejmě velí využít poměrně úzký výběr a konstrukci ukazatelů (viz agregované indikátory), vypovídajících o úrovni zajištění základních funkcí jednotlivých oblastí života společnosti, a tyto ukazatele využít nejen pro hodnocení kvality života dílčích komunit a jejich vývojových trendů, ale i pro prosté statistické porovnávání s komunitami jinými. Takové řešení, které lze kritizovat v mnoha důvodech, nabízí řada autorů.

Zřejmě nejen poctivější, ale z nezbytného dlouhodobého hlediska vytváření skutečně systémových základů udržitelného řízení na úrovni regionů, států i jejich širších celků účelnější, by však mělo být řešení problému kvality života a jejího hodnocení na základě poznání člověka samotného. Samozřejmě podmínkou by mělo být i přihlídnutí k širším souvislostem tisíce let trvajících vývoje lidské společnosti a respektování významu složitých faktorů (biologických a kulturně-sociálních), jež ji ovlivňovaly od jejích počátků a vytvářely nejen podvědomé vzorce chování, ale vedly zřejmě i k současnému zdánlivě "dobře zdůvodněnému - racionálnímu" vztahu k okolnímu živému i neživému prostředí. Jistě oprávněně hledají někteří autoři příčiny současného stavu evropských krajín v pravěkých kořenech utváření lidské psychiky (např. Low a Míchal, 2003).

Jen přístup, založený na podrobné analýze jevů i jejich dopadů a interpretaci ve vztahu k současným nárokům na kvalitu života, zřejmě dovolí nejen pochopit některé zákonitosti, jimiž je vnímání kvality života ovlivněno u jedince i velké části společnosti, ale v budoucnu snad také stanovit dostatečně objektivní ukazatele kvality života a formulovat různé typy skutečně účinných nástrojů strategie udržitelného rozvoje. Že se zde, mimo jiné, rozprostírá široké pole pro studium hodnotových orientací jednotlivců, jejich užších skupin i rozsáhlých komunit, je zřejmé...

Udržitelnost a kvalita života

V zájmu postupného vytváření koncepčního rámce pro řešení otázky kvality života předkládám pokus o vyjmenování zjevných vztahů mezi kvalitou života, prostředím, společností a udržitelným rozvojem. Předložený souhrn je jistě neúplný a měl by v této fázi inspirovat k diskusi, doplnění či i škrtnutím.

Veškeré projevy ekologické nestability zvyšují ekonomické náklady, ohrožují životy a zdraví, působí společenské otřesy - snižují kvalitu života i všestranné možnosti udržitelného rozvoje.

Udržitelný rozvoj je podmíněn dostatečnou funkcí globálního ekosystému a jeho částí. Za zvýšení kvality života části společnosti nelze považovat vývoj, vedoucí ke snížení kvality života její zbývající části či jsou-li v důsledcích omezeny budoucí možnosti udržitelného rozvoje celé společnosti (tento jev lze pozorovat právě od vzniku soukromého vlastnictví v mladším neolitu).

Vysoká kvalita života je podmíněna udržitelností rozvoje v pravém slova smyslu, tedy je-li udržitelný rozvoj chápán jako proces současného růstu nejen ekonomického, ale i duchovního, morálního, etického a kulturního. (Je to pravda?)

Nedostatečná udržitelnost rozvoje snižuje kvalitu života společnosti i jednotlivců (ekonomické, společenské, kulturní a jiné souvislosti - rodina atd.).

Ukazatele kvality života jednotlivce jsou zároveň ukazateli kvality života společnosti. Zdravá společnost má zájem na zachování vysoké kvality života všech zúčastněných. Vnímání kvality života má biologické, kulturně historické, ekonomické, společenské a jiné kořeny.

Všeobecně rozšířená nízká kvalita života či uplatněné zvrácené (jednostranné) představy o kvalitě života mohou vést nejen k všeobecně rozšířené frustraci, ale i k sociální, ekonomické a politické nestabilitě a konfliktům různého charakteru a rozsahu.

Nesprávně nastavené nároky na kvalitu života a priority mohou vést k rozvratu přirozené struktury společnosti, podmiňující stabilitu její existence i udržitelný rozvoj.

Názory jednotlivců na kvalitu života závisí na vzdělání, kulturním a rodinném zázemí a dalších široce osobnostních faktorech, jež utvářejí měřítka hodnot jednotlivých zúčastněných i celé společnosti.

Neodborné (jednostranné) prosazování nároků na zlepšování dílčích hledisek kvality života v jedné oblasti (např. oblast zaměstnanosti; hustota silniční sítě) může významně omezovat možnosti v oblastech jiných (široké biologické nároky) a omezovat tak možnosti udržitelného rozvoje.

Přípustný požadavek na zvýšení kvality života je ten, který nevede k negativním široce environmentálním dopadům, nebo lze jeho dopady vhodně kompenzovat.

Současné představy o kvalitě života, byť vyplývající i z mnohem starších a dokonce geneticky fixovaných zdrojů a mající kořeny v neolitické agrární revoluci a následném překotném vývoji konzumní společnosti, zasluhují poctivé přehodnocení (viz "velký úklid" v Syrovátka et al., 2002, ale i Masaryk, 1890).

Současné ekologické problémy, způsobené prokazatelně dlouhodobým uplatňováním jednostranných nároků na kvalitu života, nyní významně omezují možnosti udržitelného rozvoje.

Základní prostředí pro život - krajina

Krajina je jistě základní prostředí, které člověk vnímá od ranného věku, je jím utvářen jeho vnitřní obraz světa - a člověk sám na toto prostředí během svého velmi krátkého života více či méně intenzivně působí. Krajina je jedním z faktorů, u nichž lze předpokládat mnohostranný vliv na kvalitu života.

Hadač (1982) chápe krajinu jako soustavu abiotických útvarů, geobiocenóz, hydrobiocenóz a technoantropocenóz - přítomnost technoantropocenóz přitom odlišuje kulturní krajinu od krajiny přírodní. Zonneveld (1979) předkládá obdobnou definici: část prostoru zemského povrchu, zahrnující komplex systémů, tvořených vzájemnou interakcí horniny, vody, vzduchu, rostlin, živočichů a člověka, která svojí fyziognomií vyváří zřetelnou jednotku. Forman a Gordon (1993) navazují a definují krajinu jako heterogenní část zemského povrchu, skládající se ze souboru vzájemně se ovlivňujících ekosystémů, který se v dané části povrchu v podobných formách opakuje.

Jak krajinu vnímáme?

Kořeny současného kulturního člověka sahají necelých 25 tisíciletí zpět (Leahey, 1994) a jeho genetická výbava nedoznala od té doby významných změn. Historické kořeny vývoje vztahu člověka ke krajině lze však najít v neolitu, kdy první zemědělci začali kácet lesy a obdělávat získanou půdu.

Lov a pastevečství ustupují cyklickému zemědělství, spojenému s nově se vytvářejícími kulturními rituály. Život člověka byl zřejmě určován vědomím o určité nové formě včlenění do přírody, jež umožnilo zvětšit dary matky země - krajina tak získala sakrální a profánní rozměr, přičemž tyto dva rozměry krajiny nebyly velmi dlouho ostře odděleny (Trpák, 2001). Podle Trpáka teprve křesťanství přispělo k postupné redukci sakrálních míst v krajině ve prospěch čistě profánních; během staletí pak následovalo rozparcelování profánní krajiny sítí vlastnických vztahů. Vznik technosféry na přelomu 20. století a následná industrializace zemědělství se všemi závažnými sociálními a kulturními dopady přispěla k vytvoření zcela nových vztahů člověka k půdě a krajině - většinou jednostranně utilitárních...

Krajinu vnímáme jako prostor, daný výškou, šířkou a hloubkou. Zásadní roli zde hrají zákonitosti lidského vnímání prostorů, odpovídající nejen biologické výbavě člověka, ale i jeho zkušenosti. K vnímání dominant, bodů a linií a jejich uspořádání i proporcí, jejich vzájemného poměru, vzdáleností a bližších i vzdálených obzorů, však přistupuje i vnímání hodnot duchovních. Krajina je proto jednak „fyzikálním“ prostorem, jednak „duchovním“ prostorem, vytvářeným v mysli pozorovatele. Proces vytváření vnitřního obrazu krajiny a jejího vnímání a hodnocení závisí na řadě faktorů, včetně vzdělání, celkového rozhledu a těch, jež utvářejí charakter osobnosti pozorovatele. Vnímání a hodnocení krajiny, opírající se o utváření jejího vnitřního obrazu, může být zcela indiferentní, ale může být spojeno s pocity libými či nelibými. Celkové hodnocení vnitřního obrazu krajiny je jedním z faktorů, ovlivňujících i chování člověka ke krajině. Tak může být neutrálně či negativně hodnocená krajina opuštěna či využita pro jednostranně zaměřené hospodářské aktivity; pozitivním příkladem rámce identifikace člověka s krajinou je tzv. krajina dětství (Čeliš, 1997). Mnohé samozřejmě závisí kromě vzdělání i na ostatních osobnostních charakteristikách pozorovatele.

Osobnost a krajina

V současnosti je k dispozici řada poznatků, které ukazují na klíčový význam stavu osobnosti v oblasti vnímání krajiny a jejího využití (managementu). Zdá se, že současné rozšíření hrubě profánního charakteru krajiny, jež má počátky již ve středověku, souvisí s kulturně-sociálními trendy vývoje společnosti, jež se odrážejí v osobnostních charakteristikách jejích příslušníků....

Schopnost rozlišovat dobré od zlého, krásné od ošklivého se u jedince vyvíjí a lze vysledovat až šest stupňů tohoto procesu, jež lze řadit do tří stadií (Kohlberg, 1976, cituje Koukolík, 1994). Děti, dospívající jedinci s některými poruchami osobnosti a dospělí tzv. deprivanti, postižení některou z forem poruch osobnosti, tvoří sociální skupinu v tzv. předkonvenčním stadiu rozvoje osobnosti). Dospělí, kteří dosáhli konvenčního stadia, se chovají tak, jak předpokládají, že se od nich očekává, většinou dodržují zákony. Postkonvenční stadium respektuje a preferuje etické a obecné mravní principy, jež jsou nadřazeny zákonům; ty zákony, které je porušují, jsou ochotni měnit. Low a Míchal se domnívají, že druhé stadium (konvenční) ve společnosti převládá; některá pozorování však naznačují růst zastoupení stadia předkonvenčního.

Význam tohoto členění společnosti tkví jednak ve skutečnosti, že tyto různé skupiny vnímají kvalitu života velmi rozdílně, jednak jejich přístupy ke krajině a k životnímu prostředí i společnosti se velmi liší. Obecně lze konstatovat, že zatímco osobnosti v konvenčním a postkonvenčním stadiu buď respektují normy, dané zákony či tradicí, nebo přímo usilují o zlepšení funkcí společnosti (a také o ochranu krajiny a třeba i její revitalizaci), projevem stadia předkonvenčního je zejména hrubě devastující bezohledný utilitární přístup ke krajině - k okolí včetně společnosti. O značném dlouhodobém rozšíření patologických jevů v oblasti vývoje osobnosti možná hovoří nejen značná míra narušení krajin střední Evropy i jiných kontinentů, ale i některé rysy globalizace.

Význam fylogeneze člověka pro vnímání krajiny

Existují také dobré důvody pro tvrzení, že naše individuální vědomé myšlení pluje na podvědomých duševních procesech (Charvát, 1969) a řada myšlenkových pochodů, vědomých či nevědomých, vychází z duchovních obsahů, jež nejsou součástí racionálního

vědomí - mají geneticky fixovaný základ předávaný z generace na generaci (kolektivní nevědomí).

Z kolektivního nevědomí vycházejí podle Junga (1984) pro každého jedince podobné postupy, sestávající z archetypů, jež vymezují možnost určitého typu chápání a jednání. V životních situacích odpovídajících archetypu tak nastupuje jako instinktivní reakce odpověď a chování, neodpovídající rozumu či vůli. Podle Junga dokonce potlačování takové reakce může vést k psychickému konfliktu a k neuróze. Mezi biologií a naší kulturou však vzniká stále širší propast; rozdíl mezi tempem biologické evoluce a evoluce kultury je obrovský. Začal asi před třiceti tisíci let a během posledních dvanácti tisíc let akceleruje (Low a Míchal, 2003).

V oblasti podvědomí hrají archaické struktury, fixované během desítek tisíc let předchozího vývoje, významnější roli, než racionální myšlení; pravěk lidstva představuje neodmyslitelnou součást psychiky současného člověka (Charvát, 1969). Podle současných představ byl prostředím, v němž strávil lidský rod většinu své prehistorické existence, savanový biom. V Evropě se všechny kultury až do mezolitu vytvářely v prostředí „parkových“ krajin. Low a Míchal (2003) zřejmě oprávněně vyvozují, že v genetické výbavě člověka byla dědičně fixována i libost vůči prostředí lesostepi, na něž byl člověk po většinu svého dosavadního vývoje vázán (viz také Míchal, 1974). Vycházejí i z práce Schmidbauera (2000), jež dokládá, že hluboký les je jedním z ústředních symbolů lidského nevědomí, že zážitek hlubokého lesa prokazatelně souvisí s protikladnými pocity strachu a bezpečí. Z této skutečnosti však vyplývají alarmující souvislosti, osvětlující snad některé příčiny stále se prohlubující psychické deprivace lidské společnosti s velmi širokým spektrem projevů i dopadů. Grimm (1962) se dokonce domnívá, že se člověk mohl bez problémů přizpůsobit jakýmkoli formám předindustriální krajiny, protože ekologické rozdíly vůči prostředí, kterému přivykl během fylogeneze, na něho nepůsobily negativně - ale se změnami prostředí, spojenými s pouhými sto padesáti lety industriální fáze, se vlivem svého genetického vybavení člověk vyrovnat nemůže. Nedostatek trvalé zeleně tak může být jedním z mnoha zdrojů nevědomé tísně, stresu a primární environmentální frustrace, týkající se biologických potřeb a probíhající z racionálně zřídka postihovaných příčin a významně tak omezujících kvalitu života člověka. Je to zajímavý paradox - člověk podvědomě strádá při nedostatku zeleně, jako lesostepní tvor však i při jejím nadbytku, a to v lesnaté krajině s nedostatkem volného prostoru.

Poznámka: Výsledky zběžného průzkumu mezi studenty Fakulty managementu VŠE v Jindřichově Hradci ukázaly, že bez ohledu na odborné zaměření většina ve svém podvědomí chrání ideál života ve zdravé široce diverzifikované krajině; ti samí studenti však budou současným systémem vrženi do boje o přežití, kde průmyslové zóny stavěné na zelené louce a jiné odlidštěné neudržitelné obľudnosti pro ně budou nejschůdnějším řešením vynucené formy denní existence a seberealizace. Jaká asi bude míra jejich frustrace?

Člověk, podvědomí a společnost - některé otázky

Vyvstává řada otázek, jejichž zodpovězení podmiňuje, mimo jiné, řešení problému úspěšného rozlišení subjektivních a objektivních ukazatelů kvality života.

Pokud je geneticky fixován pozitivní vztah člověka ke krajině, v níž jako druh prožil nejdlejší etapu svého fylogenetického vývoje, proč by neměl být stejným způsobem uložen i vztah k určitému tehdejšímu typu uspořádání dávné společnosti, a to - prvobytně pospolné, se všemi jejími charakteristikami. Znamenalo by to snad, že „vyšší“ stupně vývoje společnosti, jež přišly s přeměnou člověka v zemědělce a vznikem soukromého vlastnictví (nedávno), mohly být pro podstatnou část společnosti stejně frustrující, jako hluboký les či krajina bez zeleně? Pokud by to byla pravda, museli bychom všechny dosavadní formy uspořádání společnosti brát jako přechodné vývojové fáze procesu, směřujícího buď k ideální budoucí společnosti poskytující každému jednotlivci práva, povinnosti a jistoty, odpovídající (i) jeho podvědomým nárokům na společnost, nebo k totálnímu kolapsu, nebo k dlouhodobé agónii většiny frustrované menšinou, byť pod záštitou tvrzení o ideálním uspořádání společnosti a nabízených vizí světlých zítřků, proklamací demokracie či nějaké ideologie.

Zásadní je i otázka zastoupení výše uvedených sociálních skupin (předkonvenčním, konvenčním či postkonvenčním stadiem rozvoje osobnosti) ve společnosti. Jejich vnější projevy přece závisí i na charakteru společenského zřízení a státní správy - totalitní režimy se silnou represivní složkou dovedou konfliktní projevy sociálních skupin prekonvenčního i postkonvenčního stadia vývoje osobnosti velmi účinně tlumit. Zřejmě by bylo možné doložit i skutečnost, že posun k převládnutí prekonvenčního stadia (jeho zvýšené transparentnosti) dochází v obdobích omezení státní moci - či obecně ztráty autority ve společnosti (období válek, revolucí, v případě široce rozšířeného nesprávného výkladu pojmu demokracie atd.). V

současnosti lze i u nás pozorovat celospolečensky rozšířenou tendenci k přezírání základních etických, právních a dalších norem; pedagogy je pozorován rostoucí výskyt dětí se specifickými poruchami učení a chování (viz také vývody Koukolíkovy a Drtilové v jejich *Vzpourě deprivantů*). Veřejně akceptovaný výraz „krutý kapitalismus“ nyní ospravedlňuje i velmi hrubě neetické, nehumánní a asociální chování jednotlivců a skupin, jež společnost toleruje! Lze snad vyvozovat, že změna společenských podmínek může vést u části společnosti k regresi stadia osobnosti? Jistě by to nebylo divné tam, kde projevy konvenčního chování nemají biologický základ, ale byly založeny určitou formou společenské represe (regulace).

Navazování více či méně neformálních sociálních vazeb v rámci různých občanských iniciativ je snad jednou z přirozených archetypických cest k dosažení vyšší kvality života, a to i v obdobích společenských otřesů. Impulsem pro tyto úvahy je příklad nedávné spontánní reakce na pád státní moci v Argentině, způsobený ekonomickým krachem státu. Kolaps veřejné správy sice vedl místy k anarchii, v mnoha oblastech však došlo velmi rychle k následnému vyvážení všestranně funkčních samospráv, založených na široké kooperaci a podílu každého člena podle jeho možností a schopností; tento proces byl zastaven teprve po volbách, které vedly - k obnovení konvenční centrální moci. (Zajímavé je, že spontánně vzniklé funkční samosprávy nebyly schopny delegovat své zástupce do zprofanovaných vyšších zastupitelských orgánů.) Jako příklad sociální adaptace v extrémně nelidských podmínkách lze snad uvést i vytváření svépomocných podzemních vězeňských samospráv v koncentračních táborech Osvětim a Buchenwald (např. Moulis, 1957). Za pozornost by stál i rozbor chování různých skupin společnosti v době povodní v letech 1997 a 2002 u nás. (Před katastrofou jen nevýrazně rozvrstvená společnost se rozdělila na jedince solidární, kteří všestranně kooperovali při zajištění pomoci postiženým, na lhostejné, kteří trávili dovolenou, na gaunery, kteří rabovali a podváděli, a na velkou část těch, kteří děj pobaveně z povzdálí sledovali.) Po staletí stále silnější tendence k individualismu získává trhliny také v obdobích vpádu cizích (event. bratrských) armád; podvědomá touha kooperovat a být součástí tlupy se zřejmě projevuje i při utváření part nezletilých a klubů fanoušků sportovních i jiných. Samozřejmě nejvýznamnější pozitivní roli hrají různé občanské iniciativy, působící v nejrůznějších oblastech života společnosti.

Člověk a evropská krajina

Jak bylo uvedeno výše, pravěk stepní existence lidstva se stal neoddelitelnou součástí utváření psychiky člověka (Low a Míchal, 2003). Snad právě v podvědomých vzorcích chování - archetypech (Charvát, 1969; Jung, 1984 aj.) našel člověk velmi dobré zdůvodnění svého devastujícího vztahu k původně lesy pokryté krajině, kterou osídloval a s níž nyní na základě stejných „hnutí myslí“ nakládá. Důsledky takového chování, založeného na pocitech a dávno zastaralých představách o roli člověka v krajině, však pro budoucí udržitelný život lidstva zdrcující a doslova limitující dopady.

Odlesňování Evropy, pokryté po poslední době ledové lesy, započalo v neolitu a probíhá dodnes. Zemědělská revoluce vedla k přeměně lesních krajin v krajiny zemědělské (stepní) - a k odstartování procesu utváření kulturní krajiny. Lesy však byly káceny nejen v zájmu získání zemědělské půdy, ale i pro řemeslnou výstavbu výrobu, na stavbu měst, dopravu a válečnictví (např. stavba válečných lodí ve středomoří; Boček, 1998) a těžbu (např. totální a dosud málo známé odlesnění Krkonoš v 15. - 17. stol. zejména pro doly v Kutné hoře; Lokvenc, 1978). Boček (1998) popsal drastické ekologické a ekonomické dopady tohoto procesu v oblasti jižní Evropy a upozornil na vztah mezi odlesněním a pádem významných kultur v této oblasti. Již dlouho před začátkem letopočtu byly rozsáhlé oblasti našeho nynějšího státu zbaveny lesa a osídleny; v době keltské místy dokonce stejně hustě, jako nyní (Filip, 1960). Půda, splavená dešti a odnesená řekami, nyní tvoří mocné nivní půdy, jež nejsou starší než tři tisíce let.

Světská i církevní moc se v Evropě vždy opírala o vlastnictví půdy. T.G. Masaryk (1890; citoval Boček, 1998), aniž by měl k dispozici nejnovější výsledky přesných měření, trvajících celá desetiletí, však již před více než sto lety popsal zásadní funkci lesních porostů a dopady odlesnění a naznačil jejich význam pro ekologickou stabilitu a společnost:

"Někteří měřili kulturu dle vyhubení lesů a divé zvěře žijící v lesích; zajisté jsme všichni četli, jak například šlechtelé křesťanství mýtili lesy. Avšak vyhubeno více, než slušelo, a proto brzy kultura měřiti se bude opětným zalesněním. Lesy, nehledíc k užítku dřívím a zvěří, působí na podnebí; půda olesněná se tak rychle nezahřívá, ale nevydává se také z tepla; lesy mírní léto i zimu tak jako moře, chrání proti větrům - (v lese je tepleji než v širém poli) - a udržují vláhu. Tím vším na úrodu okolních polí lesy mají značný, blahodárny vliv. Nerozum

hospodářský ničil lesy všude; avšak poznalo se, k jak velké škodě. Alpské krajiny v jižní Francii od r. 1471-1776 ztratily prý asi 3/4 obyvatelstva a hlavně vymýcením lesů. Palestina, pokud byla zalesněna, živila mnohem více lidí než teď, jsouce bez lesů, a tak i Řecko a Španělsko a jiné země ztratily lesy a lidi; půda stala se neúrodnější, řeky zasychají."

Změny krajiny, vedoucí k současným výrazným změnám klimatu, byly zřejmě odstartovány právě v okamžiku vykácení prvního hektaru lesa. Člověk se během své překvapivě krátké invaze do lesnatých krajín Evropy stal jedním z nejdůležitějších geologických činitelů, ovlivňujícím a v mnoha případech drastickým způsobem měnícím základní funkce krajiny rozsáhlých oblastí. Jak uvádí řada autorů (zde citován Masaryk, 1890 a Boček, 1998), dopady těchto změn často negativně ovlivňují i obyvatelnost jednotlivých oblastí a možnosti jejich zemědělského využití. Základní výzkum již velmi přesně popsal klíčové funkce krajiny a environmentální dopady jejich změn. Důsledkem plošného nahrazení původně „lesních“ podmínek podmínkami „stepními“ je zejména výrazné plošné omezení tzv. evapo-transpirační funkce původního rostlinného pokryvu (lesa) a následné zamezení tzv. uzavřeného vodního cyklu, podmiňujícího přirozený stabilní tok energie a vody v krajině, a to ve prospěch tzv. otevřeného vodního cyklu, a to s dopady na vývoj klimatu v místních i nadregionálních měřítcích a na ekologickou stabilitu krajiny (viz Pokorný, 1997; Eliáš et al., 1999a,b, 2000). Mechanismus vzniku extrémních povětrnostních situací, dlouhodobých veder a sucha i přívalových dešťů na základě narušení evapo-transpirační funkce je popsán kolektivem autorů (např. Syrovátka et al., 2001). *(Výsledky měření v jihočeském Senotíně i na dalších lokalitách naznačují, že i malá porucha v chlazení krajiny má tendenci se prohlubovat a rozšiřovat do nebezpečných rozměrů. Odtok vody z půdy do podloží se zvětšuje na úkor zásoby vody, povrchový odtok a evaporace z půdy se zvětšují na úkor infiltrace vody do půdy. Nedostatek vody v půdě se prohlubuje, půda se přehřívá, vzniká základ klimatické poruchy: přehřátý vzduch, obsahující velké množství vody, stoupá do výšek okolo 10 km i výše, ochlazuje se, voda kondenzuje a vznikají odpolední bouřky z tepla s lokálními přívalovými srážkami. Voda se do narušené půdy dostatečně nevsakuje a vzniká lokální povodeň. Význam těchto vztahů narůstá s rozsahem odlesnění a následným rozsahem nahrazení malého vodního cyklu cyklem velkým (otevřeným). V souhrně uvedených faktorů a reliéfu krajiny s velkými výškovými rozdíly může vzniknout i tzv. supercela s katastrofálním výskytem velkých krup a přívalových srážek na relativně malých územích (např. východní Slovensko, 1998). Změny v toku energie na rozsáhlých územích již mohou ovlivňovat pohyb i významných vzduchových mas. V plošně velkém měřítku vzniká tlaková výše, bránící postupu studených front, které se*

mohou zastavit a rozpadat za doprovodných srážek nebyvale vysokého úhrnu. Pak hrozí i povodeň, jejíž nebezpečné dopady násobí zmenšená retenční schopnost krajiny a stavby, umožňující zrychlený odtok vody z povodí.)

Autoři výzkumů v Senotíně zároveň nabízejí východisko - nový systémový přístup ke krajině, založený na podpoře funkce jimi definované tzv. retenčně - evapotranspirační jednotky (RETU; viz Eliáš et al., 1999a, 2000). Nový systémový přístup by měl vycházet z pochopení, že jednotlivé krajinné celky a jejich části jsou RETU, jejichž funkci je nutné obnovit, chránit a podporovat. Cílem nového systémového přístupu by tedy měla být soustavná promyšlená snaha o obnovení schopnosti krajiny zadržet vodu v půdě a využít ji pro stabilizaci klimatu prostřednictvím transpirující zeleně. Výsledkem by měla být stabilizace bilančních složek vodního režimu a prioritní obnova vodně-tepelných poměrů v krajině.

Autoři zároveň upozorňují na nesmyslnost současného způsobu obrany proti ekologické nestabilitě krajiny, založenému na výstavbě nových přehrad a další regulacích vodních toků a dokládají neúčinnost tohoto přístupu v porovnání s plošnou obnovou retenčně-evapotranspirační funkce krajiny. Vycházejí i z tvrzení již klasické práce Kutílkovy (1978): "Objem vody, zadržovaný a protékající půdou, má dominantní postavení v hydrologickém cyklu. Zemědělská a lesní půda v ČSSR představuje nádrž o obsahu 3,0 až 4,0.10¹⁰ m³, zásoba vody v půdní zóně kolísá od 1,5 do 2,5 až 3.10¹⁰ m³. Porovnáme-li tento objem s celkovou kubaturou všech nádrží v ČSSR (asi 4,0.10⁹ m³), zjišťujeme rozdíl v řádu. Zdálo by se proto logické, že tak velkému rezervoáru, jakým je půda, by se měla věnovat odpovídající pozornost. Bohužel nelogičnost v tomto směru stále ještě zatěžuje mysl mnoha odborníků."

V rámci analýzy dopadů oteplování klimatu dospěl tým odborníků (Hladný et al., 1995) k obdobnému závažnému závěru: "Půda představuje jeden ze základních vstupních transformačních činitelů vodních zdrojů jak z kvantitativního, tak i z kvalitativního hlediska. Je proto důležité hospodařit s vodou v půdním prostoru a využít její retenční schopnost, což vyžaduje zejména následující opatření: omezení povrchových odtoků, omezení neúměrně velkého rozsahu odvodnění systematickou drenáží, uplatnění protierozních opatření."

Uplatnění nového přístupu ke krajině, nutného pro udržitelný život venkovských i městských oblastí státu, však nebude možné, pokud tento požadavek nebude zároveň uznán za

prioritní zájem společnosti a politický úkol státu. Nové chápání funkcí krajiny a nezbytnosti jejich obnovy by se totiž mělo projevit prakticky ve všech oblastech jeho života. Je nepochybné, že jedním z nejvýznamnějších prvních kroků by měla být široká osvětová a vzdělávací kampaň, zaměřená nejen na zemědělce, ale i na nejširší vrstvy obyvatelstva.

Navrhovaný nový přístup ke krajině, podporující obnovení „lesních“ poměrů, plošně uplatněný v nadregionálních měřítcích, může přispět ke stabilizaci klimatu kontinentu a k omezení procesu jeho oteplování. Akceptování modelu RETU a jeho uplatnění v krajině Evropy by se zřejmě mělo stát i uvědomělým procesem jakéhosi „velkého úklidu“ po etapě jednostranného zemědělsko-průmyslového rozvoje. Komplexní obnova základních funkcí (revitalizace) krajiny, podmiňujících současnou i budoucí kvalitu života, by se měla stát jednou z kulturních priorit nového tisíciletí (a, jak bylo výše řečeno, základním kamenem ideových základů programu trvale udržitelného rozvoje).

Životní prostředí venkova - stav na přelomu tisíciletí

Tato kapitola jen stručně dokresluje stav středoevropské krajiny na přelomu tisíciletí. Stav byl na základě dostupných statistických dat velmi podrobně popsán v rámci rozpracování programu SAPARD pro ČR (Syrovátka, 1999).

Stále výrazněji se projevují důsledky narušení ekologické stability krajiny, vedoucí k přímým i nepřímým ekonomickým, sociálním a kulturním ztrátám s vážnými dopady pro státní rozpočet. Nejvýznamnějším negativním rysem ČR, podobně jako ostatních zemí Evropy, je plošné nahrazení lesních ekosystémů, přirozených v daných půdních a klimatických podmínkách, ekosystémy stepního charakteru. Společenstva, vytvořená zemědělskou činností, kryjí v ČR 54,3 % plochy státu. (Průměrná lesnatost ČR činí 33,4 %, u 7 okresů je však nižší než 30 %, z toho u 4 se pohybuje v rozmezí 9,7-23,8 %).

Důsledkem jednostranného zprůměrnění zemědělské výroby je i nadměrné plošné odvodnění půdy a nežádoucí úpravy vodních toků, jež přispívají k celkovému narušení vodního režimu. V ČR bylo odvodněno celkem 1 082 000 ha půdy; např. jen v Jihočeském kraji to bylo 215 570 ha (21,4 %). Důsledkem nevhodných forem hospodaření je i současné snížení úrodnosti půdy. V ČR bylo v roce 1995 z 90 959 km vodních toků upraveno celkem 36 527 km (40,2 %); z 32 814 km toků ve správě SMS je nyní upraveno 13 377 km (40,8 %)

a zakryto 985 km (3 %) toků. Extrémních hodnot dosahují úpravy toků např. v krajích Jihomoravském (1 501 km, 57,1 %), Pardubickém (973,3 km; 46,4 %) či Středočeském (1 845,5 km; 44,4 %). Délka toků v České republice byla koncem století zkrácena o celou jednu třetinu! Celkové omezení ekologické stability se projevuje nejen zrychleným a rozkolísaným odtokem vody z krajiny, vyplavováním živin, nebezpečnou erozí, ale také stále častějším výskytem extrémních projevů povětrnosti s často drastickými dopady.

Krajiny České republiky jsou nyní většinou významně narušené a ekologicky velmi nestabilní. Týká se to i krajin národních parků, jejichž nejcennější partie jsou většinou ohroženy nestabilitou krajiny okolní. *(Příkladem mohou být šumavské mokřady, ohrožené celkově špatným stavem okolních lesů, následným narušením vodního režimu a místního klimatu. Rozkolísání odtokových poměrů a zejména kolísání hladiny podzemní vody, vedoucí k dekompozici organické hmoty, může způsobit eutrofizaci a kolaps velmi citlivých oligotrofních ekosystémů.)* Proto v budoucnu bude nutné považovat za prioritní plošnou revitalizaci krajiny - obnovu ekologické stability a vytvoření podmínek pro všestranný život člověka (viz také Syrovátka et al., 1994 - 2001).

Závěr

Jsme-li rozhodnutí chápat vysokou kvalitu života jako jeden z cílů a zároveň ukazatel úrovně udržitelného rozvoje, musíme z bohužel dosud velmi vágních zásad udržitelného rozvoje rovněž vycházet. Definice tohoto vývojového procesu, který "zajistí naplnění lidských potřeb, aniž by snížil potenciál naplnění potřeb příštích generací, potřeb jiných společností a snížil bohatství přírody", naznačuje zdánlivě jednoduchý princip. V konfrontaci s Agendou 21, dokumentem mapujícím zásady a problémové oblasti trvale udržitelného rozvoje, jejichž problematiku je třeba v rámci implementace "udržitelného rozvoje" řešit, však vyplývá nejen nesmírná komplikovanost tohoto principu, ale i značná rozporuplnost.

Zarážející je například rozpor mezi požadavkem stálého ekonomického růstu a nároky na trvalou udržitelnost tohoto procesu, který si ani nepřipouští možnost budoucích společenských a ekonomických změn. Proto se dokonce může zdát, že teorie trvale udržitelného rozvoje (či představy o možnostech jeho úspěšné implementace) je postavena na nesprávných předpokladech. Sklon lidstva k mylnému hodnocení svého vývoje z hlediska vlastní generace a omezené délky lidského života, pro niž několik set let je téměř rovno

nekonečnu, totiž svádí k přezírání minulého vývoje. Tak může vzniknout i představa, že vývoj současného lidstva (pouhých asi 7 - 8 tis. let!), započatý v neolitu zemědělskou revolucí, právě nyní (!) dospěl k ideálnímu stavu a téměř definitivnímu stavu, kdy již stačí jen nepatrné doladění, třeba implementací Agendy 21 do života států. Přitom však na druhé straně nelze bez dalších výzkumů odmítnout hypotézu, že několik tisíc let trvající prudký růst lidstva je jen krátkou epizodou, reakcí inteligentního druhu na ekologickou katastrofu, jež nastala po poslední době ledové. Vzácná sebereflexe lidstva, již odráží i Agenda 21 a teorie trvale udržitelného rozvoje, je ovšem jedním z předpokladů, že prudký růst nemusí být nutně následován prudkým pádem... V těchto ohledech se zejména nové vize rozvoje Vavrouškovo (1993) i řady dalších autorů, kteří předkládají alternativní zásady vývoje společnosti, nejeví jako nesmyslné. Výše zmíněné pojetí Vavrouškovo (1993), odvolávající se na změnu hodnotové orientace společnosti a opírající se o ideály humanismu a harmonii vztahů mezi člověkem a přírodou v časově neomezeném horizontu, naznačuje určité východisko - hlavním faktorem se v tomto pojetí stává nikoli trh, ale člověk s jeho hodnotovou orientací a nároky na svět; člověk jako základní prvek společnosti. I zde je ovšem ukryta zdánlivá překážka, byť z hlediska dosavadního vývoje logická - požadavek zásadní změny současného člověka, současné společnosti...

Stejně jako definice trvale udržitelného rozvoje i definice kvality života ("vzájemné spolupůsobení kvality hlavních složek existence člověka, které se podílejí na uspokojování jeho základních potřeb - vědomých i nevědomých, materiálních i duchovních") je srozumitelná, její naplnění je však stejným hlavolamem. Jak u řešení otázek udržitelného rozvoje, tak i kvality života je třeba hledat společný bod či základní prvek, tvořící a ovlivňující samotnou jejich podstatu a obsah. Zatímco východiskem k řešení široké mozaiky otázek revitalizace středoevropské krajiny a klíčovým funkčním prvkem celého složitého systému je vodní režim, východiskem k řešení problému udržitelného rozvoje i kvality života člověka je sám člověk. I to je důvod, proč se autor kloní spíše k výše zmíněným koncepčním přístupům "ekologie člověka" (Zeman, 2002) a k názoru, že z hlediska nutného systémového či holistického přístupu k životu biosféry je rozumné současné řešení vztahů mezi prostředím a) přírodním, b) umělým a c) životem společnosti - vztahy mezi lidmi. (Opravdu je sporné, zda by oddělení řešení otázek společnosti od problematiky prostředí vedlo ke zjednodušení - vazby jsou již příliš četné, složité a neopomenutelné; ostatně i využití výsledků jinak velmi úspěšného výzkumu v oblasti revitalizace krajiny v praxi narazilo na desítky

nepřekonatelných vazeb mezi prostředím a člověkem (pro ilustraci viz např. Syrovátka, 1995).

Nesčetné pokusy o měření kvality života mají jeden společný základní rys - vlivem nároků na snadnou dostupnost dat a jistě i jiných faktorů se vytrácí člověk samotný, charakteristika jednotlivých komunit, prosté životní štěstí, společenské vazby, kultura a etika. Konstrukce některých agregovaných indikátorů dokonce připomíná pokusy o vyprojektování ideálního konzumenta, schopného nalézt uplatnění a seberealizaci na "trhu práce" právě za podmínek působení výše zmíněného (podle představ projektantů udržitelného rozvoje nekonečného) ekonomického růstu.

Výše bylo ukázáno nejen na význam subjektivního hodnocení okolního prostředí a kvality života různými skupinami společnosti, ale zejména na význam vývoje a utváření osobnosti "hodnotitele" (viz např. dělení na typy předkonvenční, konvenční a postkonvenční), ovlivněné řadou dosud nedokonale zmapovaných faktorů. Jak naznačují některé práce, lze vyslovit hypotézu, že lidské individuální vědomé myšlení ovlivňované řadou myšlenkových pochodů, vědomých či nevědomých, mají geneticky fixovaný základ předávaný z generace na generaci (viz kolektivní nevědomí). Potlačování přirozeného chování, vynucené okolnostmi současnosti, může vést i k psychickému konfliktu, k neuróze a ve svých důsledcích k řadě různých forem poruch osobnosti. Tento rozpor mezi biologii a naší kulturou, odstartovaný před několika desítkami tisíci let, se pravděpodobně prohlubuje a rozpor mezi podvědomou představou ideálního prostředí a realitou je snad příčinou stále se narůstající psychické deprivace společnosti s širokým spektrem projevů i dopadů. Navíc lze vytvořit i hypotetickou paralelu mezi archetypy, vztahujícími se k vnímání krajiny, a k řadě jiných hledisek, a to i kulturním a sociálním. Nelze vyloučit, a pro tuto hypotézu existuje řada pozorování, že lidské podvědomí je dosud ovlivněno "vzpomínkami" na bývalé sociální uspořádání pravěké prvobytně pospolné společnosti - jak vyplývá ze studií současných řídce přežívajících komunit v různých částech světa, zejména absence "společného zájmu" může hrát ve vztahu k současnému tržně orientovanému a přísně individualisticky laděnému systému v lidském podvědomí doslova zdrcující roli.

Při hledání odpovědí na otázky, co vlastně je kvalita života a jak ji hodnotit, je nutné zvolit vhodný konceptuální přístup. Jedním z řešení by zřejmě mohla být představa úzce a

komplikovaně provázané soustavy „udržitelná krajina“ - „udržitelná společnost“ - „udržitelný člověk“. Pro další postup je ovšem nutný podrobný popis těchto základních článků.

Z toho, co bylo výše řečeno o teorii a rozporech trvale udržitelného rozvoje, vyplývá, že definovat udržitelnou společnost a jedince pro potřeby řešení problematiky kvality života není bez dalšího výzkumu možné, či alespoň nemůže být dostatečně objektivní a přesné. V zájmu vědecké poctivosti bude nutné odhlédnout od ideových základů teorie trvale udržitelného rozvoje a zvolit systémový přístup respektující skutečnost, že je studován dynamický proces vývoje dané soustavy, jehož odstartování i dosavadní průběh měly určité definovatelné příčiny a konkrétní dopady. Bez dostatečně hluboké mezioborové analýzy a syntézy zůstanou úvahy o kvalitě života a možnostech jejího hodnocení pouhými dílčími pokusy.

Lze předpokládat, že mezioborová spolupráce při řešení problematiky kvality života bude především syntézou, využívající většinou již dostupné (dosud roztržštěné) výsledky základního výzkumu v řadě přírodovědných, humanitních i společenských vědních oborů. Že je program trvale udržitelného rozvoje a řešení otázky kvality života ve své podstatě složitým široce filosofickým problémem dokládají i myšlenky psychologa a humanisty Ericha Fromma (1900 - 1980). Zde nelze opět nepřipomenout myšlenky výše zmíněného Josefa Vavrouška...

Erich Fromm:

"Člověk je vržen zpět k výchozímu bodu, který již překonalo řecké osvícenství, křesťanství, renesance a osvícenství osmnáctého století. Požadavky státu, nadšení pro magické vlastnosti mocných vůdců, obrovské stroje a materiální úspěchy jsou prameny, z nichž člověk čerpá svoje normy a hodnotící soudy."

"Protože každý nějakým způsobem "žije", je život považován za něco, v čem je každý odborníkem. Není to však proto, že člověk ovládá umění žít do té míry, že ztratil smysl pro jeho obtížnost. Převažující nedostatek skutečné radosti a štěstí v procesu života vylučuje takové vysvětlení. Moderní společnost naučila člověka přes všechno zdůrazňování štěstí, individuality a osobního užitku, aby si uvědomil, že cílem jeho života není jeho štěstí (...), ale splnění jeho povinnosti k práci; jinými slovy jeho úspěch. Peníze, prestiž a moc se staly hnací silou a smyslem jeho bytí. Člověk jedná v iluzi, že jeho jednání leží v jeho vlastním zájmu,

ačkoli ve skutečnosti slouží všem ostatním, jen ne zájmům svého vlastního já. Všechno je mu důležité, jenom ne jeho vlastní život a umění žít..."

"Máme se s tím smířit? ... Skutečně existuje jiná alternativa. Platné etické normy se mohou vytvářet lidským rozumem, a to jenom jím. Člověk má schopnost rozlišovat a vytvářet hodnotící soudy, které mají přesně tutéž platnost jako všechny ostatní soudy, které se z rozumu odvozují. Velká tradice humanistického etického myšlení vytvořila základy pro hodnotící systémy, které spočívají na svéprávnosti a rozumu člověka. Tyto systémy vycházejí z předpokladu, že je třeba poznat podstatu člověka, aby se dalo vědět, co je pro něj dobré, a co špatné."

"Být na živu je dynamické, a ne statické pojetí. Bytí a rozvíjení specifických sil organismu jsou jedno a totéž. Všechny organismy jeví tendenci uskutečnit specifické možnosti, které jsou jim vlastní. Cíl lidského života musí být proto chápán jako rozvíjení jeho sil v souladu se zákony jeho přirozenosti."

"Ovšem člověk neexistuje "všeobecně". I když má jádro lidských vlastností společné se všemi příslušníky svého druhu, je vždy jedincem, jedinečnou entitou a je odlišný od každého jiného. ... Lidské možnosti jemu vlastní může prokázat jen tím, že uskuteční svoji individualitu. Povinnost být živý je totéž jako povinnost stát se sám sebou, vyvinout se v jedince, kterým člověk potenciálně je."

"Člověk musí přijmout odpovědnost sám za sebe a musí se smířit s tím, že může dát svému životu smysl pouze vlastními silami. ... Jestliže člověk hledí bez bázně pravdě do očí, pak pochopí, že jeho život má jen ten smysl, který mu on sám dá tím, že rozvine svoje síly; tím že produktivně žije. ... Jen tehdy, když si uvědomí postavení člověka, rozpory vlastní jeho existenci a svoji schopnost rozvinout své síly, může vyřešit svůj úkol: být sám sebou a kvůli sobě dosáhnout štěstí plným uskutečněním těch vlastností, které jsou mu vlastní - rozumu, lásky a produktivní práce."

"Člověk se může přizpůsobit otroctví, reaguje však na to zaostáváním svých intelektuálních a morálních schopností. Právě tak se může přizpůsobit kultuře, která je naplněna vzájemnou nedůvěrou a nepřátelstvím, jeho reakce na tuto adaptaci však spočívá v tom, že se stává slabým a sterilním. ... Člověk se může přizpůsobit téměř všem kulturním formám; stojí-li však v rozporu s jeho přirozeností, pak se nutně dostávají duševní a emocionální poruchy..."

Je pozoruhodné, že se lidstvo nad sebou začalo zamýšlet. Je ale zjevné, že "projektování" dalšího rozvoje nebude možné bez hlubokého pochopení podstaty a

přirozenosti člověka a významu každého jednotlivce. "Člověk není nepopsaným listem, na který může kultura psát svůj text. Je reálnou bytostí, která je nabitá energií a která je specificky utvářena, přizpůsobuje se a přitom reaguje specifickým a zjistitelným způsobem na vnější podmínky. Kdyby se člověk přizpůsobil vnějším podmínkám, jako to dělá zvíře, změnou své vlastní přirozenosti, a kdyby mohl žít jen za takových podmínek, pro které vyvinul zvláštní způsob adaptace, pak by tím znemožnil jakýkoli dějinný vývoj a dospěl by do slepé uličky zvláštního vývoje, který je osudem každého zvířecího druhu. Na druhé straně, kdyby se člověk mohl přizpůsobit všem podmínkám, aniž by musel bojovat proti těm, které neodpovídají jeho přirozenosti, neměl by právě tak žádných dějin..." (Opět Fromm, 1947 resp. 1967).

Literatura

BOČEK J.: Duby a čas Titaniku. Právo (Salon) 75 (23.7.1998): 1, 3.

BRUNDTLAND G.H., 1987: Our common future, Oxford University Press, Oxford, 1987.

ČELIŠ K., 1997: Člověk a krajina, duchovní aspekty. In: Z Českého ráje do Podkrkonoší, Supplementum 3: 175 - 183.

ELIÁŠ V., SYROVÁTKA O., ŠÍR M A TESAŘ M., 1999A: Influence of the vegetative cover on the water regime of soil. Proc. Conf. „Influence of anthropogenic activities of water regime of lowland territory“, 18.-20.5.1999, Zemplínska Širava; eds: Ivanco J., Pavelkova D. a Gombos M., UH SAV Bratislava: 339 - 343.

ELIÁŠ V., ŠÍR M., TESAŘ M. AND SYROVÁTKA O., 1999B: Vliv půdní vlhkosti na formování odtoku z povodí - koncept retenčně evapotranspirační jednotky. In: Majerčák J. And Hurtalová T. (Eds.) Zborník anotácií VII. medzinárodného posterového dňa "Transport vody, chemikálií a energie v systéme poda - rastlina - atmosféra". ÚH a GÚ SAV Bratislava Nov. 1999, 28.

ELIÁŠ V., KUBÍK F., LICHNER L., PRAŽÁK J., SYROVÁTKA O., ŠÍR M. A TESAŘ M., 2000: Retenčně evapotranspirační jednotka. Hydrologické dny 2000 - Nové podněty a vize pro příští století. Sborník příspěvků - Editoři: J. Buček a M. Tesař, ISBN 80-85813-76-9, Plzeň 18. - 21. září 2000, 299 - 306.

FILIP J., 1960: Keltská civilizace a její dědictví. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 182 str.

FORMAN T.T.R A GORDON M., 1993: Krajinná ekologie. Academia, Praha.

- FROMM E., 1967: Člověk a psychoanalýza (český překlad Man for Himself, 1947). Nakladatelství Svoboda, Praha 1967, 216 str.
- FROMM E., 1991, Mít či být. Praha, Naše vojsko, 1991.
- GRIMM H., 1962: Naturschutz, Landschaftsschutz und Landschaftspflege in der Sicht der Sozialhygienikers. Arch. Naturschutz und Landtschaftsforsch. 2: 180 - 192.
- HADAČ E., 1982: Krajina a lidé. Úvod do krajinné ekologie, Academia, Praha.
- HLADNÝ J. ET AL., 1996: Impacts of a Potential Climate Change on Hydrology and Water Resources in the Czech Republic: Country Study of Climate Change for the Czech Republic: Element 2. - Praha, [s.n.], 1997. - 134 p, ill., graphs., tables, 29 cm. (National Climate Program of the Czech Republic ; 26) - ISSN: 1210-7565. - ISBN: 80-85813-50-5; 137 pp.
- CHARVÁT J., 1969: Život, adaptace a stres. Státní zdravotnické nakladatelství Praha, 134 str.
- JUNG C. G., 1984: Archetypy a nevědomí. Český překlad, Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno, 1999, 437 str.
- KELLER J., 1993: Až na dno blahobytu. Brno, Ekocentrum, 1993.
- KOUKOLÍK F., 1994: Fyziologický základ chování člověka ve vztazích na udržitelný vývoj a uchování vztahů člověk-příroda. Český ekologický ústav Praha, 42 str.
- KOUKOLÍK F. A DRTILOVÁ J., 1996: Vzpouora deprivantů. Makropulos, Praha, 303 str.
- KUTÍLEK M., 1978: Vodohospodářská pedologie, SNTL/ALFA, Praha 1978.
- LOKVENC T., 1978: Toulky krkonošskou minulostí. Kruh, H. Králové, 1978, 258 str.
- LOW J. A MÍCHAL I., 2003: Krajinný ráz. Lesnická práce, Brno.
- MÁCA V., 2002: Env. indikátory, 20.12.2002, <http://www.czp.cuni.cz/>
- MÍCHAL I., 1974: Psychický a estetický význam lesostepní „parkové“ krajiny pro člověka. Výstavba a architektura XX/10: 30 - 36.
- MISHAN E. I., 1994: Spor o ekonomický růst. Praha, Slon, 1994.
- MOULIS M., 1957: To byl Buchenwald. Naše vojsko - SPB, Praha, 121 str.
- NEUSTUPNÝ E., 1995: Úvaha o specializaci v pravěku. Archeologické rozhledy 47, 641-650.
- NEUSTUPNÝ E., 1996: Tézé o pravěku a učebnice pravěku. Archeologické rozhledy 48, 311-322.
- POKORNÝ J., 1997: Opomíjená makroenergetika krajiny, Ekologie a společnost VII(6): 5 -7.
- POTŮČEK, M. A KOL., 2002A: Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. CESES Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd. Gutenberg, Praha, 686 pp.
- Schmidbauer W., 2000: Angst und Geborgeneit: Vom Wesen des Waldes und Unbewussten des Menschen. In: Nachhaltigkeit in Zeit und Raum: 32 - 35. Pro Silva Europe.

- SYROVÁTKA O. (ED.), 1994: Koncepce revitalizace pramenných oblastí, případová studie Senotín. Závěrečná zpráva etapy projektu GA ČR 204/932524, 68 pp.
- SYROVÁTKA O. (ED.), 1995: Studie revitalizačních opatření v pramenné oblasti Senotín - etapa 1. Závěrečná zpráva výzkumného projektu MŽP ČR, 65 pp.
- SYROVÁTKA O., 1995: Problémy plošné revitalizace pramenných oblastí v regionech. *Ochrana přírody* 50(1995) 181-183).
- SYROVÁTKA (ED.), 1997: Revitalizace pramenné oblasti Senotín: Hodnocení revitalizačních opatření 1996 - 1997. Závěrečná zpráva, MŽP ČR, 124 pp.
- SYROVÁTKA O. (ED.), 1998: Revitalizace pramenné oblasti Senotín: Hodnocení revitalizačních opatření 1996 - 1997. Závěrečná zpráva, MŽP ČR, 120 pp.
- SYROVÁTKA O., 1999: Životní prostředí. In: Štěleček F. (Ed.) "Zemědělství a rozvoj venkova" PLÁN ČESKÉ REPUBLIKY PRO SAPARD; Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha, 67- 72, 96 - 102.
- SYROVÁTKA O., ŠÍR M. A TESAŘ M., 2001: Změna přístupů ke krajině - podmínka udržitelného rozvoje. Sborník příspěvků konference Tvář krajiny - krajina domova (Praha - Průhonice, 21.-23.2.2001) sv. 1: Krajina jako přírodní prostor, 87 - 96. ISBN 80-86512-02-9.
- TRPÁK P., 2001: Krajina sakrální, animální a profánní. In: Sborník příspěvků konference Tvář krajiny - krajina domova, 3. Duchovní rozměr krajiny: 50 - 56.
- VAVROUŠEK J., 1993: Perspektivy lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. Sbor. Lidské hodnoty a trvale udržitelný způsob života. Nováček P. a Vavroušek J. (eds.) STUŽ a přírodovědecká fakulta Olomouc, 1993, 91 - 100.
- ZEMAN, J.: *Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje*. 1. vydání. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2002. ISBN 80-244-0420-6. 171 stran.
- ZONNEVELD I.S., 1979: Land Evaluation and land(scape) Science. Inter. Training Center Enschede - Holand 1979

WWW stránky

Centrum pro otázky životního prostředí: Agregované indikátory.

(http://www.czp.cuni.cz/Indik/agregovane_indikatory.htm).

Statistická ročenka životního prostředí České republiky 1998.

<http://www.env.cz/env.nsf/ochrana?OpenFrameSet>

<http://wtd.vlada.cz/vrk/vrk.htm>);

UNDP: Human Development Report 2001 (<http://www.undp.org/hdro/>)

Český ekologický ústav (<http://www.ceu.cz>)

České ekologické manažerské centrum (<http://www.cemc.cz/>) aj.

Agregační metody, základní pravidla agregace a další informace jsou k dispozici na adrese

http://www.czp.cuni.cz/Indik/agregovane_indikatory.htm

zák. č. 17/1992 Sb., O životním prostředí

Některé právní aspekty environmentálního managementu

Jan Hejda

Úvod

Česká republika je na úseku environmentálního managementu v mezinárodním měřítku vázána zejména členstvím v Evropské unii, Organizaci pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD) a Organizaci spojených národů (OSN). V národním měřítku se environmentální management opírá o cca 200 právních předpisů – zákonů, nařízení a vyhlášek. Problematika je tak velmi komplexní s implikacemi pro širokou škálu aktivit podnikatelského i občanského charakteru.

Pojem environmentální managementu je na úseku práva poměrně nový. Dotýká se problematik trvale udržitelného rozvoje, životního prostředí a standardizace, kterým se věnuje tento text. Legislativní rámec, který v rámci procesu harmonizace s právem Evropské unie dosáhl kompatibility s předpisy většiny evropských zemí, tvoří složitou a komplexní soustavu předpisů, kterou navíc ještě komplikují ustavené normy, jejichž dodržování je dobrovolné.

Trvale udržitelný rozvoj

V roce 1987 Světová komise pro životní prostředí a rozvoj při Organizaci spojených národů vydala zprávu nazvanou Naše společná budoucnost. V ní navrhl, aby problémy životního prostředí byly řešeny novým typem hospodářského rozvoje, tzv. trvale udržitelným rozvojem, který by byl současnou zárukou zachování života na Zemi. Má jít o rozvoj, který zachová funkce přírody a nezmenší biodiverzitu, neohrozí zájmy jiného národa ani příštích generací. Organizované a koordinované úsilí, které směřuje k trvale udržitelnému rozvoji a respektuje zásady rozumného nakládání s životním prostředím, bývá nazýváno environmentálním managementem.

Z hlediska společenské regulace a práva na úseku environmentálního managementu a trvale udržitelného rozvoje je možno konstatovat, že existují určité obecné etické a právní

regulativy uplatňující se v environmentální managementu jako celku. Z nich by bylo vhodné upozornit zejména na následující :

- Tobinova daň – jde o zavedení národních daní z pohybu zahraničního kapitálu. Národní státy se obvykle obávají daň zavést v obavě, že by opatření odradilo příliv kapitálu. Daňová regulace se opírá o právní rámec a navíc musí být v souladu s mezinárodními dohodami a afillacemi, jimiž je Česká republika vázána (např. Smlouva o přistoupení České republiky k Evropské unii). Tobinova daň je tedy konceptem teoretickým;
- Listina základních práv a svobod - obsahuje např. zlaté pravidlo etiky, jež je společné mnoha kulturám (co nechceš, aby ti jiní činili, nečiniš ty jim), povinnost zřeknutí se násilí a pravidla úcty k životu, povinnost zachovávání spravedlnosti a solidarity, povinnost pravdivosti a tolerance. Listina základních práv a svobod je také součástí českého právního systému jako zákon č. 2/1993 Sb.;
- Agenda 21 - byla přijata na konferenci Organizace spojených národů, jíž je Česká republika zakládajícím členem, v Rio de Janeiro v červnu 1992. Agenda 21 (program pro 21. století) obsahuje 40 kapitol. Odráží vyjádření členských států a jejich deklarovaný závazek ke spolupráci v oblasti rozvoje a životního prostředí a obsahuje principy udržitelného rozvoje;
- Kjótský protokol – podepsán členy Organizace spojených národů na jednání v Kjótu v prosinci 1997 má 28 článků ve snaze omezit klimatické změny způsobené znečišťováním životního prostředí. Protokol obsahuje konkrétní závazné ukazatele pro environmentální management;
- Deklarace z Lisabonské konference EU z roku 2000 - navrhuje uzavření čtyř společenských smluv na globální úrovni, a to sociální smlouvu s cílem omezit volné působení soutěživosti, ekologickou smlouvu, která má nastolit maximální limity exploatace přírodních zdrojů a znečištění životního prostředí, kulturní smlouvu k zajištění existence základních forem života společnosti jako jsou rodina, místní společenství, územní společenství jako kulturních entity, a demokratickou smlouvu zaručující participaci občanů na politickém a ekonomickém rozhodování.

Stimulace podnikatelských subjektů k provádění environmentálního managementu

Pro některé podnikatelské subjekty je pojem trvale udržitelný rozvoj obtížně uchopitelný. V současné době existuje již cca šest významných iniciativ, které firmám názorněji přibližují principy trvale udržitelného rozvoje, environmentálního managementu a chování ohleduplného vůči životnímu prostředí. Nutno podotknout že zapojení do těchto normativních rámců je pro podnikatelské subjekty dobrovolné. Jsou to principy CERES (Coalition for Environmentally Responsible Economies – sdružení investičních fondů, organizací ochrany životního prostředí a dalších zájmových skupin ve Spojených státech amerických), EMAS (schéma eko-managementu a auditingu Evropského společenství), Pravidla pro odpovědnou péči společnosti výrobců chemických látek, Charta pro trvale udržitelný rozvoj Mezinárodní obchodní komory nebo ISO 14000.

Mnohé podniky reagují na požadavek odpovědného přístupu k životnímu prostředí zpracováním interních programů, směrnic a systémů řízení, které podporují jejich závazek k začlenění firmy do společnosti podniků s dobrým chováním, s dobrou praxí a principy činností. Některé z nich si obstaraly poradenské, auditorské a ověřovací služby a přispěly tak k růstu odborných poznatků v této oblasti. Podle Směrnic Organizace pro spolupráci a rozvoj o nadnárodních firmách a trvale udržitelném rozvoji by podnikatelské subjekty uplatňující environmentální management měly zejména:

1. Provádět sběr informací týkajících se vlivu svých činností na životní prostředí a pravidelné monitorování.
2. Poskytovat informace o možných vlivech činností podniku na životní prostředí.
3. Nepoužívat fakt, že možná rizika nejsou dostatečně vědecky doložená, jako důvod pro odložení realizace opatření.
4. Nepřetržitě usilovat o zlepšení přístupu podniku k ochraně životního prostředí (uplatnění nových technologií a provozních postupů; vývoj a poskytování výrobků a služeb, které nemají škodlivý vliv na životní prostředí; jsou úsporné, pokud jde o spotřebu energie a přírodních zdrojů; mohou být znovu použity, recyklovány nebo bezpečně zneškodněny);
5. Poskytovat zaměstnancům dostatečný výcvik v oblasti životního prostředí, zdraví a bezpečnosti.

Principy trvale udržitelného rozvoje odrážejí i takové instrumenty, jako je norma ISO týkající se systémů managementu ochrany životního prostředí a tedy certifikace firem je potom jistou garancí dodržování potřebných pravidel chování podnikatelského subjektu. Zlepšení přístupu podniků k environmentálnímu managementu může znamenat i ekonomické přínosy v důsledku snížení provozních nákladů a nákladů na pojištění, úspor energií a zdrojů, snížení výloh spojených s ručením, zlepšení přístupu ke kapitálu, zvýšení spokojenosti spotřebitelů a zlepšení vztahů s veřejností. Z evropského pohledu se zabezpečení environmentálního managementu v podnikatelských subjektech dotýká především ustavených rámců vytyčených normami ISO řady 14000 a systémem EMAS.

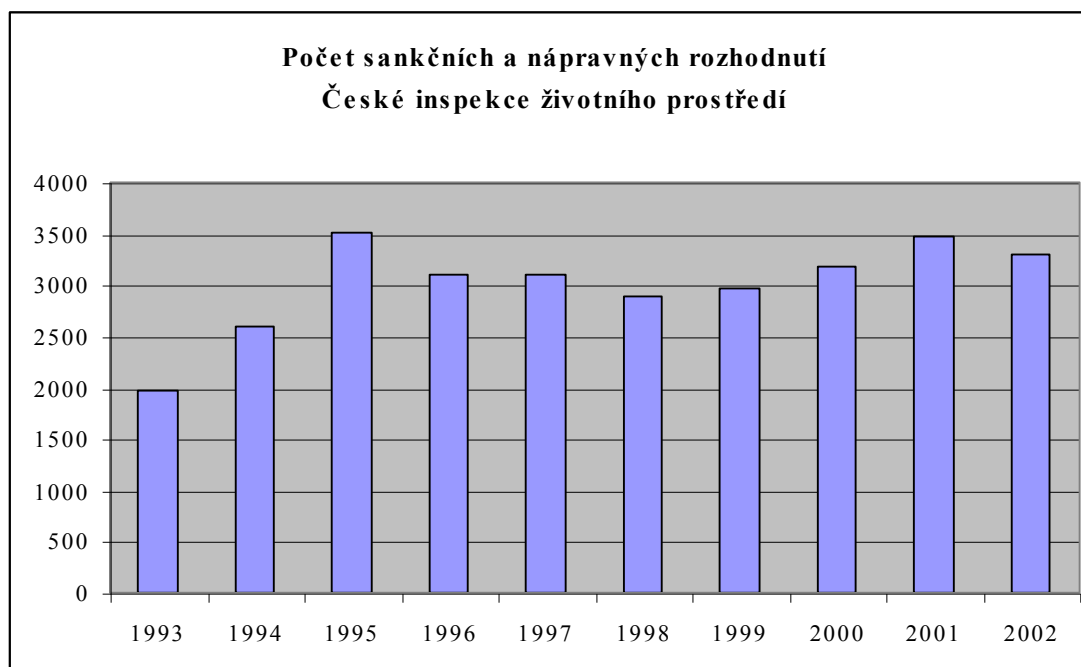
Norma ISO 14001 byla ustavena Mezinárodní organizací pro standardizaci (International Standardisation Organisation) v roce 1996 a v ČR se uplatňuje od roku 1997. Norma umožňuje organizacím, aby dobrovolně podstupovaly evaluaci svých činností s ohledem na vliv, jaký tyto činnosti mají na životní prostředí. Norma ISO 14001 volně navazuje na normy řady ISO 9000, jimiž mohou být certifikovány firmy a která vychází z metod managementu jakosti uplatňovaných různými organizacemi od padesátých let (Deming, Juran, Shewhart).

Eco Management and Audit Scheme – EMAS byl ustaven v Nařízení Rady Evropských společenství (EHS) č. 1836/1993 z 29. června 1993 jako dobrovolný, jehož se mohou zúčastnit průmyslové podniky. Vzorem pro EMAS byla norma Národního normalizačního institutu Velké Británie v roce 1992 (British Standard 7750 Specification for Environmental Management System). Vydání EMAS bylo motivováno snahou Evropského společenství vytvořit jednotný základ pro sladění postupů a principů v rámci členských států společenství na úseku environmentálního managementu. Dne 27. dubna 2001 vstoupilo v platnost Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č.761/2001 o dobrovolné účasti organizací v systému řízení podniku a auditu z hlediska ochrany životního prostředí, které nahradilo nařízení č. 1836/1993 a vžilo se pod názvem EMAS II.

Porušování právních norem na úseku environmentálního managementu

Zvláštním orgánem sledujícím prohřešky proti předpisům na úseku životního prostředí je v České republice Česká inspekce životního prostředí (ČIŽP) jako orgán státní správy, který je podřízen Ministerstvu životního prostředí České Republiky, v obecné rovině úsek životního prostředí podléhá trestně právním předpisům. Porušování příslušných předpisů je proto z právního hlediska možno rozdělit na zaznamenané přestupky a trestné činy.

Česká inspekce životního prostředí zkoumá dodržování právních předpisů v odvětví ochrany ovzduší, ochrany vod, ochrany přírody, ochrana lesa a odpadového hospodářství. Její kontrolní činnost ústí v každoroční záchyt několika tisíc případů porušování právních předpisů v České republice. V roce 2003 byly např. dokumentovány případy prodeje špatně označených nádob s plynem (firma Český plyn, udělena pokuta 750 tis. Kč) nebo uděleny pokuty za znečišťování ovzduší (Sako Brno, 400 tis. Kč, Pliva-Lachema, 400 tis. Kč). Udělené pokuty dokladují, že z právního hlediska se jednalo o přestupky. Vývoj sankčních opatření provedených Českou inspekcí životního prostředí v jednotlivých letech její činnosti ukazuje následující graf.

Zdroj: Česká inspekce životního prostředí (2003)

Trestné činy na úseku environmentálního managementu byly definovány částkou 412/2002 Sb., která doplnila trestní zákon. Částka definuje trestné činy ohrožení a poškození životního prostředí, poškozování lesa těžbou, nakládání s nebezpečnými odpady, a neoprávněné nakládání s chráněnými a volně žijícími živočichy a planě rostoucími rostlinami (viz příloha).

Environmentální management a vstup do Evropské unie

Evropská unie si vytkla jako jeden ze svých cílů realizaci principů trvale udržitelného rozvoje. Společenství deklarovalo úsilí o zachování čistého životního prostředí, zdraví a přírodního bohatství, o stanovení vysoké úrovně ekologické ochrany, prevence znečišťování, řešení ekologických problémů u zdroje a náhrady všech ekologických škod samotným znečišťovatelem. Hlavní zásady environmentální politiky Evropské unie jsou uvedeny v článku 130R o Evropském společenství. Uvádí se v nich:

- environmentálním škodám by se mělo zabránit vždy, kdykoli je to možné (tzv. zásada předběžné opatrnosti),
- negativním vlivům na životní prostředí by se mělo zabránit už u zdroje samotného a nemělo by být umožněno jejich rozptýlení do prostředí (tzv. zásada prevence),
- integrace environmentálních pohledů do všech oblastí (zásada integrace),
- náklady za škody na životním prostředí by měli hradit ti, kdo je způsobí (zásada znečišťovatel platí).

Klíčovými subjekty, na které se Směrnice zaměřují, jsou nadnárodní podniky, které disponují vlivovými strukturami a nezdědka se odmítají podrobit regulaci v daných oblastech. Odvrácenou stranou globalizačního procesu, jehož hnací silou je boj o maximální konkurenceschopnost, je právě zvyšování míry asymetrie mezi ochranou práv zaměstnavatelů a zaměstnanců, resp. kapitálu a práce, rozšiřování mezery mezi bohatstvím a chudobou, mezi rozvinutými a nerozvinutými či nově industrializovanými zeměmi i uvnitř jednotlivých zemí či právě zvýšená míra devastace životního prostředí.

Závěr

Problematika environmentálního managementu na úseku práva je velice komplexní a není možno ji oddělovat od obecného právního rámce platného v České republice a v zemích Evropské unie. K jejímu bližšímu aplikačnímu zkoumání je nutno vytyčit další postupové práce, které sahají vysoko nad rámec současného projektu a představují impulsy pro další výzkum na úseku práva v oblasti environmentálního managementu. V příloze je možno nalézt soubor vybraných norem platných v dané oblasti, který argumentačně podkládá rozsah a nutnost dalšího zkoumání.

Použitá literatura a jiné prameny

CINGROŠ, J.: Právo životního prostředí. 2. díl. / Josef Cingroš. - Brno: Masarykova univerzita, 1998. - 328 s. - (Edice učebnic Právnické fakulty MU; sv. 187)

CINGROŠ, J.: Právo životního prostředí. 3. díl. / Josef Cingroš. - Brno: Masarykova univerzita, 1998. - 336 s. - (Edice učebnic Právnické fakulty MU; sv. 210)

JANČÁŘOVÁ, I.: Mezinárodní smlouvy na ochranu životního prostředí - vybrané otázky. - Brno: Masarykova univerzita, 1997. : 185 s. - (Acta Universitatis Brunensis Iuridica; No. 194)

KOČÍKOVÁ, P.: Evropská unie a životní prostředí : Politiky. Strategie. Legislativa. - Ostrava: MONTANEX, 1998. - 182 s.

KOŠIČIAROVÁ, S.: Administratívnoprávne aspekty zblížovania environmentálneho práva Slovenskej republiky a práva európskych spoločenstiev. In : Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae. Tomus XVIII. Bratislava: Univerzita Komenského, 1999, 137-151.

KOŠIČIAROVÁ, S.: Straty na životnom prostredí – k problematike ich právnej kvalifikácie. In : Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000, s. 109-117.

KOŠIČIAROVÁ, S.: Právo na životné prostredie - základné právo človeka : Právne prostriedky uplatnenia a garancie v európskom kontexte. Zborník. / Soňa Košičiarová. - Bratislava: Vyd. odd. Právnickej fakulty UK, 1996. - 150 s.

KOŠIČIAROVÁ, S.: Protiprávnosť konania podľa predpisov o ochrane životného prostredia. In : Policajná teória a prax. Roč. 6, č. 2 (1998), s. 53-60.

KOŠIČIAROVÁ, S.: K problému vzťahu hodnotenia a poznania v environmentálnom myslení. In : Filozofia. Roč. 55, č. 7 (2000), s. 545-556.

KOZOVÁ, M.: Strategické environmentálne hodnotenie v Slovenskej republike - súčasné právne zabezpečenie, praktické skúsenosti a očakávaný vývoj. - In: Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae. - č. 20(2000), - S. 175-190.

MALÝ, K., OPOČENSKÝ, L.: Kriminalita v oblasti ochrany živočíchů a rostlin. - In: Kriminalistický sborník. - Roč. 46, č. 2(2002), - s. 39-41.

MARTINKA, M.: K niektorým otázkam trestnej činnosti v oblasti životného prostredia. - In: Odhaľovanie a dokumentovanie ekonomickej kriminality - významný faktor zabezpečenia kontroly organizovanej kriminality. Zborník z teoreticko-praktického seminára konaného dňa 14. januára 1998, organizovaného Katedrou kriminálnej polície Akadémie PZ a Odborom ekonomickej kriminality ÚKP Prezídia PZ. - Bratislava: Akadémia Policajného zboru, 1998. - S. 104-105.

MIHALČIN, P., KORGO, D.: Trestnoprávna ochrana životného prostredia : Dipl. pr. / Dušan Korgo. - Bratislava: Akadémia PZ, 1998. - 69

MUSIL, J.: Kriminalistika : Vybrané problémy teorie a metodologie. / Jan Musil. - Praha: Policejní akademie České republiky, 2001. - 309 s.

NOVÁČKOVÁ, D.: Európske právo : Materiály a texty. / Daniela Nováčková. - Bratislava: EUROUNION, 1997. - 245 s.

PALOVIČOVÁ, Z.: Problém hodnôt v environmentálnej etike. In : Filozofia – Roč. 51, č. 2 Bratislava (1996), s. 91-97.

PIRČ, J.: Akčné programy pre životné prostredie a nástroje ich realizácie v podmienkach Európskej únie. In : Právni obzor. Roč. 82, č. 3 (1999), s. 261-269.

SUCHÁNEK, J.: Existují principiálně nové možnosti identifikace osob, věcí, případně i zvířat? - In: Kriminalistika. - Roč. 34, č. 2(2001), - s. 96-101.

ŠPIRKO, D.: Základy environmentálnej filozofie. Bratislava : Akadémia PZ, 1998, 148 s.

TOMEŠ, I.: Sociální správa, Praha, Portál 2002, 300 s.

Environmentální management - Posuzování životního cyklu - Zásady a osnova, Český normalizační institut, 1998

Environmentální management - Posuzování životního cyklu - Stanovení cíle a rozsahu, a inventarizační analýzy, CEN Brusel 1998

Možnosti uplatnění psychologie v environmentálním managementu

Miloslava Hiršová

Úvod

Pro psychologii je vztah člověka a prostředí klíčovou otázkou, která se v různých obměnách promítá do všech úvah o podstatě, vzniku, vývoji, fungování a ovlivňování lidské psychiky již od počátku vzniku psychologie jako samostatné vědy. Člověk jako každý živý organismus je existenčně závislý na určitém druhu prostředí, ve vztahu k prostředí však není pasivní, je schopen na své prostředí působit aktivně, utvářet je, měnit, přizpůsobovat je sobě samému. Toto aktivní působení se odehrává formou rozmanitých činností a snad všechny psychologické směry se shodnou v tom, že kategorie činnosti patří k základním pojmům, o něž se opírá zkoumání a výklad lidské psychiky. Fyzické a sociální prostředí tak tvoří rámec lidského chování, avšak ani tento rámec není pasivní kulisou, neboť poskytuje určité informace, dodává stimuly, působí na emoce a postoje člověka, uspokojuje či neuspokojuje jeho potřeby, čímž vyvolává určité reakce, vede k rozvoji složitých vzorců chování a tak se podílí na rozvíjení a formování psychiky jedince.

Obecné otázky determinace lidské psychiky prostředím jsou v psychologii nadále intenzivně zkoumány, avšak důraz je kladen především na prostředí sociální. Nicméně již v první polovině minulého století se objevují snahy zahrnout sem i životní prostor člověka a zkoumat vliv zde působících sil na chování a psychické procesy. Tyto trendy na sklonku 40. let vyústily v ustanovení ekologické psychologie jako nové psychologické disciplíny, i když k opravdovému rozmachu tohoto oboru došlo až v šedesátých a sedmdesátých letech. Z této doby pocházejí např. významné studie zkoumající vliv změny fyzických prvků budov na chování člověka či různé studie osobního prostoru. Významným počinem pak bylo vypracování ekologické teorie vnímání, která chápe vztah člověka a prostředí jako vztah úplné reciprocity¹.

¹ Gibson, E.J.: The ecological approach: A foundation for environmental psychology. In: Downs, R.M. et al (Eds.): Visions of aesthetics, the environment and development: the legacy of Joachim Wohlwill, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Hillsdale 1991, s. 87 – 111.

Zmíněný nárůst zájmu, akcelerace vývoje a rozmach stavu poznání v této oblasti však současně vedou i k uvědomění si nových problémů, neřešených úkolů a otázek v oblasti teoretické, které je posilováno i společenskou poptávkou po možnostech řešení praktických problémů nastolených výraznými sociálními a ekonomickými změnami zejména v americké společnosti a hrozivě rostoucími globálními problémy znečištění životního prostředí. Vztah člověk-prostředí se dostává do centra pozornosti v mnoha vědních oborech dříve zaměřených spíše technicky či biologicky (urbanismus, architektura, geografie, antropologie apod.). Představitelé různých vědních disciplín si stále více uvědomují limity svého oboru a hledají odpovědi na odborné otázky ve spolupráci s jinými obory. Výsledkem těchto trendů je formování multidisciplinárního vědního oboru environmentální psychologie, jenž svou podstatou představuje vytvoření platformy pro systémové začlenění environmentálních aspektů do předmětu zkoumání v sociálních vědách a vytváří tak předpoklady pro rozvoj poznání, jež mimo jiné umožňuje zkvalitnění rozhodování a plánování v celé řadě oborů lidské činnosti, tedy i v managementu.

Environmentální psychologie

Historicky se vznik environmentální psychologie datuje od počátku sedmdesátých let minulého století. Za významný mezník je považováno vydání Environmentální psychologie H.M. Proshanského v r. 1970, kterou se do popředí zájmu dostává přístup více zaměřený na vztah člověk – prostředí se zřetelem k základním psychickým procesům. Právě důraz na zkoumání základních psychických procesů ve společenském a fyzickém prostředí člověka a na transakční charakter tohoto vztahu odlišují environmentální psychologii od psychologie ekologické a toto zaměření postupně získává nad ekologickou psychologií převahu².

Otázka vztahu člověk a prostředí se v té době stává tématem mnoha konferencí, na jejichž základě se pak formují různé organizace. Mezi nejvýznamnější zřejmě patří International Association for People-Environment Studies (IAPS)³, založená v r. 1981 jako dobročinná organizace ve Velké Británii s cílem usnadnit komunikaci mezi těmi, kdo se

² Naništová, E.: Člověk a příroda: Environmentální psychologia. In: Výrost, J., Slaměnik, I.: Aplikovaná Sociální psychologie I, Portál, Praha, 1998, str. 186.

³ <http://www.iaps-association.org> (19.12.2003)

zabývají vztahem mezi člověkem a jeho fyzickým prostředím, podporovat výzkum zaměřený na zlepšení životního prostředí člověka a podporovat integraci výzkumu, vzdělání a politiky. Environmentální psychologie je vědním oborem vycházejícím z mnoha dalších vědeckých disciplín a zabývá se širokým spektrem problémů. Proto je velmi obtížné najít vyčerpávající a plně vyhovující definici a většina publikací v tomto oboru se spíše soustřeďuje na vymezení a definování základních pojmů, s nimiž pracuje, kde klíčové místo patří pojmu prostředí, případně na zdůraznění určitého přístupu. Pokud najdeme definici samotné environmentální psychologie, bývá nejčastěji definována jako „behaviorální věda, která zkoumá vzájemný vztah mezi fyzickým prostředím a lidským chováním se zřetelem k zlepšení tohoto vztahu“⁴. Pojem prostředí (environment) je obvykle chápán v souvislosti s ekologií, v humanitních vědách však jde především o postižení forem sociálních transakcí a institucí. O prostředí se pak jedná tehdy, když chování je funkcí osoby a prostředí (Lewin, 1951), za předpokladu, že osoba a prostředí jsou vzájemně závislé proměnné. Prostředí je tak utvářeno komplikovanými vztahy nejen uvnitř určitého prostoru či kolektivu, ale i jejich dílčích jednotek, např. státu, města, ale i školní třídy či nemocničního pokoje. Tento přístup však opomíjí fyzické prostředí jako takové.

Tyto obtíže jsou zřejmě jednou z příčin, proč se novější směry v environmentální psychologii stále více zaměřují na pojem *kontext*. Tento pojem bývá často zaměňován s pojmem prostředí (vzájemný vztah různých podmínek, situací, v nichž něco existuje nebo se něco odehrává), z psychologického hlediska je však důležité uvědomit si, že pojem kontext současně implikuje dodání určitého situačního významu a tím představuje další důležitou proměnnou, již je třeba brát do úvahy. Nejnovější pojetí kontextu v environmentální psychologii se pokouší jít nad rámec bezprostřední situace a proměnných zde působících a snaží se podchytit fyzické (biologické), psychologické (intrapersonální) a sociokulturní aspekty (kontexty) jedince, fyzické, interpersonální a sociokulturní aspekty (kontexty) prostředí a jejich vzájemné vztahy v systému člověk – prostředí.

Wapner a Demick⁵ pak definují kontext jako „...množství specifických situací na všech úrovních organizace“ a předpokládají, že „...kontext zahrnuje všechny aspekty

⁴ Veitch, R., Arkkelin, D.: Environmental Psychology. Prentice Hall, New Jersey, 1995, str. 4.

⁵ Wapner, S., Demick, J.: The Increasing Contexts of Context in the Study of Environment Behavior Relations. In: Bechtel, R.B., Churchman, A. (eds): Handbook of Environmental Psychology. John Wiley&Sons, New York, 2002. str. 8.

osobnosti, všechny aspekty prostředí a jejich vzájemné vztahy v systému člověk – prostředí (obecný kontext) i množství situací (specifický kontext) v každém z těchto šesti obecných kontextů. Kontext se dále stává ještě širším, uznáme-li, že kontext navíc zahrnuje aspekty lidské evoluce a historie, kulturu, v níž jedinec žije, konkrétní historické období, v němž žije, komunity, jichž je součástí, ekonomické prostředí, jeho vlastní různé světy atd.“ Toto pojetí umožňuje komplexnější pohled na chování a jednání člověka v různých prostředích a pro potřeby vědeckého výzkumu dodává strukturu, jež mnohem lépe odpovídá komplexnímu charakteru každodenního života člověka.

Je-li definován kontextuální rámec a základní problém ve vztahu člověk – prostředí v daném rámci, může environmentální psychologie přispět k analýze a řešení tohoto problému v několika rovinách, případně syntézou těchto úrovní.

Na úrovni základních psychických procesů je to problematika vnímání prostředí, poznávání prostředí a orientace v něm (procesy percepce a kognice), ale i emočního vlivu prostředí a environmentálních stresorů a stresu. Shrnutí těchto dílčích přístupů představuje zkoumání vztahu osobnosti a životního prostředí, zaměřené na studium těch aspektů a individuálních dispozic osobnosti, jež hrají důležitou roli ve vztahu k prostředí a na vzájemné působení osobnosti a místa. V rámci tohoto přístupu vznikají různé typologie osobnosti, např. podle environmentálních preferencí, různých druhů orientace na osoby a věci v prostředí apod.

Sociální vazby jedince v prostředí představují další úroveň aplikace environmentální psychologie. Zde se zabývá především otázkami osobního prostoru jedince a významu soukromí, problematikou teritoriality a identifikace s místem, environmentálním vlivem skupiny či komunity a vytvářením sociálních sítí v daném prostředí. Patří sem i zkoumání vztahu skupiny či jedince k místu a utváření environmentálních postojů a zájmů.

Poznatky z těchto dvou úrovní jsou pak přenášeny do konkrétních prostředí a pomáhají řešit problémy například v pracovním prostředí, prostředí pro volný čas a rekreaci, při vytváření vhodných podmínek bydlení, uspořádání prostředí v zdravotnických zařízeních, školách apod. Zdá se, že z psychologického poznání této oblasti zatím těží nejvíce architektura, i když i zde je s těmito poznatky často zacházeno velmi volně, určitý průnik lze zaznamenat i do průmyslového designu.

Zdá se, že zaměření environmentální psychologie a rostoucí zájem o kontextuální přístup mohou pomoci při řešení mnoha aktuálních problémů lidské existence. Předpokládá se, že tento obor se bude nadále dynamicky rozvíjet a v budoucnosti se bude orientovat na řešení následujících aktuálních společenských problémů⁶:

- Znečištění životního prostředí a globální ekologická krize – tyto jevy představují rostoucí hrozbu pro zdraví a život obyvatel a proto jim je věnována stále větší pozornost různých organizací. Rozvíjejí se iniciativy na ochranu kvality životního prostředí na různých úrovních, důraz bude stále více kladen na výzkumy zabývající se souvislostmi mezi chováním podporujícím prostředí a efektivitou konkrétních strategií.
- Rostoucí násilí na úrovni regionů i na mezinárodní úrovni – ukazuje se, že některé druhy fyzického i sociálního prostředí ovlivňují výskyt a intenzitu násilí. Včasná identifikace rizikových faktorů a vulnerabilních skupin či jedinců je důležitým předpokladem prevence. Účinnou prevencí zde mohou být i intervence zaměřené na posílení sociální koheze a pocitu podpory komunity.
- Pronikání informačních technologií do pracovního a rodinného života – tento tlak vyvolává informační přesycenost a vede k nadměrné stimulaci. Bude třeba hledat postupy, jež umožní lidem efektivněji se vyrovnávat s těmito tlaky a zároveň řešit otázky vhodné úpravy prostředí a regulace informačních toků tak, aby sloužily, ale neškodily.
- Rostoucí náklady na zdravotnictví a stoupající význam prevence nemocí – životní prostředí hraje důležitou roli ve zdraví či nemoci a z hlediska prevence má tak nesmírný význam. Větší pozornost v budoucnosti bude třeba věnovat tzv. envirogenickým faktorům (působení geografického, architektonického, sociálního, kulturního či technického prostředí na zdraví).
- Stárnutí populace – rostoucí podíl starých osob přinese nové požadavky na uspokojení jejich specifických potřeb a s tím i nutnost úpravy různých prostředí či vytváření prostředí pro tyto osoby vhodných.
- V každém případě by však environmentální psychologie měla přispívat k hledání odpovědí na klíčové otázky vztahu člověka k životu a k sobě samému, od něhož se pak odvíjí vztah k prostředí a konkrétní vzorce chování v daném prostředí.

⁶ Naništová, E.: Člověk a příroda: Environmentální psychologia. In: Výrost, J., Slaměník, I.: Aplikovaná Sociální psychologie I, Portál, Praha, 1998, str. 215-217.

Psychologie a environmentální management

Většina lidských činností vede k nějaké změně prostředí, od sotva postřehnutelné ke změnám zasahujícím velká území. Některé změny jsou bezprostřední, jiné se projeví až s určitým časovým odstupem, jehož rozpětí může sahát od desítek minut po desítky století. Některé aktivity vedoucí k těmto změnám jsou bezděčné, neúmyslné, jiné jsou záměrné, dobře plánované, v každém případě však jejich důsledky mohou být jak pozitivní, tak negativní, případně se v nich mohou kombinovat oba tyto prvky, často bez ohledu na původní záměr jejich nositele. S rozvojem lidského poznání roste i potřeba (a pocit kompetence) člověka mít tyto změny pod kontrolou, řídit je. Proto se v devadesátých letech minulého století formuje nová disciplína – environmentální management, který je v současné době nejčastěji chápán jako nástroj realizace preventivních a paliativních opatření zaměřených na minimalizaci dopadu lidské činnosti na životní prostředí⁷.

Místo psychologie v environmentálním managementu logicky vyplývá z předmětu jeho zájmu: původcem změn v životním prostředí a případných problémů s nimi spojených je většinou člověk, jeho chování, postoje, hodnoty, způsob, jakým uspokojuje své potřeby, sociální struktury, které vytváří. Jakékoliv rozhodnutí či intervence v environmentálním managementu by se tedy mělo opírat o současné poznatky o psychice člověka, o neefektivnějších způsobech ovlivňování lidského chování. Skutečnost je však taková, že v samotné environmentální psychologii zatím patří problematika environmentálního managementu k těm nejméně propracovaným. I když environmentální manažeři využívají poznatků psychologie ať již obecně platných, či specifického přínosu poznání v oblasti psychologie environmentální, většinou se tak děje nesystematicky, bez vytvoření vhodného konceptuálního rámce důsledně pracujícího se vzájemným vztahem různých kontextů.

Základním vztahovým rámcem, z něhož vychází environmentální management, je koncepce trvale udržitelného rozvoje, vycházející z definice Komise OSN pro životní prostředí a rozvoj z r. 1987 (WCED; Brundtland, 1987).⁸ Cílem trvale udržitelného rozvoje je dosažení a udržení rovnováhy mezi environmentálními, ekonomickými a sociálními

⁷ Pol, E.: Environmental Management: A Perspective from Environmental Psychology. In: Bechtel, R.B., Churchman, A. (eds): Handbook of Environmental Psychology. John Wiley&Sons, New York, 2002. str. 55.

⁸ Brundtland G.H., 1987: Our Common Future, Oxford University Press, Oxford, 1987.

dimenzemi našeho světa a podle Polovy definice⁹ je tedy trvale udržitelný rozvoj koncepcí, která se snaží o integraci environmentálního managementu a ekonomického vývoje. Tato definice však může platit pouze za předpokladu důsledné implikace lidského rozměru a sociálních aspektů jak ve sféře environmentální, tak ve sféře ekonomické.

Dalším rámcem vymezujícím působení environmentálního managementu je legislativa. V ní jsou obvykle na úrovni státu zakotveny nejdůležitější normy ochrany životního prostředí a požadavky trvale udržitelného rozvoje, ovšem kvalita právního rámce v různých státech může být velmi různorodá, nehledě na praktické problémy spojené s vymahatelností práva. Podobně jako u různých politických strategií a ekonomických rozhodnutí i v oblasti legislativy většinou chybí kvalifikované a všestranné posouzení dopadu zavedení různých norem na životní situaci člověka či skupin obyvatel, na možnosti uspokojování potřeb a na změny v existujících vzorcích chování. Účinek některých legislativních opatření tak může být často v naprostém protikladu k původnímu záměru. Psychologové mohou v této oblasti nabídnout řadu obecně platných poznatků i výsledky konkrétních studií, přesto však využití jejich služeb zde nebývá příliš obvyklé. Pro environmentální management to může znamenat, že i přes upřímnou snahu zahrnout do rozhodování lidský faktor a pracovat s ním podle nejnovějšího stavu poznání v psychologii není toto vždy možné a je nutno hledat kompromis, který by umožnil vyhovět stávající legislativě.

Základním nástrojem environmentálního managementu je přijetí systému environmentálního managementu (EMS). Z psychologického hlediska tento nástroj představuje vytvoření a přijetí nové organizační kultury, jež se opírá o zásady trvale udržitelného rozvoje. Jde tedy o vytvoření a rozvíjení určitého souboru hodnot, norem a vzájemných očekávání, s nimi spojených vzorců chování, vztahů, způsobů komunikace, stylů vedení a skupinové symboliky. To vše je třeba propojit s cíli organizace a účelem jejího fungování. Tento proces klade zvýšené požadavky na všechny zainteresované už jenom proto, že většinou neposkytuje okamžité zpevnění ve formě úspěchu, zisku či odměny za žádoucí chování. Od všech zúčastěných vyžaduje schopnost odložit okamžité uspokojení určitých

⁹ Pol, E.: Environmental Management: A Perspective from Environmental Psychology. In: Bechtel, R.B., Churchman, A. (eds): Handbook of Environmental Psychology. John Wiley&Sons, New York, 2002. str. 57.

potřeb ve prospěch budoucnosti, někdy až v horizontu budoucích generací, což se může zdát téměř proti duchu ziskových organizací. Vždy je však možno hledat možnosti náhradního uspokojení potřeb a zpevnění vhodného chování zúčastněných osob, ovšem za předpokladu poznání jejich hodnotových preferencí a práce s nimi. Přesvědčování lidí, navození změny hodnot a s nimi spojených postojů a navykých vzorců chování může být opět úkolem pro psychologa.

Důležitou roli zde hraje i orientace v problematice trvale udržitelného rozvoje a úroveň stavu ekologického poznání a povědomí. Lidský mozek má potřebu smyslu a získané informace třídí a ukládá tak, aby vytvářely smysluplnou mapu světa i dílčí mapy jeho různých oblastí. Kognitivní procesy se řídí pevnými zákony a informace, které nezapadají do již vytvořených paradigmat, jakýchsi mentálních map konkrétního jedince, jsou buď upraveny tak, aby se „hodily“ nebo jsou vyřazeny. Životní prostředí představuje oblast čilého informačního ruchu, kde se neustále objevují nové poznatky, které laik často nestačí sledovat, zpracovat a zařadit do svých map. V důsledku zahlcení informacemi pak lidská psychika vyhledává jakési informační embargo a přijímání nových informací se brání. Informace z environmentální sféry jsou často také protichůdné, zatížené a zkreslované (někdy záměrně) postoji zainteresovaných aktérů od extrémních „zelených“ po fanatické obhájce všemocné ruky volného trhu. Pro průměrného občana je pak velmi obtížné vytvořit si vlastní mentální mapu této oblasti, a proto si ji obvykle zařadí do kategorie nebezpečných, obtížně zmapovatelných území, kam není radno se vydávat a informace z této oblasti již předem považuje za podezřelé. Přijetí nových hodnot a formování kultury podporující rozvoj systému environmentálního managementu je pak v takovém prostředí velmi obtížné, ne-li nemožné. Tyto zásady platí i pro environmentální management v neziskovém sektoru či veřejné správě. Jasný a srozumitelný soubor ověřených poznatků, o něž se opírá rozhodování veřejné správy může přispět k transparentnosti jednání orgánů veřejné správy a zvýšit jejich důvěryhodnost.

Systém environmentálního managementu používá několik dalších nástrojů, z nichž každý může být obohacen aplikací psychologického poznání. K těmto nástrojům se obvykle řadí posuzování environmentálních dopadů, environmentální audit, posuzování životního cyklu a místní agenda 21. Pole působnosti psychologie u každého z těchto nástrojů je

poměrně široké, v následujícím nástinu možností jsou označeny kurzívou ty, které ve své publikaci uvádí Pol¹⁰.

Při posuzování environmentálních dopadů jsou to *změny ve vnímaném pocitu blaha, objektivní a vnímané změny v krajině a environmentálních podmínkách, symbolismus místa a procesy sociální participace – přijetí nebo odmítnutí projektu obyvateli*. V běžné praxi se environmentální dopady obvykle odhadují a vyjadřují v podobě objektivně měřitelných dat, z nichž se hypoteticky usuzuje na reakci obyvatel ve smyslu přijetí či odmítnutí projektu. Nebývá zvykem (zřejmě i kvůli metodologické náročnosti) zabývat se subjektivním vnímáním dopadu změn u jedince či skupiny obyvatel. Pokud už by se některé studie těmto otázkám věnovaly, zaměřují se obvykle na změny v subjektivně vnímané kvalitě života objektivně měřené pomocí různých indikátorů. To samo o sobě je velmi důležitým krokem vpřed, protože pouhé posouzení objektivních stránek může být velmi zavádějící. Příkladem může být změna zatížení prostředí hlukem: naměřené hodnoty svou intenzitou mohou odpovídat příslušným normám a dopad určité změny tak může být posouzen jako neškodný, avšak charakter hluku může být natolik trýznivý, že výrazným způsobem negativně ovlivňuje subjektivní vnímání kvality života a jako stresor se později může negativně odrazit i v dalších objektivních indikátorech (nemocnost), ovšem identifikace původního zdroje zátěže a objasnění příčin je pak již téměř nemožné.

Velmi málo popsanou a prozkoumanou oblastí je subjektivní vztah člověka ke krajině a role krajiny ve vývoji osobnosti. Všichni si uvědomujeme význam určitých míst pro náš osobní život, ale popsat a objasnit charakter tohoto vztahu je nesmírně obtížné. Zdá se však, že určité místo a možná i konkrétní typ krajiny jsou nedílnou součástí naší identity. Odpověď na otázku kdo jsem obvykle vyžaduje i odpověď na otázku kam patřím a nelze ji redukovat pouze na sociální prostředí. Víme také, že určitá místa v krajině mají svou zvláštní symboliku, která oslovuje podvědomí člověka, váží se k nim určité hodnoty či očekávání, je jim přikládán určitý význam a pro člověka mohou představovat jistý opěrný bod související s uspokojováním základních psychických potřeb jistoty a bezpečí. Pokud dojde k závažnému zásahu do krajiny, poškození či zničení místa, k němuž má člověk emoční vztah, může to mít

¹⁰ Pol, E.: Environmental Management: A Perspective from Environmental Psychology. In: Bechtel, R.B., Churchman, A. (eds): Handbook of Environmental Psychology. John Wiley&Sons, New York, 2002. str. 65.

závažné dopady na psychiku člověka zejména v oblasti identity osobnosti a vyvolat změny v jeho chování. Dá se očekávat, že takový zásah povede k určité formě „odcizení“, narušení vztahu k životnímu prostředí, lhostejnému či dokonce hostilnímu chování vůči krajině či společnosti, případně i vůči sobě samému. Pokud má člověk možnost obrany, je zřejmé, že projekty, jež s sebou nesou hrozbu takových změn v krajině, budou vytrvale odmítány. Proto musí environmentální management nutně počítat i s touto subjektivní stránkou environmentálních dopadů a postupovat zde s maximální mírou taktu. Bohužel zatím chybí studie, jež by do této citlivé oblasti vnesly více poznatků a pochopení, i když koncept místa a jeho environmentálního významu patří k dobře prozkoumaným a dále rozvíjeným tématům environmentální psychologie.

Environmentální audit by měl brát do úvahy i poznatky o individuálním a sociálním environmentálním chování, kultuře a hodnotách organizace, environmentálním vzdělávání a uvědomění a o sociální reprezentaci zdrojů. V této oblasti lze využít bohatých zkušeností psychologie s měřením a diagnostikou psychických jevů a procesů. K dispozici jsou různé posuzovací škály, dotazníky, testy, případně projektivní techniky sloužící k získání spolehlivých kvantitativních dat týkajících se relevantních aspektů environmentálního chování, problémem však může být časová i finanční náročnost získání údajů od dostatečně velkého vzorku respondentů s náležitými parametry, případně časové nároky administrace a vyhodnocení některých metod. Nicméně v budoucnosti lze očekávat postupnou eliminaci těchto těžkostí s rozvojem informačních technologií a moderních metod získávání dat (např. data mining). V této souvislosti jistě nabude na významu i využití kvalitativních metod výzkumu. Rovněž oblast vzdělávání a osvěty se již tradičně neobejde bez spolupráce s psychologii, nově bude vhodné hlouběji se zabývat otázkami hodnocení efektivity vzdělávání a osvětových akcí s přihlédnutím k rozvoji poznání procesů učení.

Posuzování životního cyklu se opírá především o normy ISO 14040 a je zaměřeno hlavně na hodnocení konkrétních produktů a jejich dopadu na životní prostředí. Z hlediska sociální dimenze problému sem spadá zejména posouzení lidského chování při čerpání přírodních zdrojů a v procesu výroby a chování při používání a vhodném/nevhodném zacházení s výrobky. V této oblasti lze velmi dobře uplatnit již poměrně propracovanou psychologii ekonomického chování, osvětlující spotřební chování člověka. Zásadní význam zde hrají poznatky o motivaci lidského chování a jejím ovlivňování. Další významné

aplikační možnosti zde nachází psychologie při zkoumání faktorů a procesů, jež vstupují do interakcí ve vztahu člověk – produkt.

Místní agenda 21 je iniciativou podporující přijetí místních programů veřejné správy a samosprávy zaměřených na dosažení trvale udržitelného rozvoje. Základními předpoklady jejího fungování je skutečná angažovanost všech dotčených sociálních skupin a co nejširší veřejná účast na rozhodování. Psychologie přispívá při řešení otázek sociální participace, uvědomění a environmentálního vzdělávání, vnímání rizik, dopravních zvyků, užívání a sociální reprezentace zdrojů (voda, vzduch, energie, odpad), spotřebních návyků a preferencí ve vztahu k bydlení apod.

Těžiště zájmu místních programů se soustřeďuje na konkrétní problémy v dané lokalitě a musí tedy vycházet ze specifických podmínek a hledat specifická řešení. Místní agenda 21 poskytuje obecná východiska a zavádí systém indikátorů udržitelnosti, jež umožňují sledovat postup realizace programu a srovnávat jednotlivé lokality, jež se této iniciativy účastní. Kvalitní indikátory s dobrou vypovídací hodnotou mohou být samozřejmě velmi užitečné i při používání jiných nástrojů environmentálního managementu uvedených výše. Jejich tvorba a výběr jsou však poznamenány obecnými těžkostmi přítomnými při každém pokusu kvantifikovat složité jevy, v nichž se prolínají a vzájemně působí environmentální, ekonomické i sociální faktory.

Na konferenci v Hanoveru v r. 2000 navrhla Evropská komise následující soubor společných evropských indikátorů. Patří sem jednak hlavní indikátory udržitelnosti¹¹ (spokojenost obyvatel s místní komunitou, místní příspěvek ke globální změně klimatu, místní mobilita a osobní doprava, dostupnost veřejné zeleně a místních služeb a kvalita místního ovzduší), dále pak indikátory doplňkové (cesta dítěte do školy, udržitelný management ze strany místních úřadů a firem, zatížení hlukem, udržitelné využívání půdy a výroby podporující udržitelnost). Tyto indikátory se opírají o následující zásady:

- Rovnost a sociální inkluze (dostupnost potřebných služeb jako je vzdělání, práce, bydlení, zdraví apod.)

¹¹ Pol, E.: Environmental Management: A Perspective from Environmental Psychology. In: Bechtel, R.B., Churchman, A. (eds): Handbook of Environmental Psychology. John Wiley&Sons, New York, 2002. str. 74.

- Místní správa (demokracie opírající se o účast všech sektorů na rozhodování)
- Místní/globální vztahy (uspokojování místních potřeb z místních zdrojů a řešení uspokojení potřeb na něž místní zdroje nestačí způsobem, který maximálně respektuje principy udržitelnosti)
- Místní hospodářství (využívání lokálních zdrojů a dostupnosti pracovních míst s minimálním ohrožením životního prostředí a přírodních zdrojů)
- Ochrana životního prostředí
- Kulturní dědictví/kvalita architektonického prostředí (ochrana, zachování a obnova historických, kulturních a architektonických hodnot).

Jak již bylo řečeno, využívání různých indikátorů jako nástrojů přípravy, sledování a posuzování různých aktivit na podporu trvale udržitelného rozvoje je nezbytné, ovšem již z tohoto stručného přehledu je patrné, že jde o nástroje, jež samy o sobě jsou velmi složité a velmi záleží na jejich konkrétním obsahu (jak bude například posuzována cesta dítěte do školy: je lepším řešením zavedení linky veřejné dopravy, jež přispěje k znečištění ovzduší, avšak zlepší dostupnost školy a komfort dítěte, nebo je nakonec výhodnější menší komfort, půjde-li dítě 1 km pěšky se skupinou spolužáků bezpečnou krajinou, k níž si tak vytvoří lepší vztah?). Volba vhodných indikátorů představuje další úskalí, neboť ona vlastně vytváří potřebný kontextuální rámec, případně prolnutí více kontextů. Podíváme-li se však na různé soubory indikátorů používaných například na úrovni mezinárodních srovnání či v různých geografických informačních systémech pro potřeby rozhodování jak v podnikatelské sféře, tak ve veřejné správě, zjistíme, že kontextuální přístup je zde velmi často opomíjen, případně jsou zdůrazňovány indikátory zaměřené pouze na některý z možných kontextuálních rámců, není brána do úvahy interakce jednotlivých kontextů, což samozřejmě pro rozhodování představuje závažná rizika.

Závěr

Environmentální management je novým aplikovaným oborem, jenž se snaží důsledně stavět na multidisciplinárním přístupu. Nemá smyslu zkoumat, ze kterých vědních oborů má vycházet či jaký je podíl významu různých disciplín, o něž by se měl opírat. Je však nesporné, že ze samotné povahy jeho předmětu a obsahu jeho činností vyplývá význam práce s lidským faktorem a tedy i důležitost využívání psychologických poznatků.

Jako u všech multidisciplinárních oborů lze předpokládat, že mezi největší problémy zde budou patřit otázky komunikace – jak se domluvit, používáme-li různé jazyky různých vědních oborů, jak skloubit pojmy vycházející z různých definic. Nalezení společného jazyka by se v tomto případě mohlo opírat o skutečnost, že základním vztahovým rámcem environmentálního managementu je koncepce trvale udržitelného rozvoje. Avšak sama koncepce trvale udržitelného rozvoje bývá často kritizována jako příliš technokratická, nabízející řešení, jež jsou ve střednědobém horizontu neudržitelná, existuje zde nejednotnost v názorech na řešení určitých problémů.¹² Pro odborníka z jiného oboru může být značně obtížné rychle se zorientovat v problematice trvale udržitelného rozvoje a nalézt možnosti aplikace své vědy v intencích multidisciplinárního přístupu. Zdá se, že zásadním problémem zde bude neexistence obecné teorie trvale udržitelného rozvoje, jež by dodala potřebný konceptuální rámec. Práce na vytvoření a dalším rozvíjení této obecné teorie by tedy měla být východiskem i k rozvíjení teoretického rámce environmentálního managementu důsledně pracujícího s kontextuálním pojetím, který by usnadnil komunikaci relevantních vědních oborů, umožnil odhalení nových kauzálních souvislostí a vedl k vytvoření nového systému indikátorů, sledujících již ne pouze environmentální, ekonomické či sociální dimenze trvale udržitelného rozvoje, nýbrž zachycujících jejich vzájemné vztahy a interakce. Toto pojetí by rozšířilo možnosti využívání různých geografických informačních systémů či jiných databází, jež jsou schopny pracovat s ohromným množstvím dat, problémem je však vložit do nich ta správná data s náležitou vypovídací hodnotou a postihnout vazby mezi těmito daty.

K hlavním cílům trvale udržitelného rozvoje patří zlepšování kvality lidského života, aniž by to bylo na úkor životního prostředí, při zachování principů rovnosti a solidarity. Kvalita života je nejčastěji definována jako spolupůsobení kvality hlavních složek existence člověka, které se podílejí na uspokojování jeho základních potřeb a nejčastěji jsou sledovány čtyři hlavní oblasti kvality života (společensko-politická, sociální, ekonomická a environmentální), jež se sledují pomocí různých souborů indikátorů.¹³ Z psychologického

¹² Pol, E.: Environmental Management: A Perspective from Environmental Psychology. In: Bechtel, R.B., Churchman, A. (eds): Handbook of Environmental Psychology. John Wiley&Sons, New York, 2002. str. 60.

¹³ Např.: Potůček, M. a kol., 2002: Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. CESES Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd. Gutenberg, Praha, 686 pp.

pohledu je však třeba rozlišit objektivní a subjektivní stránky kvality života – dobrá úroveň těch objektivních, zachycených různými indikátory, ještě nemusí nutně vést k subjektivně prožívané spokojenosti s podmínkami života a jeho kvalitou. Ovšem co tvoří subjektivní pocit spokojenosti? Zde narazíme na mnoho individuálních odlišností a tudíž i metodologický problém se zvládnutím velkého počtu různých intervenujících proměnných, které subjektivní vnímání kvality života ovlivňují. Východiskem k řešení tohoto problému by snad mohly být nejnovější poznatky rozvíjejícího se aplikovaného oboru pozitivní psychologie, jež se snaží vymezit obecně platné podmínky lidského štěstí a jeho dosažení.

Nicméně hlavním a zásadním problémem zůstává to, že implementace environmentálního managementu je více méně dobrovolnou záležitostí. Veškeré chování a jednání člověka či organizací ve vztahu k životnímu prostředí, které není vymezeno mezinárodními dohodami či místní legislativou, vychází z informací, které jsou běžně k dispozici, avšak především z navyklých způsobů uspokojování potřeb, jež jsou ovlivňovány konkrétní kulturou. Program trvale udržitelného rozvoje tak zůstane pouhou proklamací, nestane-li se udržitelnost rozvoje obecnou hodnotou, na níž bude založen hodnotový systém jedince a kultura sociálních skupin od místní komunity po globální úroveň.

Z výše řečeného tedy vyplývá, že psychologie by se v rámci problematiky environmentálního managementu měla zaměřit především na řešení otázek formování těch stránek osobnosti člověka, jež vedou k pro-environmentálnímu chování. To souvisí s vytvářením vhodných podmínek pro rozvoj osobnosti s pro-sociálním a pro-environmentálním cítěním, a to již od okamžiku početí. Poznatky o optimálních podmínkách vývoje jedince a malých sociálních skupin by se tak měly odrazit ve tvorbě nových indikátorů sledujících kvalitu života. Tyto podmínky je třeba skloubit s požadavky životního prostředí a přiměřeného ekonomického zázemí, což není možné bez vypracování obecné teorie trvale udržitelného rozvoje, v níž musí psychologie sehrát rovněž důležitou roli. Jedině tak je možno zajistit odpovídající základnu pro získávání validních a spolehlivých informací, jež poslouží k rozvoji znalostní společnosti a tím i rozšíření prostoru pro svobodné rozhodování jedince. Na základě ověřených a spolehlivých poznatků pak lze snáze nastavit žádoucí normy a hodnoty ve vzorcích environmentálního chování a přispět tak k nastavení autoregulačních mechanismů chování jedince i sociálních skupin, tedy i k formování skupinové kultury. Rovněž založení politických rozhodnutí na vědecky ověřeném základě zvýší transparentnost rozhodování a možnost kontroly a mohlo by vést k větší ochotě občanů angažovat se ve

veřejném životě, rozvíjet občanskou společnost a přispívat tak i ke zvýšení sociální koheze. Tato skutečnost by v celkovém dopadu měla přispívat k zvyšování kvality života a vytváření podmínek pro optimální rozvoj osobnosti.

Použitá literatura a jiné prameny

- ARONSON, E. (1995): *The social animal* (7th ed.). New York, Freeman.
- BECHTEL, R.B., CHURCHMAN.: *Handbook of Environmental Psychology*. John Wiley&Sons, Inc. New York, 2002.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D.: *Teorie regionálního rozvoje*, Praha, Karolinum 2002, 212 s.
- BROWN, L. A KOL: *Stav světa na přelomu tisíciletí*, Praha 2000.
- CÍLEK, V.: *Krajiny vnitřní a vnější*, Praha, Dokořán 2002, 232 s.
- FEDOROVÁ, A. A KOL.: *Analýza environmentálního řízení v českých podnicích. Příspěvek vychází z poznatků, získaných v rámci řešení grantového projektu Grantové agentury České republiky „Informace o environmentálních nákladech pro environmentální management“ (registrační číslo 402/02/0092)*.
- GANGULY, P.: *Environmental Impact Assessment And Environmental Auditing (svazek 40 – Phare)*
- GORE, A.: *Země na misce vah. Ekologie a lidský duch*, Praha 1994.
- GREENLY, JR., GREENBERG, JS., BROWN, R.: *Measuring Quality of Life: A New and Practical Survey Instrument*. Association of Social Workers, 1997
- HANUŠ, R., JIRÁSEK, I.: *Výchova v přírodě; svazek 21 – Phare - sborník; 504HAN*
- HYRŠLOVÁ, J.: *Environmentálně orientovaný manažment a náklady v EMS. ..., P.Sakál, A.Podskřan. In: Moderní řízení. Roč. 36, 2001, č.7, s.64-71.*
- KAISER, J.: *Environmentální management: Z příspěvku předneseného na III. celostátní Konferenci Životní prostředí ČR-stav a perspektivy*, Praha. In: *Planeta. Roč. 4, 1997, č.10, s.38-40, tb.*
- KAPLAN, R., KAPLAN, S. (1989): *The experience of nature: A psychological perspective*. New York: Cambridge University Press.
- KLIEN, O., BENCKO, V.: *Ekologie člověka a zdraví (svazek 42 – Phare)*
- KOHÁK, E.: *Zelená svatozář*, Praha, Sociologické nakladatelství 2000, 204 s. Třetí, přepracované vydání "Kapitol z ekologické etiky".
- KOMÁREK, S.: *Mír s mloky*, Praha, Petrov 2003, 332 s.
- KOMÁREK, S.: *Příroda a kultura*, Praha, Vesmír 2000, 180 s.
- KOVÁČ, D.: *Kultivace Integrované osobnosti. In: Psychologie dnes, ročník 10, 2. číslo, únor 2004, str. 32-34*
- LEOPOLD, A.: *Obrázky z chatrče*, Praha 1991.
- LEWIS, CH. A. (1996): *Green nature, human nature: The meaning of plants in our lives*. Chicago, University of Illinois Press.

- MADAR, Z.: Řízení péče o životní prostředí v evropských státech. / Zdeněk Madar. - Praha: Academia, 1990. - 244 s.
- MALÝ, M.: Dotazníky o kvalitě života, ROBUST 2000, 176-183, 2001
- MEDERLY, P., NOVÁČEK, P., TOPERCER, J., 2002: Indikátory vývoje české společnosti v kontextu společenské modernizace, kvality a udržitelnosti života. CESES Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd. Manuscript, 29 pp. + přílohy.
- MEZŘICKÝ, V.: Životní prostředí věc veřejná i soukromá. / V. Mezřický. - Praha: Práce, 1986. - 343 s. : fot., tab. - (Edice Delfin)
- MICHEL, G.F., MOOREOVA, C.L.: Psychobiologie. Portál, Praha, 1999.
- MOLDAN, B.: Indikátory trvale udržitelného rozvoje (svazek 2 – Phare)
- MOUČKA, J., OBRŠÁLOVÁ, I.: Environmentální management. Univerzita Pardubice, fakulta ekonomicko-správní, Pardubice, 1999.
- ODENT, M.: Matka Země, Praha, Rodiče 2003, 160 s.
- POTŮČEK, M. A KOL., 2002A: Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. CESES Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd. Gutenberg, Praha, 686 pp.
- POTŮČEK, M. A KOL., 2002B: Národní zpráva lidského rozvoje pro Českou republiku. CESES Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd. Manuscript.
- POTŮČEK, M. A KOL.: Zpráva o lidském rozvoji - Česká republika 2003. MJF Praha, 2003.
- POTŮČEK, M. A KOL.: Putování českou budoucností. CESES, UK Praha, 2003
- POTŮČEK, M. A KOL.: Vize rozvoje České republiky do roku 2015. CESES, UK Praha, 2003
- STEAD, W.E., STEAD, J.G.: Management pro malou planetu. Nakladatelství G + G, Praha, 1998.
- ŠMAJS, J.: Drama revoluce, Praha, Hynek 2000, 188 s.
- ŠMAJS, J.: Ohrožená kultura, Praha, Hynek 1997
- TICHOTOVÁ, P.: Podnikání a životní prostředí. - In: Ekonom. - Roč. 40, č. 32(1996), - příloha, s. 3-12.
- VEBER, J.: Environmentální management. VŠE Praha, Fakulta národohospodářská, Praha, 2002.
- VEITCH, R., ARKKELIN, D.: Environmental Psychology – an Interdisciplinary Perspective. Prentice Hall, New Jersey, USA, 2002.
- ZEMAN, J.: Ekonomické základy trvale udržitelného vývoje, Olomouc, Univerzita Palackého 2002, 172 s.
- Environmental Worry Scale. www.fu-berlin.de/gesund. 5.2.04
- Názory a postoje veřejnosti. Výsledky šetření CVVM SoÚ AV ČR. Říjen – prosinec 2001.
- Selected topics in environmental management, Unesco, Francie 1996
- Statistická ročenka životního prostředí ČR, Praha, 2002

Úloha sportu v environmentálním managementu

Pavel Král

Mohlo by se zdát irelevantní zabývat se problematikou sportu v rámci environmentálního managementu, jakož disciplíny věnující se životnímu prostředí. Vezmeme-li však udržení či zlepšení kvality života bez ohrožení únosnosti kapacity ekosystémů jako možné vyjádření cíle environmentálního managementu, pak k dosažení tohoto cíle může významnou měrou přispívat i sport.

Pojem sport bude v rámci tohoto příspěvku chápán v jeho nejširším slova smyslu. Podle jedné z definic může být sport definován jako intenzivní fyzická aktivita, která za účelem objevení fyzických a psychických limitů schopností jednotlivce, nebo pro legraci, rozptýlení a zábavu, zahrnuje soupeření se sebou samým, s ostatními nebo konfrontaci s přírodními živly¹⁴.

Nejen v České Republice je ještě podceňován všeobecný pozitivní efekt sportu na zdravý život: vedle zesílení a zvýšení odolnosti a poznávacích schopností též přímo vylepšuje psychosociální stránku života: podporuje pozitivní sociální chování, např. týmovou práci, respekt a zodpovědnost.

Sport a jeho vliv na člověka

Z psychologického hlediska sport slouží k uspokojování lidských potřeb. Základem motivace sportovní činnosti je jedna z hlavních biologických potřeb člověka a to potřeba tělesného pohybu. Je to cyklická potřeba funkční, jejímž cílem není určitý předmět, nýbrž činnost. Tato potřeba je závislá na věku, na návycích životního režimu a na celkovém způsobu života. V civilizované a převážně zmechanizované společnosti bývá potřeba tělesného pohybu menší a je překrývána návyky tělesné pohodlnosti¹⁵. Dalšími motivy k provozování sportovní činnosti bývá uspokojování sociálních potřeb (kontakt s ostatními lidmi), potřeb uznání a potřeb seberealizace.

¹⁴ www.eyes-2004.info/5897.0.html

¹⁵ Macák, I., Hošek, V., Psychologie tělesné výchovy a sportu, SPN, Praha, 1989, 222 stran

Sport může přispívat ke zvýšení kvality života člověka jak v rovině subjektivní, tedy vnímání kvality života jedincem, tak v rovině objektivní, tedy v sociálních ukazatelích kvality života.

Asi nejčastěji zmiňovaným, zkoumaným a všeobecně uznávaným vlivem sportu na kvalitu života je ovlivnění zdravotního stavu jedince. Pomineme-li extrémní zatížení vrcholových sportovců, pak o pozitivním vlivu sportu na lidský organismus je přesvědčena dle mnoha výzkumů většina lidí.

Podle výzkumu provedeného v roce 2001 Institutem pro sport a sportovní vědu Univerzity v Bernu¹⁶ na 10 000 respondentech pravidelně sportuje 57 % studentů vysokých škol. Jako nejdůležitější uvádí důvod, že chtějí dělat něco pro své zdraví, dále pak radost z prováděné aktivity, kondice a vzhled. Nejméně důležitý důvod je dosažení výkonnosti a úspěch v závodech. V České Republice podobný výzkum proběhl na Fakultě managementu v Jindřichově Hradci. Výsledky jsou velmi podobné, radost ze sportu je uváděna jako nejdůležitější důvod a hned za ním jsou uváděny pozitivní důsledky pro zdravotní stav.

Se zdravím úzce souvisí i stres. Situace extrémního stresu jsou příčinou závažných nespecifických zdravotních důsledků jak v oblasti psychického zdraví, tak v oblasti somatické. Pohybová aktivita díky svému mnohostrannému účinku na lidský organismus pak pomáhá nejen odstraňovat důsledky stresu, ale i pomáhá zvyšovat frustrační toleranci, tedy zvyšuje odolnost člověka proti stresu a působí tedy preventivně.

Legislativní podpora sportu v Evropské unii

Viviane Redingová, evropská komisařka pro školství a kulturu, vidí sport jako jeden z faktorů sjednocování Evropy– sport jako motor sjednocování Evropy. Navzdory sociální a ekonomické důležitosti sportu v zemích Evropské unie byla angažovanost Společenství v této oblasti doposud velmi malá. Zpráva o společenském významu sportu, předložená na zasedání Evropské rady v Helsinkách, a plán Společenství na podporu boje proti dopingu, přijatý

¹⁶ Egger K., Sport und Studium: Befragung zum Sport- und Bewegungsverhalten der Studierenden an den Schweizer Hochschulen, ISSW Universität Bern, 2001, 142 stran

Komisi v prosinci 1999 dokládají zájem Evropské komise o sport a vyhlásují tak začátek jeho nové éry. Rozhodnutím Evropského parlamentu a Rady Evropy ze dne 6. února 2003 byl vyhlášen rok 2004 za Evropský rok vzdělávání prostřednictvím sportu.

Cíli Evropského roku výchovy prostřednictvím sportu 2004 je aktivní podpora odpovídajícím projektům, zejména školním sportovním aktivitám a především zvýšení povědomí evropského obyvatelstva o hodnotách, které jsou díky sportu nenásilnou a přirozenou formou předávány dál a které jsou nezbytné pro šťastný a plnohodnotný život v naší společnosti¹⁷.

Konkrétní podpora sportovním aktivitám mládeže v jednotlivých zemích probíhá prostřednictvím národních agentur, která spolupracují přímo s ministerstvy zabývající se danou problematikou v daných zemích. V České republice pověřena realizací a koordinací výchovně vzdělávacího programu EU "Mládež" Česká národní agentura Mládež, která je organizační složkou Institutu dětí a mládeže Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Pracuje jako grantová agentura, tedy především shromažďuje a posuzuje projekty, organizuje výběrové řízení, zajišťuje uzavření kontraktu a převod grantu, sleduje a vyhodnocuje projekty. Zaměřena je především na přeshraniční spolupráci a to nejen v rámci zemí Evropské unie, ale i vybraných zemí Evropy, Afriky, Asie a Jižní Ameriky.

Pojem sport se vyskytuje i v Evropské ústavě. Jedním z bodů ústavy je i podpora fair-play při soutěžích, spolupráci mezi sportovci a ochranu fyzické a duševní jednoty sportovců a sportovkyň, především pak mladých sportovců a sportovkyň.¹⁸

Významným dokumentem je doporučení Rady Evropy č. R(92) 13 REV Evropská charta sportu¹⁹. Sportem se pro potřeby této Charty rozumí všechny formy tělesné činnosti, které ať již prostřednictvím organizované účasti či nikoli, si kladou za cíl projevení či zdokonalení tělesné i psychické kondice, rozvoj společenských vztahů nebo dosažení výsledků v soutěžích na všech úrovních.

¹⁷ www.eyes-2004.info/5890.0.html

¹⁸ The European Convention, Brussels, 2003

¹⁹ http://cm.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Sport/

Za účelem podpory sportu jakožto významného faktoru lidského rozvoje mají vlády učinit nezbytná opatření k uplatnění ustanovení této Charty v souladu se zásadami uvedenými v Kodexu sportovní etiky²⁰ tak, aby každému jednotlivci byla poskytnuta možnost provozovat sport. Tato podpora má probíhat především využíváním tělovýchovných programů k rozvoji sportu, zajištěním bezpečného a zdravotně nezávadného prostředí a úzkou spoluprací vlády a orgánů státní správy s nevládními sportovními organizacemi.

Článek 10 Charty „Sport a zásada trvalého rozvoje“ uvádí, že zajišťovat a zdokonalovat tělesné, společenské i duševní blaho populace od jedné ke druhé lze za předpokladu, že tělesná činnost, včetně tělovýchovné činnosti provozované v městském, venkovském i vodním prostředí, je přizpůsobena omezeným zdrojům naší planety a probíhá v harmonickém spojení se zásadami trvalého rozvoje a vyváženého přístupu k životnímu prostředí. Mimo jiné je zapotřebí přihlížet k hodnotám přírody a životního prostředí při projektování a Rozhodnutím Evropského parlamentu a Rady Evropy ze dne 6. února 2003 byl vyhlášen rok 2004 za Evropský rok vzdělávání prostřednictvím sportu. výstavbě sportovních zařízení, podporovat a podněcovat sportovní organizace v jejich úsilí o zachování přírody a životního prostředí a dbát na to, aby si občané lépe uvědomovali vazby mezi sportem a trvalým rozvojem a naučili se lépe znát a chápat přírodu.

Finanční podpoře sportu na smíšením základě – to jest veřejném a soukromém – bude přikládána stejná váha jako podněcování způsobilosti sportovního odvětví produkovat si samo finanční zdroje nezbytné k vlastnímu rozvoji.

Doporučení Rady Evropy č. R(92) 14 REV Kodex sportovní etiky uvádí fair play jako mnohem více než jen pouhé respektování pravidel. Je to způsob myšlení, nikoliv pouhé chování. Fair play se má stát ústředním bodem společnosti. Tomuto pojmu musí dávat absolutní prioritu všichni, kdož přímo či nepřímo ovlivňují a napomáhají získávání zkušeností dětmi a dospívajícími, tedy vlády na všech úrovních, včetně úřadů působících při vládách, dále sportovní organizace a organizace spojené se sportem i jednotlivci (rodiče, učitelé, trenéři, úředníci, novináři, lékaři, atd.).

²⁰ <http://cm.coe.int/ta/rec/1992/92r14rev.htm>

Legislativní podpora sportu v prostředí České republiky

Zákon o podpoře sportu - Zákon č. 115 ze dne 28. února 2001 vymezuje postavení sportu ve společnosti jako veřejně prospěšné činnosti a stanoví úkoly ministerstev, jiných správních úřadů a působnost územních samosprávných celků při podpoře sportu.

Podle něj Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy vypracovává návrh koncepce státní politiky ve sportu a předkládá jej vládě ke schválení, koordinuje uskutečňování vládou schválené koncepce, zabezpečuje finanční podporu sportu ze státního rozpočtu, vytváří podmínky pro státní sportovní reprezentaci, pro přípravu sportovních talentů, pro rozvoj sportu pro všechny a pro sport zdravotně postižených občanů, vydává antidopingový program a organizuje a kontroluje jeho uskutečňování, rozhoduje o akreditaci vzdělávacích zařízení působících v oblasti sportu, zřizuje rezortní sportovní centrum a zabezpečuje jeho činnost a koordinuje činnost rezortních sportovních center.

Ministerstva obrany a Ministerstva vnitra ve své působnosti vytvářejí podmínky pro rozvoj sportu, pro přípravu ke státní sportovní reprezentaci a přípravu sportovních talentů a zřizují svá rezortní sportovní centra a zabezpečují jejich činnost.

Ministerstvo zdravotnictví ve své působnosti organizuje zdravotní péči o státní sportovní reprezentanty a sportovní talenty a vytváří organizační předpoklady umožňující specifický přístup sportovních reprezentantů ke klinické péči, zřizuje laboratoř dopingové kontroly a zabezpečuje její činnost v rozsahu stanoveném Mezinárodním olympijským výborem; laboratoř dopingové kontroly je organizační složkou státu.

Kraje ve své samostatné působnosti vytvářejí podmínky pro sport, zejména zabezpečují rozvoj sportu pro všechny a přípravu sportovních talentů, včetně zdravotně postižených občanů, zajišťují výstavbu, rekonstrukce, udržování a provozování svých sportovních zařízení a zabezpečují finanční podporu sportu ze svého rozpočtu.

Obce ve své samostatné působnosti vytvářejí podmínky pro sport obdobným způsobem jako kraje.

Z dokumentů Rady Evropy vychází usnesení vlády č.17 ze dne 5. ledna 2000 – Národní program rozvoje sportu pro všechny. Cílem programu v České republice je postupně změnit společenské i materiální podmínky ve prospěch celoživotního aktivního využívání

účinných a bezpečných forem sportu nepoškozujících životní prostředí pro co největší počet občanů.

K dosažení tohoto cíle je třeba souběžně řešit tři základní okruhy problémů:

- změnu hodnotové orientace občanů,
- rozvoj materiálně technické základny,
- rozšíření nabídky tělovýchovných a sportovních programů diferencovaných pro různé skupiny populace.
- Přijatou koncepci může stát realizovat prostřednictvím:
- ústředních orgánů státní správy a orgánů samosprávy,
- škol a školských zařízení,
- účelové podpory občanských sdružení v tělovýchově , sportu a turisticé.

Program obsahuje některá konkrétní, měřitelná a kontrolovatelná opatření k jeho dosažení. V oblastech, ve kterých může stát direktivně nařizovat (základní školství) jsou opatření definována konkrétně včetně jejich termínů (např. zavedení 3. hodiny tělesné výchovy na základních školách, podmiňování podnikatelské činnosti v tělovýchovných a sportovních aktivitách příslušným odborným vzděláním), v dalších oblastech má jít o systematické působení na kompetentní orgány.

Odpovědnost za plnění programu má především ministr školství, mládeže a tělovýchovy. Za určité oblasti odpovídají také ministři pro místní rozvoj, průmyslu a obchodu a vnitra. Dokumentem, který vymezuje programy podpory sportu je snesení vlády ČR č. 673 z dne 9. července 2003 „Směry státní politiky ve sportu na léta 2004 až 2006“. Ten ukládá realizovat Směry státní politiky a za tímto účelem finančně podporovat programy na podporu sport. Pro rok 2004 bylo vyhlášeno 8 programů rozčleněných do 3 oblastí:

Programy podpory státní sportovní reprezentace a přípravy sportovních talentů

Program I – Sportovní reprezentace ČR

Program II – Sportovní centra mládeže

Program III – Sportovní talent

Program IV – Sportovní třídy

Veřejně prospěšné programy

Program V – Národní program rozvoje sportu pro všechny

1. Podpora programů pravidelné tělovýchovné a sportovní činnosti dětí a mládeže.*
2. Podpora otevřených tělovýchovných a sportovních akcí s aktivní účastí občanské veřejnosti.
3. Podpora programů zaměřených na pohybové aktivity občanů starších 60 let.*
4. Vzdělávání dobrovolných pracovníků.
5. Tělovýchovná reprezentace.

Program VI – Sport a škola

Program VII – Sport zdravotně postižených

Údržba a provoz

Program VIII – Údržba a provoz sportovních a tělovýchovných zařízení

Finanční podpora v Evropské Unii

Zajímavé je porovnání výdajů ve vybraných zemích Evropské Unie.

Země	Populace	GDP	Příjmy státního rozpočtu	Celkové výdaje na sport	Výdaje na sport na obyvatele	Poměr celk. výdajů na sport a příjmů SR
	<i>miliony obyvatel</i>	<i>mld. EUR</i>	<i>mld. EUR</i>	<i>mil. EUR</i>	<i>EUR</i>	<i>%</i>
Francie	58,1	1119	274	5830	100	2,1
Dánsko	5,2	124	50	371	71	0,7
Nizozemí	15	350	98	755	50	0,8
Velká Británie	58,4	1047	370	1864	32	0,5
Itálie	56	1069	313	2838	51	0,9
Švédsko	8,5	213	111	629	74	0,6
Finsko	5	73	29	447	90	1,3
Polsko	39	132	30	146	4	0,5
Maďarsko	10,5	45	8,5	37	4	0,4

Pokud souhlasí metodika stanovení výdajů v jednotlivých zemích unie, je vidět, že poměr celkových výdajů na sport a příjmů státního rozpočtu je jen o málo nižší v nově přistupujících zemích Evropské unie. Lze se tedy domnívat, že problém spočívá spíše v nízkém GDP (potažmo i příjmech státního rozpočtu) spíše než v odlišných přístupech vlád k financování sportu. Porovnání absolutních částek je však poněkud nelítostné.

Státní rozpočet České Republiky neobsahuje přímou položku výdajů na sport. Výdaje na sport jsou obsaženy ve výdajích spadajících pod Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, v malé míře pak pod další ministerstva (což by mělo vyplývat ze zákona o sportu). Stanovení celkových výdajů na sport by představovalo podrobnou analýzu státního rozpočtu, což není účelem tohoto příspěvku.

Závěr

V rámci Evropské unie, tak i v České republice je platné množství zákonů, vyhlášek a doporučení, z jejichž existence vyplývá uvědomění si důležitosti aktivního způsobu života jak pro zdraví jedince, tak pro celou společnost.

Existuje však málo závazných norem, které by obsahovaly konkrétní, přesně stanovené a měřitelné úkoly v této oblasti. Bude tedy záležet na představitelích vlády, parlamentu, místních samosprávných celků, činovníků neziskových organizací a dalších, jak dokáží tyto normy využívat, prosazovat a uplatňovat v praxi.

Použitá literatura a jiné prameny

DOBŘÝ, L.: Máme rozlišovat, nebo ztotožňovat tělesnou výchovu a sport? In: Tělesná výchova a sport mládeže 2/2003, str. 10 – 11.

EGGER, K.: Sport und Studium: Befragung zum Sport- und Bewegungsverhalten der Studierenden an den Schweizer Hochschulen, ISSW Universität Bern, 2001, 142 stran

KOLÁŘ, P.: Finanční podpora sportu ve vybraných zemích Evropy, Informační studie č. 5.153, Parlamentní institut, 1999, dostupné na www.psp.cz/kps/pi/PRACE/PI-5-153.DOC

HOŠEK, V.: Psychologie tělesné výchovy a sportu. Praha: Univerzita Karlova, 1994, 222 stran.

HOŠEK, V.: Psychologie odolnosti. Praha: Univerzita Karlova,

HOŠEK, V.: Pohyb a kvalita života In: Tělesná výchova a sport mládeže 7/1997, str. 7 – 9,

SLEPIČKOVÁ, I.: Sport a volný čas. Praha. Karolinum, 2000. 111 stran.

ŠKOP, V.: Zdravotní přínosy školní tělesné výchovy In: Tělesná výchova a sport mládeže 2/1998, str. 36 – 39.

WWW stránky

Česká národní agentura Mládež (<http://www.youth.cz>)

Evropská Unie (<http://www.europa.eu.int>)

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (<http://www.msmt.cz>)

Institut dětí a mládeže Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (<http://www.idm-msmt.cz>)

Informační centrum pro mládež (<http://www.icm.cz>)

Euroekonom – ekonomický portál (<http://www.euroekonom.cz>)

Finance (<http://www.finance.cz>)

Ministerstvo financí (<http://www.mfcr.cz>)

Evropský rok výchovy prostřednictvím sportu (www.eyes-2004.info/5897.0.html)

Zákon č. 115 ze dne 28.února 2001, o podpoře sportu

Recommendation No. R (92) 13 REV, Council of Europe, Committee of Ministers, European Sports Charter, May 2001, dostupné na http://cm.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Sport/

Recommendation No. R (92) 14 REV, Council of Europe, Committee of Ministers, Code of Sports Ethics, May 2001, dostupné na <http://cm.coe.int/ta/rec/1992/92r14rev.htm>

Usnesení vlády č.2 ze dne 6.ledna 1999, Koncepce státní politiky v tělovýchově a sportu v České republice. (http://www.msmt.cz/_DOMEK/default.asp?ARI=101119&CAI=3180)

Usnesení vlády č. 17 ze dne 5. ledna 2000, Národní program rozvoje sportu pro všechny. (http://www.msmt.cz/_DOMEK/default.asp?ARI=101129&CAI=3180)

Usnesení vlády č. 673 ze dne 9. července 2003, Programy státní podpory sportu v roce 2004. (http://www.msmt.cz/Files/TVS/Sport/2003/PROGRAMY_2004_R.htm)

Usnesení vlády č. 718 ze dne 14.července 1999, Zásady komplexního zabezpečení státní sportovní reprezentace, včetně systému výchovy sportovních talentů. (http://www.msmt.cz/_DOMEK/default.asp?ARI=101152&CAI=3180)

Usnesení vlády č. 810/1998, Akční plán zdraví a životního prostředí.

Některé ekonomické aspekty environmentálního managementu

Libor Votava

Úvod

Tržní mechanismus založený na svobodné interakci subjektů snažících se dosahovat svých individuálních cílů se jeví jako vhodný systém pro alokaci vzácných zdrojů, uspokojování lidských potřeb, zvyšování životní úrovně a kvality života. Nastávají situace, kdy tato schopnost trhu selhává. Z hlediska kvality života, trvale udržitelného rozvoje a ochrany přírody je možno jako nejzávažnější tržní selhání považovat selhání v důsledku existence tzv. negativních externalit. Zejména otázky spojené se životním prostředím a jeho trvalou stabilitou jsou v úzkém vztahu se schopností řešit problémy selhání trhu v důsledku negativních externalit.

Vymezení pojmu externalita a členění externalit

Za externalitu považujeme takový efekt, když výroba nebo spotřeba jednoho subjektu způsobuje nezamýšlené náklady nebo přínosy jiným subjektům. Náklady nebo přínosy jsou přenášeny na jiné subjekty, aniž by ti, kteří náklady způsobili, či příjmy získali, za ně platili. Z této definice plyne i základní členění externalit na kladné a záporné. V literatuře se objevují i další definice, ze všech plyne obdobný závěr a to, že externality mají obvykle nezamýšlený, nedobrovolný a ve svých důsledcích netržní (nebo mimotržní) charakter. Jako důsledek spojený s nimi spojený lze považovat narušení efektivní alokace, selhání cenového mechanismu a nežádoucí chování ekonomických subjektů. Tím mohou mít dosti zásadní dopad na kvalitu života a životní úroveň. Snad jako nejzávažnější negativní externalita se jeví poškozování životního prostředí spojené s výrobou nebo spotřebou popř. jinými aktivitami.

Teoretická řešení problematiky externalit a jejich úskalí aplikace v praxi

V teorii, obzvláště v ekonomické literatuře, lze najít řadu nástrojů a principů, které se snaží zcela odstranit nebo eliminovat negativní důsledky spojené s existencí externalit. Problémem se však jeví, že žádný z těchto nástrojů a principů nelze aplikovat univerzálně a tady „lčba“ tržního selhání jako důsledek externalit není triviální otázkou. Nejčastěji uváděné nástroje jsou tyto:

- Zákaz činností spojený s existencí negativní externality. Tento princip je vhodný použít tam, kde náklady přenášené na jiné subjekty jsou mnohem vyšší v porovnání s případnými kladnými efekty a prospěchem (ať už individuálním nebo společenským) spojený s danou činností a dále se jeví účelný tam, kde existuje alternativní možnost bez negativní externality. Tento přístup však nelze používat na řadu činností, protože cenou za eliminaci externích nákladů by byla ztráta všech pozitivních efektů spojených s danou činností.
- Internalizace externalit - to může probíhat například vytvářením tak velkých ekonomických jednotek, že prakticky veškeré důsledky činnosti se projeví v rámci této jednotky. Aplikovatelnost tohoto nástroje je dána šíří dopadů externalit a možností vytvářet adekvátně velké jednotky. Zejména u externalit, které dopadají na široký okruh subjektů – typickým příkladem je globální znečišťování životního prostředí – nelze tento princip vůbec aplikovat. Navíc je nutno přihlídnout k faktu, že případné vytváření velkých celků by mělo vycházet ze svobodných rozhodnutí a nemělo by vycházet z „násilného“ (např. administrativním příkazem) narušování vlastnických práv.
- Vymezení vlastnických práv a zabezpečení nízkých nákladů na vyjednávání (tzv. Coaseův teorém). V rámci modelových příkladů lze ukázat, že při splnění těchto podmínek je možno dosáhnout optimální alokace pomocí vyjednávání a tím v podstatě eliminovat tržní selhání jako důsledek negativní externality. Aplikovatelnost na praktické problémy naráží právě na splnění základních předpokladů. Na mnoho věcí nelze jednoznačně vymezit vlastnická práva (čistý vzduch, voda, nezakrytý výhled, bezpečnost) a jako těžko dosažitelné se může jevit i zabezpečení nízkých nákladů na vyjednávání – časové a finanční náklady na soudní procesy mohou být vyšší než potenciaální efekt spojený prosazením vlastnického práva.

- Právní odpovědnost subjektu za škody způsobené jiným subjektům. Aplikovatelnost tohoto principu může být problematická zejména s důvodu existence vysokých nákladů spojených s vyjednáváním a vymáháním škod.
- Administrativně stanovené maximální množství činnosti spojené s negativní externalitou nebo přímo stanovení limitů negativních externích efektů. Typickým příkladem je stanovování emisních limitů nebo limity při lovu ryb a zvěře. Jako praktický problém se jeví samotné stanovené těchto limitů, kontrola dodržování stanovených limitů a dále jak postupovat v případě porušení těchto limitů.
- Finanční stimuly pomocí pokud, speciálních daní a dotací. Aplikovatelnost tohoto nástroje může narážet na problém kvantifikace a ocenění vedlejších efektů, nákladů na výběr daní nebo poskytování dotací.

Právě v oblasti ochrany životního prostředí a zabezpečení trvale udržitelného rozvoje je výběr konkrétních nástrojů eliminující negativní externalitu poměrně komplikovanou otázkou. Kromě toho, že žádný z uvedených principů nelze aplikovat universálně, přistupují a další důvody. Mnoho externalit je velice problematické měřit a kvantifikovat (zejména u statků, které trh běžně neoceňuje – čistý vzduch, ekologicky stabilní krajina), často mají subjektivní charakter záležející na individuálních preferencích a hodnotách (upravená krajina může být pro někoho významnou hodnotou a prioritou, pro někoho nepodstatnou záležitostí), mnoho externalit má v současném světě globální a mezigenerační charakter (znečišťování životního prostředí, snižování druhové rozmanitosti atd.)

Politika životního prostředí - její rostoucí význam ve vyspělých ekonomikách

Realitou současného světa je zhoršující se stav životního prostředí . Lidské aktivity denně zvyšují zátěž přírodních zdrojů. Ty jsou vyčerpávány s alarmující rychlostí především ve třetím světě, navíc aniž by zde přispívaly k nějakému významnějšímu rozvoji. Rezervy fosilních paliv, především ropy, budou vyčerpány. Ceny stále neodrážejí jejich nenahraditelnou vzácnost v střednědobém až dlouhodobém horizontu. Závislost vyspělých ekonomik na fosilních palivech navíc ústí v mezinárodní napětí a konflikty. Skutečné ekonomické důsledky znehodnocování životního prostředí jsou mnohdy podceňovány nebo zcela přehlíženy. Neplatíme reálné náklady za užívání životního prostředí (nezahrnutí

environmentálních externích nákladů). Vyrábíme a spotřebováváme tak, jako by environmentální statky Země byly zadarmo a neomezeně dostupné. Cenu za využití životního prostředí jednoduše přesouváme na budoucí generace a lidi žijící v jiných (většinou chudších) částech světa. Proto se zejména ve vyspělých státech věnuje stále větší pozornost otázkám životního prostředí. Tato skutečnost odráží fakt, že zdravému životnímu prostředí je přisuzování stále větší společenská hodnota, postupující globalizace zesílila vzájemnou provázanost vývoje životního prostředí v nadnárodní úrovni. Komplikovanost politiky životního je dána faktem, že v sobě obsahuje řady principů, přístupů, metod a nástrojů, ale i řady zákonů pokrývajících celou tuto problematiku, včetně neopominutelných mezinárodních souvislostí zaměřených na mezinárodní úmluvy a další společné iniciativy zaměřené na řešení globálních problémů ochrany životního prostředí. Tato rozmanitost vede k tomu, že samotný výběr konkrétních nástrojů je nutno posuzovat bedlivě v širších souvislostech. Základním cílem by mělo být žádoucím způsobem ovlivnit chování ekonomických subjektů či skupin při řešení problémů životního prostředí s ohledem na ostatní aspekty (sociální, ekonomické, politické apod.). V praxi používané nástroje jsou:

- Normativní nástroje (licence, povolení, emisní a emisní limity znečištění, výrobní a výrobní standardy).
- Ekonomické nástroje (poplatky, daně, obchodovatelná emisní povolení, obchodovatelné limity, environmentální podpory, zálohové systémy, platby za čerpání přírodních zdrojů).
- Platební povinnosti a kompenzace škod (pravidla pro platební povinnost, kompenzační fondy, povinné pojištění, rozšířená odpovědnost producenta).
- Vzdělávání a informace (vzdělávací kampaně pro širokou veřejnost šíření technických informací, zveřejňování sankčních postihů, ecolabelling).
- Dobrovolné přístupy (jednostranné závazky, veřejné dobrovolné systémy, sjednané smlouvy).
- Řízení a plánování (environmentální systém řízení, vymezení chráněných oblastí, využití krajiny).

V posledních letech jsou patrné tendence preferovat spíše ekonomické nástroje na úkor nástrojů administrativně normativních. Ukazuje se, že tradiční politika ochrany životního prostředí založená na legislativě a regulaci má své limity. Ekonomické nástroje vytvářejí v závislosti na konkrétních tržních podmínkách prostor pro rozhodování jednotlivých subjektů, což při jasně stanovených podmínkách a pravidlech vede k efektivnější alokaci zdrojů a v

neposlední řadě též k dodatečným možnostem zlepšování kvality životního prostředí. Podle expertů OECD je široká aplikace těchto nástrojů velmi vhodná právě pro země s tranzitivní ekonomikou, neboť je podstatně méně nákladná než aplikace založené na nástrojích administrativních, navíc z politického hlediska se ekonomické nástroje jeví „méně násilné“ a ovlivňují chování ekonomických subjektů nepřímo, zejména přes různé druhy finančních stimulů (změnou cen, dotací apod.).

Fiskální politika jako nástroj ochrany životního prostředí

Použití fiskálních nástrojů se jeví jako velice silný a účinný nástroj při řešení otázek životního prostředí a trvale udržitelného rozvoje. Primárním cílem environmentálních fiskálních opatření je snížit negativní dopady lidských aktivit na životní prostředí. Environmentálně udržitelný rozvoj bude pouze iluzí, jestliže pobídky trhu budou pokračovat v podpoře neefektivních spotřebních a výrobních zvyklostí. Z tohoto důvodu se stále silněji ozývají hlasy volající po poměrně radikálních změnách v dotační a daňové politice. Zdanění životního prostředí je jedním z hlavních nástrojů přechodu k udržitelnému rozvoji. Daně k ochraně životního prostředí mají díky stimulaci inovací a efektivity pozitivní efekt na životní prostředí. Mohou také přispět k tvorbě pracovních míst, zejména když je daňový příjem recyklován přes ekonomiku ve formě snížených daní uvalovaných na práci. Jejich celkový ekonomický dopad může být zjevně považován za pozitivní; přispívají ke zvýšení kvality života a ke zlepšení podmínek pro dlouhodobou prosperitu. Tato zjištění jsou podporována nejen ekologickými organizacemi, ale také velkými skupinami společnosti, mezinárodními organizacemi, odbory a některými podnikatelskými svazy. Přesto je evidentní, že současné nastavení některých fiskálních nástrojů je v rozporu s ochranou životního prostředí. Mnoho podpůrných mechanismů byla a stále je užívána z důvodu zajištění růstu, zaměstnanosti a udržení nebo dokonce zvýšení příjmů v určitém sektoru. V celé řadě případů významně přispívají nejen k potencionálnímu poškození životního prostředí, ale také často k neefektivitě dosahování prvotních cílů. Fiskální stimuly uplatňované v rámci některých státních politik stále podporují z hlediska životního prostředí problematickou výrobu a spotřebu, a to nejrozličnějšími způsoby. Přímé dotace na těžbu uhlí nebo intenzivního zemědělství jsou zjevnými příklady. Daňové úlevy na dojíždění autem nebo daňové výjimky uplatňované pro leteckou dopravu jsou dalšími příklady. Takové dotace působí cenové deformace a tím vyvolávají nežádoucí chování vzhledem k životnímu prostředí. Proto by měly být postupně

odstraňovány a nahrazovány jinými, které budou akcelarovat zavádění environmentálně přijatelnějších alternativ (např. při výrobě energie, v dopravě, při nakládání s odpady apod.) . Základním cílem by měla být náprava cen, aby ceny zboží, služeb a aktivit lépe reflektovaly skutečné náklady společnosti a dále poskytovaly lepší stimuly pro spotřebitele a výrobce v jejich každodenních rozhodnutích týkajících se toho, které zboží a služby vyrobit nebo nakoupit. Ceny jsou dále výrazně narušovány zdaněním. Pokřivení cen je snad nejsilnějším důvodem nežádoucího chování vzhledem k životnímu prostředí. Typickým znakem daňových soustav v evropských státech je vysoký podíl zdanění důchodů a relativně malý podíl daní vážící se k životnímu prostředí. Dotace v zemědělství, energetice, dopravě a dalších oblastech jsou dalším zdrojem pokřivení cen. V dnešní Evropské unii, jejímiž hlavními problémy jsou nezaměstnanost a znečištění životního prostředí, daňový systém a systém státní pomoci často penalizuje zaměstnanost a podporuje přečerpávání a poškozování přírodních zdrojů.

Některá úskalí při provádění účinné environmentální fiskální reformy

- Sociální dopady – mohou být vyvolány vyššími cenami u sociálně citlivých položek v důsledku zdanění (např. energie). Těmto dopadům se může předejít kompenzací v podobě transferů nebo snižováním daňové zátěže pracovních důchodů
- Politická průchodnost fiskálních změn – dopady environmentálních fiskálních opatření mají pozitivní efekty hlavně v dlouhodobějším horizontu. Pro vlády tyto opatření obvykle představují nepopulární kroky, které je pohodlnější přesunout do budoucna.
- Strukturální změny vyvolané fiskálními opatřeními – tyto změny mohou být poměrně silné v některých „tradičních“ odvětvích – např. energetika, doprava a krátkodobě mohou vést k nárůstu nezaměstnanosti na regionální úrovni. Řešením se jeví citlivé načasování fiskálních změn. Fiskální opatření by měla být předem deklarována a prováděna ne jednorázově, ale postupně v delším časovém horizontu, což umožní postupné přizpůsobení jednotlivých odvětví a podniků. Při vhodném načasování, lze negativní efekty strukturálních změn minimalizovat zejména v důsledku rozvoje nových odvětví.
- Problém kvantifikace a ocenění některých efektů a aktiv – problém nejednoznačného ocenění negativních externích efektů (znečištění životního prostředí) nebo přímo aktiv (např. ekologicky stabilní krajina ve srovnání s ekologicky narušenou krajinou) vyvolává problém, jak stanovit optimální výši daní a dotací, které by měly zajistit efektivnější

alokaci zdrojů. K tomu navíc přistupuje fakt, že žádoucí změna chování ekonomických subjektů vlivem fiskálních opatření je mnohdy těžko predikovatelná. Řešením se jeví přijímat tyto politická opatření na základě odborné diskuse a transparentně jednotlivé kroky vysvětlovat veřejnosti.

- Selektivní opatření zaváděná pouze na lokální nebo na národní úrovni snižují konkurenci – tento aspekt může sehrát roli v otevřených ekonomikách, kdy dobře míněné fiskální opatření (např. zavedení ekologické daně na některé komodity) zavedené v jedné zemi způsobí změnu relativních cen a jediným efektem může být přesun domácí poptávky na zahraniční výrobky (daňově nezátížené). Řešením je koordinovat daňovou politiku a dotační politiku v nadnárodní úrovni.
- Neznalost chování přírody a ekosystémů – u některých typů chování a činností nelze jednoznačně říci, zda jsou z hlediska ochrany přírody a trvale udržitelného rozvoje žádoucí či nežádoucí nebo v lepším případě jaký je jejich přesný dopad na životní prostředí a ekologickou stabilitu. Řešením je uplatňování principu předběžné opatrnosti, kdy je snahou zabraňovat předem škodám a to i potencionálním.

Závěr

Ekonomiku a ochranu životního prostředí je potřebné chápat jako vzájemně provázané disciplíny. Zdůrazňování rozporu mezi zájmy „ekonomickými“ a zájmy „ekologickými“, tak jak je to často deklarováno ekologickými organizacemi, není nejlepší cestou k řešení problémů. Zkušenosti z mnoha zemí ukazují, že v ekonomických nástrojích je skryt vysoký potenciál, jak účinně prosazovat a uskutečňovat cíle politiky životního prostředí a environmentálního managementu. Jak bylo naznačeno výše, velké rezervy jsou v oblasti fiskálních politiky opírající se o ekologické daně a dotační politiku. Také vývoj v České republice v posledních letech naznačuje, že by se mělo postupně upouštět od nákladných administrativních nástrojů a nově přijímané zákony by měly obsahovat v daleko větší míře ekonomické nástroje s podporou ostatních nástrojů (např. ekologické osvěty a vzdělávání, snadnější vymáhání vlastnických práv a svobod vážící se ke zdravému životnímu prostředí). Řešení otázek životního prostředí se stává velkou výzvou a úkolem politických reprezentací na všech úrovních. Jistě to bude vyžadovat aktivní a racionální přístup a přijímání z krátkodobého hlediska nepopulárních opatření. Doufejme, že tato výzva nebude promarněna nebo odložena do budoucna na bedra dalších generací. Předat přírodu, ekonomiku a životní

prostředí našim dětem v lepším stavu než jsme ji přijali my od našich rodičů by mělo být našim morálním závazkem.

Použitá literatura

FRANK, R. H.: Mikroekonomie a chování. Praha, Svoboda 1995

HOLMAN, R.: Ekonomie. C. H. Beck, Praha 1999

MACÁKOVÁ, L. A KOL.: Mikroekonomie (základní kurs). 4. vydání dotisk, Slaný, Melandrium 1998

PEARCE, D. W.: Macmillanův slovník moderní ekonomie. Praha, Victoria Publishing 1995

PRIMACK, R., KINDLMANN P., JERSÁKOVÁ , J. : Biologické principy ochrany přírody, Praha 2001, Portál s.r.o..

SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. D.: Ekonomie, Praha 1991

SOUKUPOVÁ, J. A KOL.: Mikroekonomie. Praha, Management Press 2000

STIGLITZ, J. E.: Ekonomie veřejného sektoru. Grada, Praha 1997

Závěr

Cílem projektu „Vybrané společensko-vědní aspekty environmentálního managementu“ řešeného s podporou IGA VŠE v Praze bylo vytvořit základy pro koordinaci výzkumných aktivit ve vybraných oblastech životního prostředí se zaměřením na aspekty právní, sociální, psychologické, ekonomické, etické, ekologické a další, a tím vytvořit podmínky pro multidisciplinární přístup k identifikaci a analýze vztahů působících v konkrétním prostředí a ovlivňujících kvalitu života. Toto pojetí je v souladu se současnými trendy výzkumu v environmentální problematice a z manažerského pohledu má klíčový význam pro řešení problémů a rozhodování jak v oblasti veřejné správy, tak v oblasti podnikatelského sektoru a zároveň je i podmínkou rozvíjení znalostní společnosti.

Tento sborník představuje vyústění snah o vytvoření souboru nejdůležitějších informací a poznatků z jednotlivých vědních oborů, jejichž zástupci na projektu pracovali, shrnuje poznatky jednotlivých vědních oborů, poukazuje na možnosti jejich propojení pro potřeby environmentálního managementu a slouží i k nastolení dalších otázek a směrů výzkumu, na nichž je třeba dále pracovat. Ukazuje se, že multidisciplinární přístup vyžaduje vytvoření vhodného konceptuálního rámce, jenž by umožnil jednotné chápání pojmů různých oborů a skloubení metodologických postupů. Dále se projevuje nutnost vymezit a zpřesnit obsah zkoumané problematiky, neboť sama o sobě je příliš široká a není v silách řešitelského týmu ji obsáhnout. Jako klíčová se z tohoto pohledu jeví oblast vztahu kvality života a trvale udržitelného rozvoje se zřetelem k manažerskému rozhodování jak ve veřejné, tak v podnikatelské sféře. Tato podmínka současně poukazuje na potřebu vstoupit do kontaktu s praxí, jednak z hlediska vytipování nejpálčivějších problémů, k jejichž řešení by fakulta v budoucnosti mohla přispívat, tak s ohledem na nutnost postihnout jak objektivní, tak subjektivní aspekty kvality života v konkrétní oblasti se zřetelem k dopadům různých manažerských rozhodnutí.

Tým autorů má nyní k dispozici dobrý přehled o současných způsobech hodnocení kvality života a o nejnovějších trendech v tomto oboru. Právě široce mezioborový přístup týmu, zahrnujícího ekonomu, právníka, psychologa, biologa a environmentalistu však zároveň umožnil nejen upozornit na některé rozpory programu udržitelného rozvoje, jež tkví zejména v jeho ekonomických a společenských základech (považovaných za neměnné), ale především kritickou analýzu současných způsobů hodnocení kvality života (vycházejících ze stejného

předpokladu a velmi často stavěných na různých formách využití HDP; např. *Vavroušek 1993; Zeman, 2002*). Na základě syntézy výsledků **ekologických** (mj. *Syrovátka et al., 2001*), biologických, psychologických, antropologických a dalších studií bylo upozorněno na některé dosud přehlížené skutečnosti, jež zkreslují současné postupy utváření zejména agregovaných indikátorů kvality života, a na nezbytnost dalších výzkumů. Za nejvýznamnější závěr práce našeho týmu lze považovat zjištění nutnosti dalšího studia literárních pramenů, zabývajících se i problematikou vývoje osobnosti, strukturou vědomí a, mimo jiné, i dohledání dostupných pramenů, týkajících se fylogeneze vnímání nejen přírodního, ale i společenského a kulturního prostředí. Dalším důležitým poznatkem, jenž by měl být dále propracován, je i to, že zájem o životní prostředí a chování směřující k trvalé udržitelnosti více závisí na kvalitě sociálních vztahů v dané komunitě než na úrovni ekonomického blahobytu, že trvale udržitelný rozvoj je snáze dosažitelný tam, kde existuje pevná síť sociálních vztahů ve vazbě na identitu místa než tam, kde převládají strategie individuálního přežití.

Zkoumání dané problematiky ukazuje na nutnost pokračovat v dalším multidisciplinárním dialogu a hledání řešení s přihlédnutím k naléhavým požadavkům vědecké syntézy, velmi dobře možné (a svrchovaně žádoucí) za podmínek současné tzv. informační společnosti (či společnosti vědění) a zohledněním souvislostí narůstající globální environmentální krize. Autoři budou dále usilovat o vytvoření teoretické základny nejen pro stanovení skutečně objektivních (správných) indikátorů kvality života ("vzájemné spolupůsobení kvality hlavních složek existence člověka, které se podílejí na uspokojování jeho základních potřeb - vědomých i nevědomých, materiálních i duchovních" - *Mederly, 2002*), ale také o vytvoření podmínek pro stanovení vhodných nástrojů procesu implementace Strategie trvale udržitelného rozvoje ČR. Takto získané poznatky by pak mohly být využity i jako základ koncepce nové studijní specializace či studijního oboru. Dosažené i očekávané výsledky této práce jsou a budou také přirozeným zdrojem řady dalších otázek, řešitelných v rámci navazujících národních i mezinárodních projektů. Touto prací chce katedra společenských věd přispět k tomu, aby se Fakulta managementu VŠE mohla připojit k institucím, které v celosvětovém měřítku usilují o řešení teoretických problémů udržitelného života a rozvoje se zřetelem k potřebám manažerského rozhodování.

Autoři tohoto sborníku se proto budou ve své další činnosti v této oblasti zaměřovat především jednak na vytvoření konceptuálního rámce pro multidisciplinární řešení

teoretických i praktických problémů trvale udržitelného rozvoje, jednak na snahu o identifikaci klíčových indikátorů environmentální, ekonomické a sociální kvality a postižení jejich vzájemných vztahů působících ve směru trvale udržitelného rozvoje. Tato snaha se bude opírat o studium nejnovějších poznatků v této oblasti a rozšíření databáze klíčových informací tak, aby bylo možno najít odpověď na následující otázky a problémy, vyplývající z dosavadních výsledků naší práce:

Koncepční přístupy a metodologie vytváření ideových základů (paradigmatu) trvale udržitelného rozvoje

- V širším slova smyslu filosofické (antropologie, psychologie, sociologie atd.) základy trvale udržitelného rozvoje jako odraz čistě antropogenní povahy procesu ("ekologie člověka")
- Kritické posouzení oprávněnosti a případných slabin holistického (celostního, systémově provázaného) přístupu při vytváření ideových základů programu
- Analýza dynamiky vztahů tří problémových oblastí (pilíři) programu trvale udržitelného rozvoje - ekonomický, sociální a ekologický aspekt
- Udržitelnost a kvalita života, základní vztahy, vazby a rozpory (např. pravé a nepravé potřeby; limity svobody jedince a demokracie; veřejný a soukromý zájem; veřejné statky aj.)
- Základní vztahy a rozpory mezi kvalitou života a základními pilíři trvale udržitelného rozvoje

Vymezení pojmu environment, krajina a vztahu environment - krajina

Kulturní krajina a psychologie jejího vnímání

- Sakrální a profánní rozměr krajiny
- Fyzický a duchovní rozměr krajiny; krajina a kultura...
- Význam fylogeneze člověka pro vnímání krajiny
- Osobnost a vnímání krajiny - environmentální preference
- Symbolický význam krajiny, identifikace s místem

Člověk a evropská krajina

- Agrární neolitická revoluce - impuls odlesňování

- Ekologické funkce krajiny a dopady odlesnění

Životní prostředí venkova - stav na přelomu tisíciletí

- Klíčový problém - narušení vodního režimu a klimatu; RETU
- Silné a slabé stránky venkovské krajiny
- Některé významné aktivity a nástroje
- Revitalizace krajiny - velký úklid
- Legislativní a ekonomické stimuly environmentálního chování v prostředí venkova
- Hodnotová orientace obyvatel a environmentální preference
- Sociální vazby, sociální koheze a jejich význam pro environmentální chování a kvalitu života

Vize udržitelného venkova

- Vize udržitelné krajiny
- Vize udržitelné společnosti
- Vize udržitelné kvality života

Indikátory kvality života

- Nyní využívané indikátory kvality života
- Kritika HDP - rozdělení křivek zátěže životního prostředí a ekonomického výkonu
- Index lidského rozvoje (lidské zdraví, vzdělanost a hmotná životní úroveň)
- Ekologická stopa, výpočty ES, možnosti ES v hodnocení kvality života
- Současné dostupné zdroje u nás z pohledu regionu a mikroregionů
- Navrhované indikátory kvality života - popis a interpretace
- Návrhy pro nová soustavná statistická šetření.

Environmentální výchova, vzdělávání a osvěta (EVVO) jako nástroj vzdělávání pro trvale udržitelný rozvoj

- Obsah a zaměření EVVO jako reflexe vytvářejícího se paradigmatu trvale udržitelného rozvoje
- Cílové skupiny, formy, nástroje a jednotlivé oblasti zajištění EVVO

PŘÍLOHY

Možnosti vzdělávání v environmentální problematice

Název školy	Technická Univerzita Ostrava VŠ Báňská	Ostravská Univerzita v Ostravě	Masarykova Univerzita v Brně
Fakulta	Hornicko - geologická fakulta	Přírodovědecká fakulta	Fakulta sociálních studií
Forma studia	prezenční, kombinovaná	prezenční, kombinovaná	prezenční
Druh studia	bakalářské, navazující magisterské	bakalářské, navazující magisterské	bakalářské, navazující magisterské
Studijní program	Nerostné suroviny	Geografie	Humanitní environmentalistika
Studijní obor	Environmentální management	Environmentální geografie	Humanitní environmentalistika

Název školy	VOŠ A STŘEDNÍ ZEMĚDĚLSKÁ ŠKOLA TÁBOR	VOŠ rozvoje venkova a SZeŠ Hořice
Studijní obor	péče o krajinu	obnova a rozvoj venkova
Zaměření, okruh	pozemkové úpravy a ekologie krajiny	ochrana a tvorba krajiny
Forma studia	neuvedena (3 roky)	prezenční, kombinovaná (3 roky)

Seznam environmentálních a ekologických institucí, organizací a agentur

Státní instituce v oblasti životního prostředí

Ministerstvo životního prostředí (<http://www.env.cz>)

Státní fond životního prostředí (<http://www.sfzp.cz>)

Česká inspekce životního prostředí (<http://www.cizp.cz>)

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR (<http://www.nature.cz>)

Portál veřejné správy (<http://www.centralni-adresa.cz>)

Rozpočtové a příspěvkové organizace v oblasti životního prostředí

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR (<http://www.nature.cz>)

Český ekologický ústav (<http://www.ceu.cz>)

Český geologický ústav (<http://www.cgu.cz>)

Český hydrometeorologický ústav (<http://www.chmi.cz>)

Geofond České republiky (<http://www.geofond.cz>)

Správa chráněných krajinných oblastí ČR (<http://www.schkocr.cz>)

Správa CHKO Labské pískovce (<http://www.decin.space.cz/chkolp>)

Správa CHKO Pálava (<http://www.krnep.cz/palava/palava.htm>)

Správa CHKO Třeboňsko (<http://chkot.envi.cz>)

Správa Krkonošského národního parku (<http://www.krnep.cz>)

Správa Národního parku Podyjí (<http://nppodyji.env.cz>)

Správa Národního parku České Švýcarsko (<http://www.npcs.cz>)

Správa NP a CHKO Šumava (<http://www.npsumava.cz>)

Správa NP Podyjí (<http://www.nppodyji.cz>)

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví (<http://www.vuoz.cz>)

Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka (http://www.vuv.cz/index_c.html)

Zastupitelské kanceláře českých subjektů v Bruselu

Asociace zemědělských družstev a společností ČR (AACC)

AACC, Karel Matoušek, 876 chaussée d'Alseberg, B-1180 Brussels, tel: 0032/2/3761081

Bruselské zastoupení společnosti ČEZ

Brussels Representation CEZ, Dr. Karel Lukáš, (dočasný zástupce ČR u UNICE)
Square Vergote 39 B-1030, Brussels tel: 0032/2/7432998, cez.lukas@village.uu.net.be

Bruselské zastoupení Czechtrade

Czechtrade Belgium, Ing. Ivan Papoušek, Klotzmannová Šárka
Rue Bélliard 15-17 B-1040, Brussels tel: 0032/2/5024830, klotzmannova@skynet.be

Bruselská kancelář Magistrátu hl. m. Prahy

Brussels Office of Prague, Zdeněk Werner
Palmerston Av. 16, B-1000 Brussels, tel: 0032/2/2309491, zdenek.werner@mag.mepnet.cz

Zastoupení Ministerstva pro místní rozvoj v Bruselu

Representation office of MRD, Milan Černohubý
Rond-point Schuman 6, B-1040 Brussels, tel: 0032/2/22828435 nebo 30

Hospodářská komora ČR, Svaz průmyslu a dopravy ČR a Konfederace zaměstnavatelských svazů ČR připravují otevření společné zastupitelské kanceláře.

Nevládní organizace

Agentura Gaia (<http://www.ecn.cz/gaia/>)

Agentura Koniklec (<http://www.koniklec.cz>)

CALLA, sdružení pro záchranu prostředí (<http://www.calla.ecn.cz>)

Centrum čistší produkce (<http://www.cpc.cz>)

Centrum pro děti a mládež ČSOP (<http://www.volny.cz/cdmcsop/>)

Centrum pro dopravu a energetiku (<http://http://peu.ecn.cz>)

Centrum pro komunitární práci Západní Čechy (<http://web.telecom.cz/cpkp>)

Česká společnost pro životní prostředí (<http://www.csvts.cz>)

Český a Slovenský dopravní klub (<http://dopravniklub.ecn.cz>)

Český a Slovenský dopravní klub/Děti Země, Brno – sekce “Za ekologický čistou dopravu”
(<http://www.detizeme.cz/dzbr-nocz.htm>)

Český svaz ochránců přírody (<http://www.ecn.cz/csop/>)

Děti země Brno (<http://www.detizeme.cz>)

ECEAT (<http://www.eceat.cz>)

Ekologický institut Veronica - ekolog. Poradna (<http://www.veronica.cz>)

Ekologický právní servis (<http://www.ecn.cz/legislativa/eps/index.html>)

Evropská asociace pro sluneční energii – Eurosolar (<http://www.eurosolar.cz>)

Greenpeace (<http://www.greenpeace.cz>)

Hnutí Brontosaurus (<http://www.brontosaurus.cz>)

Hnutí Duha (<http://www.duhafoe.cz>)

ICN (<http://www.icn.cz>)

Jihočeské matky (<http://www.infoenergie.cz/jcm/jcm.htm>)

Moravský ornitologický spolek (<http://www.iweb.cz/mos/>)

Nadace partnerství (<http://www.ecn.cz/rtk/>)

Nadace rozvoje občanské společnosti (<http://www.nros.cz>)

Občanská iniciativa pro ochranu životního prostředí Pankrác (<http://www.applet.cz/ospraha4/>)

Občanská iniciativa Suchomasty (<http://www.ceskykras.cz/ois/>)

Oživení (<http://www.greenwazs.cz>)

SOS – Praha (<http://www.ecn.cz/greencircle/sos/sos.html>)

Společnost pro rozvíjení občanské odpovědnosti (http://spolecnost.misto.cz/_mail_/)

Společnost pro trvale udržitelný život (<http://www.czp.cuni.cz/stuz/>)

Společnost pro zvířata (<http://www.spolecnostprozvirata.cz>)

Ústav pro ekopolitiku (<http://www.ecn.cz/iep/>)

České ekologické manažerské centrum (<http://www.cemc.cz>)

Zelený kruh (<http://www.ecn.cz/greencircle/>)

Instituce – nabídky kurzů

Asista, s.r.o.

www.asista.cz

Rekvalifikace - Odborný pracovník v oboru ochrany životního prostředí

Resslova 1739, Most, 434 01, (tel/fax: 476 104 738)

asista@wm.cz

České ekologické manažerské centrum – Environmentální management

www.cemc.cz

Jevanská 12, Praha 10, 100 31, (tel: 274 784 416)

cemc@cemc.cz

Ekocentrum PALETA – Ekologická a globální výchova

www.paleta.cz

Štolbova 2665, Pardubice, 530 02, (tel/fax 466 614 352)

ekocentrum@paleta.cz

Vybrané právní normy platné na úseku environmentálního managementu v České republice

Normy zákonné

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 71/1967 Sb., správní řád

Zákon č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR

Zákon č. 50/1976 Sb., stavební zákon

Zákon č. 44/1988 Sb., horní zákon

Zákon č. 61/1988 Sb., hornická činnost

Zákon č. 62/1988 Sb., geologie

Zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích

Zákon č. 505/1990 Sb., o metrologii

Zákon č. 282/1991 Sb., o České inspekci životního prostředí a její působnosti v ochraně lesa

Zákon č. 388/1991 Sb., o Státním fondu životního prostředí

Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník

Zákon č. 17/1992 Sb., o životním prostředí

Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny

Zákon č. 244/1992 Sb., o vlivu na životní prostředí

Zákon č. 334/1992 Sb., o půdním fondu

Zákon č. 360/1992 Sb., architekti

Zákon č. 2/1993 Sb., listina základních práv a svobod

Zákon č. 289/1995 Sb., lesní zákon

Zákon č. 16/1997 Sb., o dovozu a vývozu ohrožených živočichů a rostlin

Zákon č. 22/1997 Sb., o prokazování shody výrobků

Zákon č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí

Zákon č. 157/1998 Sb., o chemických látkách

Zákon č. 106/1999 Sb., o přístupu k informacím

Zákon č. 161/1999 Sb., České Švýcarsko

Zákon č. 353/1999 Sb., o prevenci závažných havárií

Zákon č. 115/2000 Sb., náhrada škod

Zákon č. 153/2000 Sb., o nakládání s geneticky modifikovanými organismy

Zákon 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a kompetencích hygienické služby při řešení krizových situací

Zákon č. 406/2000 Sb., o hospodaření energií

Zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí

Zákon č. 185/2001 Sb., o odpadech

Zákon č. 254/2001 Sb., o vodách

Zákon č. 274/2001 Sb., vodovody a kanalizace

Zákon č. 477/2001 Sb., o obalech

Zákon č. 86/2002 Sb., o ochraně ovzduší

Zákon č. 76/2002 Sb., o integrované prevenci

Zákon č. 63/2003 Sb., o způsobu a rozsahu zabezpečení výměny informací o nejlepších dostupných technikách

Zákon č. 162/2003 Sb., o zoologických zahradách

Zákon č. 276/2003 Sb., o Antarktidě

Normy podzákoné - nařízení

Nařízení č. 40/1978 Sb., Beskydy, Jeseníky, Jizerské hory, Krkonoše

Nařízení č. 10/1979 Sb., Brdy, Jablunkovsko, Krušné hory

Nařízení č. 85/1981 Sb., Chebská pánev a Slavkovský les

Nařízení č. 163/1991 Sb., Šumava

Nařízení č. 164/1991 Sb., Podyjí

Nařízení č. 165/1991 Sb., Krkonošský národní park

Nařízení č. 25/1999 Sb., nebezpečnost chemických látek

Nařízení č. 82/1999 Sb., ukazatele a hodnoty znečištění vod

Nařízení č. 6/2000 Sb., prevence havárie

Nařízení č. 111/2002 Sb., záloha na obaly

Nařízení č. 184/2002 Sb., seznam výrobků a obalů

Nařízení č. 350/2002 Sb., imisní limity

Nařízení č. 351/2002 Sb., emisní stropy

Nařízení č. 352/2002 Sb., emisní limity

Nařízení č. 353/2002 Sb., emisní limity

Nařízení č. 354/2002 Sb., emisní limity

Nařízení č. 508/2002 Sb., Český ráj

Nařízení č. 342/2003 Sb., technické požadavky na výrobky z hlediska emisí hluku

Nařízení č. 417/2003 Sb., emisní stropy

Normy podzákoné - vyhlášky

Vyhláška č. 126/1976 Sb., vodohospodářská a souhrnná evidence

Vyhláška č. 120/1979 Sb., identifikace informací

Vyhláška č. 122/1984 Sb., náhrady

Vyhláška č. 85/1988 Sb., průzkum

Vyhláška č. 104/1988 Sb., výhradní ložiska

Vyhláška č. 8/1989 Sb., registrace geologických prací

Vyhláška č. 121/1989 Sb., projektování

Vyhláška č. 197/1989 Sb., Blanský les

Vyhláška č. 464/1990 Sb., Litovelské Pomoraví

Vyhláška č. 6/1991 Sb., Borek u Velhartic, Čtyři palice, Králický Sněžník, Rejvíz

Vyhláška č. 155/1991 Sb., Poodří

Vyhláška č. 156/1991 Sb., Železné hory

Vyhláška č. 157/1991 Sb., Broumovsko

Vyhláška č. 415/1991 Sb., dokumentace

Vyhláška č. 99/1992 Sb., ukládání odpadů v podzemních prostorech

Vyhláška č. 172/1992 Sb., dobývací prostory

Vyhláška č. 175/1992 Sb., využívání ložisek

Vyhláška č. 340/1992 Sb., kvalifikace

Vyhláška č. 363/1992 Sb., registr

Vyhláška č. 364/1992 Sb., ložisková území

Vyhláška č. 395/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny

Vyhláška č. 435/1992 Sb., důlně měřická dokumentace

Vyhláška č. 497/1992 Sb., evidence zásob

Vyhláška č. 617/1992 Sb., úhrady

Vyhláška č. 13/1994 Sb., zemědělský půdní fond

Vyhláška č. 15/1995 Sb., hornická činnost

Vyhláška č. 77/1996 Sb., odnětí

Vyhláška č. 78/1996 Sb., pásma ohrožení lesů

Vyhláška č. 79/1996 Sb., stejnokroje

Vyhláška č. 80/1996 Sb., výsadba

Vyhláška č. 81/1996 Sb., škoda

- Vyhláška č. 82/1996 Sb., genetická klasifikace
- Vyhláška č. 83/1996 Sb., plán rozvoje lesů
- Vyhláška č. 84/1996 Sb., lesní plánování
- Vyhláška č. 100/1996 Sb., licence v lesním hospodářství
- Vyhláška č. 101/1996 Sb., ochrana lesa
- Vyhláška č. 17/1997 Sb., Ransko
- Vyhláška č. 52/1997 Sb., zajištění bezpečnosti
- Vyhláška č. 82/1997 Sb., dovoz a vývoz ohrožených
- Vyhláška č. 105/1997 Sb., Vývěra Punkvy
- Vyhláška č. 81/1998 Sb., Na Plachtě 2
- Vyhláška č. 132/1998 Sb., provádění stavebního zákona
- Vyhláška č. 219/1998 Sb., náklady
- Vyhláška č. 250/1998 Sb., registrace chemických látek
- Vyhláška č. 251/1998 Sb., zjišťování toxicity
- Vyhláška č. 299/1998 Sb., zjišťování
- Vyhláška č. 301/1998 Sb., seznam chemických látek
- Vyhláška č. 302/1998 Sb., bližší podmínky
- Vyhláška č. 305/1998 Sb., zásady správné laboratorní praxe
- Vyhláška č. 306/1998 Sb., hodnocení rizika
- Vyhláška č. 316/1998 Sb., zjišťování výbušnosti
- Vyhláška č. 26/1999 Sb., obchod a obaly
- Vyhláška č. 27/1999 Sb., obsah
- Vyhláška č. 55/1999 Sb., škoda na lesích
- Vyhláška č. 85/1999 Sb., hořlavosti
- Vyhláška č. 137/1999 Sb., seznam vodárenských nádrží
- Vyhláška č. 184/1999 Sb., hodnocení rizika
- Vyhláška č. 200/1999 Sb., Jizerskohorské bučiny
- Vyhláška č. 236/1999 Sb., Bozkovské dolomitové jeskyně
- Vyhláška č. 7/2000 Sb., hlášení závažné havárie
- Vyhláška č. 8/2000 Sb., rizika závažné havárie
- Vyhláška č. 85/2000 Sb., Mazák
- Vyhláška č. 192/2000 Sb., Čerchovské hvozdy
- Vyhláška č. 236/2000 Sb., stanovená měřidla
- Vyhláška č. 264/2000 Sb., o základních měřících jednotkách

- Vyhláška č. 360/2000 Sb., náhrada škody
- Vyhláška č. 373/2000 Sb., uzavřený prostor
- Vyhláška č. 372/2000 Sb., řešení
- Vyhláška č. 374/2000 Sb., nakládání s organismy
- Vyhláška č. 135/2001 Sb., územně plánovací podklady
- Vyhláška č. 206/2001 Sb., odborná způsobilost
- Vyhláška č. 282/2001 Sb., evidence
- Vyhláška č. 283/2001 Sb., laboratorní praxe
- Vyhláška č. 369/2001 Sb., technické požadavky užívání staveb
- Vyhláška č. 376/2001 Sb., nebezpečné vlastností odpadů
- Vyhláška č. 381/2001 Sb., katalog odpadů
- Vyhláška č. 382/2001 Sb., upravené kaly na zemědělské půdě
- Vyhláška č. 383/2001 Sb., nakládání s odpady
- Vyhláška č. 384/2001 Sb., nakládání s polychlorovanými bifenyly
- Vyhláška č. 422/2001 Sb., Šumava
- Vyhláška č. 431/2001 Sb., vodní bilance
- Vyhláška č. 432/2001 Sb., doklady
- Vyhláška č. 457/2001 Sb., způsobilost
- Vyhláška č. 470/2001 Sb., vodní toky
- Vyhláška č. 471/2001 Sb., technickobezpečnostní dohled
- Vyhláška č. 10/2002 Sb., seznam chemických látek
- Vyhláška č. 20/2002 Sb., měření množství a jakosti vody
- Vyhláška č. 115/2002 Sb., nakládání s obaly
- Vyhláška č. 116/2002 Sb., vratné obaly
- Vyhláška č. 117/2002 Sb., evidence obalů
- Vyhláška č. 118/2002 Sb., České Švýcarsko
- Vyhláška č. 191/2002 Sb., technické požadavky na stavby
- Vyhláška č. 195/2002 Sb., manipulační a provozní řády vodních děl
- Vyhláška č. 225/2002 Sb., vodohospodářské stavby
- Vyhláška č. 236/2002 Sb., záplavová území
- Vyhláška č. 237/2002 Sb., zpětný odběr výrobků
- Vyhláška č. 241/2002 Sb., vodní nádrže a toky
- Vyhláška č. 292/2002 Sb., povodí
- Vyhláška č. 293/2002 Sb., poplatky za odpadní vody

Vyhláška č. 355/2002 Sb., emisní limity

Vyhláška č. 356/2002 Sb., seznam znečišťujících látek

Vyhláška č. 357/2002 Sb., požadavky na kvalitu paliv

Vyhláška č. 358/2002 Sb., podmínky ochrany ozonové vrstvy

Vyhláška č. 554/2002 Sb., vzor žádosti o vydání integrovaného povolení, rozsah a způsob jejího vyplnění

Trestné činy na úseku environmentálního managementu

§ 181a

Ohrožení a poškození životního prostředí

(1) Kdo úmyslně znečistí nebo jiným způsobem poškodí půdu, vodu, ovzduší, les nebo jinou složku životního prostředí tím, že poruší předpisy o ochraně životního prostředí nebo předpisy o ochraně a využívání přírodních zdrojů a na větším území, na zvláště chráněném území nebo ve vodním zdroji, u něhož je stanoveno ochranné pásmo, ohrozí společenstva nebo populace volně žijících živočichů nebo planě rostoucích rostlin (poškození životního prostředí), nebo kdo úmyslně poškození životního prostředí zvýší nebo ztíží jeho odvrácení nebo zmírnění, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.

(2) Odnětím svobody na jeden rok až pět let bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 opětovně,

b) způsobí-li takovým činem trvalé nebo dlouhodobé poškození životního prostředí, nebo

c) způsobí-li takovým činem poškození životního prostředí, k jehož odstranění je třeba vynaložit náklady ve značném rozsahu.

(3) Odnětím svobody na dvě léta až osm let bude pachatel potrestán,

a) způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1 poškození zvláště chráněného území nebo vodního zdroje, u něhož je stanoveno ochranné pásmo tak, že tím zanikne nebo je značně oslaben důvod pro zvláštní ochranu takového území, nebo

b) způsobí-li takovým činem poškození životního prostředí, k jehož odstranění je třeba vynaložit náklady ve velkém rozsahu.

§ 181b

(1) Kdo z nedbalosti způsobí nebo zvýší poškození životního prostředí (§ 181a) anebo ztíží jeho odvrácení nebo zmírnění, bude potrestán odnětím svobody až na šest měsíců nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.

(2) Odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 proto, že porušil důležitou povinnost vyplývající z jeho zaměstnání, povolání, postavení nebo funkce nebo uloženou mu podle zákona,

b) způsobí-li takovým činem trvalé nebo dlouhodobé poškození životního prostředí, nebo

c) způsobí-li takovým činem poškození životního prostředí, k jehož odstranění je třeba vynaložit náklady ve značném rozsahu.

(3) Odnětím svobody na šest měsíců až pět let nebo peněžitým trestem bude pachatel potrestán,

a) způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1 poškození zvláště chráněného území nebo vodního zdroje, u něhož je stanoveno ochranné pásmo tak, že tím zanikne nebo je značně oslaben důvod pro zvláštní ochranu takového území, nebo

b) způsobí-li takovým činem poškození životního prostředí, k jehož odstranění je třeba vynaložit náklady ve velkém rozsahu.

§ 181c

Poškozování lesa těžbou

(1) Kdo, byť i z nedbalosti, těžbou lesních porostů provedenou v rozporu s právními předpisy způsobí vznik holé seče na celkové větší ploše lesa nebo proředí lesní porost pod hranici zakmenění stanovené zvláštním předpisem na celkové větší ploše lesa, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.

(2) Odnětím svobody až na tři léta bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 opětovně, nebo

b) vznikne-li těžbou uvedenou v odstavci 1 holá seč nebo proředění na celkové značné ploše lesa.

§ 181d

Společné ustanovení

(1) Větším územím podle § 181a a 181b se rozumí území o rozloze nejméně 5 ha a v případě vodního toku nejméně 2 km jeho délky.

(2) Celkovou větší plochou lesa podle § 181c se rozumí plocha větší než 1,5 ha a celkovou značnou plochou lesa se rozumí plocha větší než 3 ha.

§ 181e

Nakládání s nebezpečnými odpady

(1) Kdo, byť i z nedbalosti, v rozporu s právními předpisy ukládá nebezpečné odpady nebo je odkládá, přepravuje nebo jinak s nimi nakládá, a tím poškodí nebo ohrozí životní prostředí, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.

(2) Stejně bude potrestán, kdo, byť i z nedbalosti, poruší právní předpisy upravující nakládání s odpady tím, že přepraví nebezpečný odpad přes hranice státu bez oznámení nebo souhlasu příslušného správního úřadu, anebo v takovém oznámení nebo žádosti o souhlas nebo v připojených podkladech uvede nepravdivé nebo hrubě zkreslené údaje nebo podstatné údaje zamlčí.

(3) Odnětím svobody až na tři léta nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem bude pachatel potrestán,

a) získá-li činem uvedeným v odstavci 1 nebo 2 značný prospěch, nebo

b) spáchá-li takový čin opětovně.

(4) Odnětím svobody na šest měsíců až pět let nebo peněžitým trestem bude pachatel potrestán, získá-li činem uvedeným v odstavci 1 nebo 2 prospěch velkého rozsahu.

§ 181f

Neoprávněné nakládání s chráněnými a volně žijícími živočichy a planě rostoucími rostlinami

(1) Kdo v rozporu s právními předpisy usmrtí, zničí, zpracovává, doveze, vyveze, proveze, přechovává, nabízí, zprostředkuje, sobě nebo jinému opatří jedince zvláště chráněného druhu živočicha nebo rostliny nebo exemplář ohroženého druhu a

a) spáchá takový čin na více než padesáti kusech živočichů, rostlin nebo exemplářů, nebo

b) dopustí se takového činu, přestože byl v posledních dvou letech pro přestupek obdobné povahy postižen nebo v posledních třech letech pro takový trestný čin odsouzen nebo potrestán, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.

(2) Stejně bude potrestán, kdo v rozporu s právními předpisy usmrtí, zničí, zpracovává, doveze, vyveze, proveze, přechovává, nabízí, zprostředkuje, sobě nebo jinému opatří exemplář druhu kriticky ohroženého nebo druhu přímo ohroženého vyhubením.

(3) Odnětím svobody na šest měsíců až pět let bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 nebo 2 v úmyslu získat značný prospěch, nebo

b) spáchá-li takový čin jako člen organizované skupiny.

(4) Odnětím svobody na dvě léta až osm let bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 nebo 2 v úmyslu získat prospěch velkého rozsahu, nebo

b) spáchá-li takový čin ve spojení s organizovanou skupinou působící ve více státech.

§ 181g

Kdo z nedbalosti poruší právní předpisy tím, že usmrtí, zničí, opakovaně doveze, vyveze nebo proveze, nebo sobě nebo jinému opatří jedince zvláště chráněného druhu živočicha nebo rostliny nebo exempláře ohroženého druhu ve větším rozsahu než padesáti kusů, nebo jedince druhu kriticky ohroženého nebo exemplář druhu přímo ohroženého vyhubením, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.

§ 181h

Kdo, byť i z nedbalosti, poruší právní předpisy nebo rozhodnutí správního úřadu tím, že odnímá z přírody volně žijící živočichy nebo planě rostoucí rostliny v takovém měřítku, že tím ohrožuje místní populaci těchto živočichů nebo rostlin, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo zákazem činnosti nebo peněžitým trestem.